

148284

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**İBN EBÎ LEYLÂ:
HAYATI, ESERLERİ ve İSLÂM HUKUKUNDAKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Hazırlayan

Rıfat ÇEVİK

KONYA – 2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

İBN EBÎ LEYLÂ'NIN YAŞADIĞI DÖNEMDE FIKİH VE ONUN GÖRÜŞLERİNE YER VEREN KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I-YAŞADIĞI DÖNEMDE FIKİH	1
A- TABİÛN DÖNEMİ RE'Y-İCTİHAD VE ÖRNEKLERİ.....	5
B-TABİÛN DEVRİNİN MEŞHUR FAKİHLERİ.....	7
1- Medine Fakîhleri	7
2- Mekke Fakîhleri	8
3- Irak/Kûfe Fakîhleri.....	8
4-Basra Fakîhleri	9
5- Şam/Suriye Fakîhleri.....	9
C-YAŞADIĞI ŞEHİR: KÛFE.....	9
D-FAKİHLERİN İHTİLAF SEBEPLERİ	10
II-İBN EBÎ LEYLÂ'NIN GÖRÜŞLERİNE YER VEREN KAYNAK ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN EBÎ LEYLÂ'NIN HAYATI HOCALARI

TALEBELERİ ESERLERİ ve İSLÂM HUKUKUNDAKİ METODU

I-İBN EBÎ LEYLÂ'NIN HAYATI HOCALARI TALEBELERİ ve ESERLERİ	16
A-HAYATI.....	16

B-HOCALARI	17
C-TALEBELERİ.....	18
D- ESERLERİ	20
E- İNSANLARLA MÜNASEBETİ.....	20
F-ÇAĞDAŞI OLAN FAKİHLERLE MÜNASEBETİ	20
G-İLMİ KİŞİLİĞİ	21
1-KIRAATI	23
2-KADILIĞI.....	23
3-HADİSÇİLİĞİ.....	24
a-Ta'dil Edenler.....	25
b-Cerh Edenler.....	25
4-FAKİHLİĞİ HAKKINDA SÖYLENENLER	26
II-İSLÂM HUKUKUNDAKİ METODU	27
A-KUR'ÂN-I KERİM VE SÜNNETİ DELİL OLARAK KULLANMASI	27
B-KIYASI DELİL OLARAK KULLANMASI.....	28
C-ÖRFÜ DELİL OLARAK KULLANMASI.....	29
D-SEDDÜ'Z-ZERÂ'İ DELİL OLARAK KULLANMASI	29
E-RE'YE VERDİĞİ ÖNEM	30
F-FETVA KONUSUNDAKİ TUTUMU	30
G-MESELELERE BAZEN KOLAYCI YOLLA YAKLAŞMASI	31

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHİ GÖRÜŞLERİ

I-İBADET KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	32
A-TAHARET	32
1-Abdest	32
2-Teyemmüm	34
3-Mestler Üzerine Mesh.....	34

B-NAMAZ	35
1-Kıraat.....	35
2-Bayram Namazı.....	36
3-Korku Namazı	38
4-Cenaze Namazı.....	40
C-SIYAM/ORUÇ	40
D-ZEKAT	42
E-HACC VE UMRE	44
F- HELAL VE HARAM KONUSU.....	46
II-MUAMELAT	46
Bey' Akdi ve Muhayyerlikler.....	46
Selem	61
İcâre	62
Şirket.....	65
Mudarabe	66
Müsakat	67
Kefalet ve Havale	67
Rehin.....	72
Kısmet/Taksim	74
Da'va ve Sulh	74
Deyn/Borç.....	76
Hacr	81
İkrah.....	81
Yemin	82
Gasb	83
Şüf'a	84
Nikah	86
Talak	89

Nafaka.....	96
Sadaka ve Hibe	97
Kitabet	98
Vedîa.....	99
İare	100
Vasiyet.....	100
Mevâris/Terike	102
III-UKÛBÂT	104
A-HADLER.....	104
1-Zina	104
2-Kazif.....	106
3-Sirkat	106
B-TA‘ZİR.....	108
C-KISAS.....	109
D-DİYET	109
IV-KÛTÛB-İ TİS’A’DA RİVAYET ETTİĞİ HADİSLERİN DAĞILIM TABLOSU.....	110
SONUÇ	116
BİBLİYOGRAFYA.....	118

ÖNSÖZ

İslâm Hukukunun teşri dönemi Hz. Peygamber (s.a.s.), teşekkül dönemi ise özellikle sahabe ve tabiün dönemi olmuştur.

Sadr-ı evvel denilen bu üç nesil dönemi, bütün İslâm kültürünün temelini teşkil ettiğinden daha sonraki devrelerin de tek merci/kaynağıdır. Asr-ı saadetten sonra hadislerin zayi olma endişesiyle tedvini, diğer disiplinlerin teşekkülü, siyasî kavgalar, mevzu hadislerin okrtaya çıkması gibi İslâm kültürünün en önemli olayları bu dönemde vaki olmuştur.

Şüphesiz bu dönemin ön planda yer alan alimlerinden birisi Ebû Hanîfe'nin dengi kabul edilen, *Kütüb-i tis'a*'da bir çok hadis rivayeti bulunan, hem muhaddis hem kari', hem de mutlak müctehid, bu sebeple de kendisine bir mezhep nisbet edilen İbn Ebî Leylâ'yı tanımak ve fıkha katkısını tesbit etmek önemli bir kazanım olarak görünmektedir. Çünkü o, bu vasıflarına ek olarak Emevi ve Abbasiler döneminde otuz üç yıl gibi uzun bir süre, bir çok tarihi olaya şahitlik eden Kûfe de kadılık yapmıştır.

Dahası, dikkat edildiğinde ne zaman Ebû Hanîfe, İbn Şübrüme ve Süfyân es-Sevrî gibi dönemin meşhur fakîhleri zikredilmişse mutlaka İbn Ebî Leylâ'nın da zikredildiği görülmektedir.

Bütün bunlara rağmen Türkiye'de bu büyük fakîh ve muhaddis hakkında sadece TDV İslâm Ansiklopedisi'nde Saffet Köse tarafından hazırlanan "*İbn Ebî Leylâ, Muhammed b. Abdîrrahman*" dışında çalışmanın olmayışı sebebiyle, biraz da olsa onun fıkıh tarihindeki yerini tespit etmek amacıyla böyle bir çalışma yapmaya karar verdik.

Bir alimi tanımak, imkan dahilinde çeşitli yönlerden araştırmakla ancak mümkün olur. Biz de çalışmamızda fıkıhçılığı ağır basmakla beraber aynı zamanda onun hadisçiliği, kadılığı ve fıkıh metodunu da tespit etmeye çalıştık.

Onu iyi anlayabilmek/tanyabilmek için yaşadığı dönemi de iyi bilmek gerekir. Bu sebeple fikhın gelişim seyrini tabiün devrine kadar kısaca ele almayı uygun bulduk.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümü yaşadığı dönemin şartlarını ve onun görüşlerine yer veren kaynakları; birinci bölüm İbn Ebî Leylâ'nın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri; ikinci bölüm İslâm hukukundaki metodu ve son bölüm ise fikhî görüşlerini ihtiva etmektedir.

Bu çalışmamızın İslâm kültürüne özellikle fıkıh ve hadis alanlarına faydalı olması dileğiyle çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen hocalarıma özellikle konu tespiti ve tez çalışması esnasında bana yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Saffet KÖSE'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.

Rıfat ÇEVİK

Konya- 2004

KISALTMALAR

a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen makale
a.mlf.	:adı geçen müellif
b.	:bin, İbn
bkz.	:bakınız
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:hicri
Hz.	:hazreti
İA	:İslâm Ansiklopedisi
m.	:miladi
md.	:madde
nşr.	:neşreden
ra.	:radiyallahu anh
s.	:sayfa
s.a.s.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:tahkik eden
trc.	:tercüme eden
ts.	:tarihsiz
ö.	:ölüm tarihi
v.d.	:ve devamı
v.dğr.	:ve diğerleri
vb.	:ve benzeri
yy.	:yayın yeri yok, basım yeri yok

GİRİŞ

İBN EBÎ LEYLÂ'NIN YAŞADIĞI DÖNEMDE FIKIH VE ONUN GÖRÜŞLERİNE YER VEREN KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslâm Hukuku, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde temellendirilmiş, sahabe döneminde ideal anlamda uygulanmış, müctehid imamlar döneminde de kurumsallaşmıştır. Bu sebeple bu üç dönemin çok iyi analiz edilmesi gerekir. Bu sebeple bu devirlere göz atmakta fayda vardır.

I-YAŞADIĞI DÖNEMDE FIKIH

Hz. Peygamber (s.a.s.) devri fıkıh devrelerinin en önemlisidir. Çünkü vahye dayanan teşrii faaliyeti bu devre içinde tamamlanmış, sonraki devrelere de temel teşkil etmiştir.¹

Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken İslâm Hukuku, yani "*fıkıh*" bir ilim olarak mevcut değildi. Henüz bir ilim olarak mevcut olmadığı gibi, ıstılahları da bilinmiyordu. Fakat bu devirde yaşayan insanların da bir takım problemleri vardı; insanlar bir çok problemle karşı karşıya idiler.²

O dönemdeki ferdî ve ictimai hayatın, çeşitli münasebetlerini tanzim eden kaide ve hükümler iki şekilde ortaya çıkıyordu.³

a-Bir hüküm gerektiren hadiseler oluyor; yahut da sahabeyi, Hz. Peygambere (s.a.s.) başvurup sorular sormaya sevk eden problemler doğuyordu. Bu durumlarda ayet nazil oluyor⁴ veya hüküm ve mana Hz. Peygambere vahyediliyor; o da kendi üslubuyla hüküm açıklıyordu.

Mesela, Kur'ân-ı Kerim'de "*Sana soruyorlar*" ifadesi on beş defa zikredilmiş olup bunların sekizi fıkıhla alakalıdır.⁵

İki defa da "*Senden fetva istiyorlar*" sözü geçmektedir.⁶

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beşer olması hasebiyle bazen ictihadda bulunduğu vakidir.⁷ O dönemde ortaya çıkan meseleler veya sorular bizzat Hz.

¹ Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 53.

² Uzunpostalcı, Mustafa, "*Ebu Hanîfe ve Nassları Değerlendirmesi*", s. 24.

³ Karaman, *a.g.e.*, s. 54.

⁴ Mennâu'l-Kattan, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'ân*, s. 78-79; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s. 115; Keskiöğlü, Osman, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, s. 64.

⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 54 (Bkz: Bakara (2), 215, 217, 219 (iki defa), 220, 222; Maide (5), 4; Enfâl (8), 1.

⁶ Nisa (4), 127, 176.

Peygamber (s.a.s.) tarafından çözümlenip cevaplandırılmakta idi. Fakat o hayatta iken bütün bunlar bu günkü anladığımız manada ilim olarak yazıya geçirilip tesbit edilmiş değildi. Yani "Fıkıh İlmî" bu dönemde ortaya çıkmamış, yazıya geçirilme lüzumu hissedilmemişti.⁸ Genelde daha sonraki dönemlerde bunun yapıldığı görülmektedir.

Fıkıhın oluşum seyrini kısaca inceleyecek olursak, ilk önce sahabe döneminde fıkıhın durumunu analiz etmemiz gerekir. Sahabe döneminde fıkıh, Hz. Peygamber (s.a.s.) irtihal edince içte bazı irtidat yani dinden çıkma ve isyan olayları görüldü. Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) halife seçilince, ilk iş olarak bu olaylarla ilgilendi ve isyan olaylarını bastırdı. Sonra da Bizans ve İran idaresi altında bulunan Şam ve Irak taraflarına asker sevk etti. İkinci halife Hz. Ömer (ö.23/644) zamanında da fetihler devam etti.

Hulefâ-i Raşidin döneminde "Kûfe", "Basra" ve "Fustat" gibi yeni şehirler kuruldu. Buralara aralarında sahabilerin de bulunduğu Müslümanlar iskan edildi, yerleştirildi.⁹

Ancak hükümleri belirlenmesi ve izah edilmesi gereken olaylar bir yer de durmuyor, her geçen gün yenilenerek çoğalıyordu. Buna mukabil Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat etmiş ve tabîi olarak vahiy de kesilmiş bulunuyordu. Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatta iken verdiği ve bildirdiği hükümler ise bu olaylar karşısında sınırlı kalıyordu.¹⁰

Gerek raşid halifeler gerekse Emeviler devrinde fikhî hayata yön veren sahabedir.¹¹ Abbasiler devrine geçişle fıkha tâbiîlerin yön verdiği görülür.

sahabe dönemi ile tabîûn dönemini kesin bir şekilde birbirinden ayırma imkanı yoktur.

Tabîûn devrini mesela siyasi iktidarın Emeviler'e geçişiyle başlatmak mümkün değildir. Çünkü tabîûn da ashâb gibi ve onları takip eden bir nesildir. Hulefâ-i Râşidin devrinde de tabîûn vardır, fakat o devrede teşriî hayatı karakterize eden nesil sahabedir. Bu vasfın tabîûn nesline intikali daha çok Emeviler devrine rastlar.¹²

⁷ Bu konuda bkz: Uzunpostalcı, "a.g.m.", s. 24-25.

⁸ Uzunpostalcı, "a.g.m.", s. 25.

⁹ Uzunpostalcı, "a.g.m.", s. 26-27.

¹⁰ Uzunpostalcı, "a.g.m.", s. 26.

¹¹ Karaman, a.g.e., s.101.

¹² Karaman Hayrettin, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 83.

Dört halife devri, fıkıh ilminin gelişimi açısından hazırlayıcı, genç sahâbîlerle tâbiînin yaşadığı Emeviler devri ise ayrı bir ilim dalı halinde kurulmaya başladığı dönem olarak kabul edilir. Hz. Peygamber ve dört halife tarafından İslâm'ı tebliğ edip öğretmek, dînî problemleri çözmek, idarî, adlî ve malî teşkilatlanmayı sağlamak gibi görevlerle muhtelif bölgelere gönderilen sahabilerle fetihler sonucu çeşitli şehirlere yerleşen fakîh sahabiler Kur'ân ve Sünnet'e dayalı dini bilginin ortaya konmasında, re'y ve icthad faaliyetlerinin gelişmesinde önemli rol üstlenmişlerdir.

Emeviler döneminde belli başlı şehirlerde faaliyet gösteren sahabiler tabiîn neslinden çok sayıda müctehid yetiştirdiler. Hocalarının ilmî metot, bilgi ve şahsiyetleri kadar içinde buldukları çevre ve kültürden de oldukça etkilenen tabiîn fakîhleri her bölgede ayrı bir ilmî gelenek ve muhit kurmuşlardır.¹³

Ömer b. Abdilaziz (ö.101/720) istisna edilirse umumiyetle Emevi devlet başkanları, şahsî ve siyasî hayatlarını, kendilerinden sonraki Abbasiler kadar dînî ahkam ile bağlamayı zarurî görmedikleri, idarelerini daha çok Arap örf ve adetine istinad ettirdikleri ve buna bağlı olarak da din alimlerine, Abbasiler kadar önem vermedikleri belirtilmektedir.¹⁴

Emevi devlet başkanlarının fıkıh hükümlerini de dikkate almadıkları görülür. Örnek olarak:

Ebu'd-Derdâ'nın (ö.32/652) nakline göre Muaviye, İslâm'da yasak olan şekilde bir alış-veriş yapmış, Ebu'd-Derdâ da bunun Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yasaklanmış bulunduğunu kendisine haber vermişti. Muaviye: *"Ben bunda beis görmüyorum"* deyince Ebu'd-Derdâ: *"Ben Rasulullah'tan (s.a.s.) haber naklediyorum, o kendi re'yini söylüyor, vallahi seninle aynı yerde oturmam"* demiş ve buldukları şehri terk etmiştir.¹⁵

Zikredilen diğer bir örnek de şudur: Sahabe devrinde ayrı dinden olanlar birbirlerine varis olamıyorlardı. Muaviye, valisi Ziyad'a (ö. 53/673) Müslümanın kafire varis kılınmasını yazmış, o da bu emri Kadı Şurayh'a (ö. 78/697) iletmişti. Kadı Şurayh daha önce varis kılmıyordu, bu emri aldıktan sonra, mucibiyle hüküm verdikçe *"bu mü'minlerin emirinin hükmüdür"* diyor, ayrı dinden olanların yek diğerine varis

¹³ Yiğit, İsmail, "Emeviler", DİA, XI, 89.

¹⁴ Karaman, a.g.e., s. 83.

¹⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 446; a.mlf., *İhtilâfî'l-hadis*, s. 23.

olamayacaklarına dair olan hadisi rivayet ediyordu. Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) halife olunca sahabe devrindeki hükmü yeniden tatbik sahasına koymuştur.¹⁶

Kısacası, Emeviler'in dini hayat ve hulefa-i raşidin sünneti karşısındaki lakaytlıkları sebebiyle dindar ulema tarafından pek sevilmediği anlaşılmaktadır.¹⁷

Abbasiler zamanında, özellikle ilk iki yüzyıl, fikhın tedvin edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Emevilerin İslâm dinini ve hukukunu ihmal ettiklerini, kendilerinin ise İslâmî hükümleri hayata hakim kılacaklarını iddia ederek iş başına gelen Abbasiler¹⁸, biraz da bu vaatlerini yerine getirme düşüncesiyle, kendilerinde İslâmî ilimleri ve fikhı desteklemek mecburiyetini hissettiler. Gerek bu anlayış, gerekse genişleyen İslâm ülkesinde yeni bir çok meselenin ortaya çıkması ve bunların fikhî hükümlerinin tesbiti ihtiyacı buna bağlı olarak İslâm ülkesinin bir çok bölgesinde fikhın büyük bir gelişme göstermesi, bu ilim dalının bir bütün olarak ortaya çıkmasına ve tedvin edilmesine, müctehid hukukçuların farklı yorumlarına dayanan muhtelif mezheplerin teşekkülüne yol açtı.¹⁹

Bu dönemin özelliklerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1-Daha önceki müctehidler gerektiğince dağınık meseleler üzerinde icthad ederken, bu asır müctehidlerinin fikhın bütün konularını icthad alanlarına dahil ettikleri görülür.

2- Bu icthadların tedvin edilerek kitaplarda toplanması ve bu sayede bir müctehidin, çeşitli konulardaki icthadlarının kolayca öğrenilmesi imkanı doğmuştur.

3-Fıkıh mekteplerinin (re'y, hadis medreseleri) doğduğu ve bu mektep mensuplarının karşılıklı, söz ve yazılı münakaşa ve münazara ettikleri görülür.

4-Bu münakaşa ve münazaraların, müctehidlere mahsus usul ve kaidelerin; yani usul-i fikhın doğmasına ve telif edilmesine sebep olduğu görülür.²⁰

Bu dönemde dört mezhep ve bunların dışında kalan diğer mezhepler de kuruluşlarını bu dönemde tamamladılar.²¹

¹⁶ Karaman, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler", DİA, I, 42; Ebû Zehre, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, s. 107.

¹⁹ Yıldız, "a.g.md.", DİA, I, 42.

²⁰ Karaman, *a.g.e.*, s. 156.

²¹ Yıldız, "a.g.md.", DİA, I, 42.

A- TABİÛN DÖNEMİ RE'Y-İCTİHAD VE ÖRNEKLERİ

Re'yle amel etmenin Rasulullah (s.a.s.) ve sahabe döneminde uygulandığını görmekteyiz.²² Tabiûn devrinde ise re'yin daha çok kullanıldığı bariz bir şekilde görülmektedir.

“Re'y ehl-i” en çok Irak bölgesinde bulunuyordu. Bundan dolayı da Irak, re'y yatağı kabul ediliyordu. Tabiûn döneminde burada re'yle hüküm verenlerin başında İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) gelmekte idi. Bu bölge alimleri, şer'i hükümlerin kurallara yönelik maslahatlar ihtiva ettiğini kabul ediyordu.

Kûfe ve Basra'nın İslâm askerleri tarafından üss olarak kullanılması ve Hz. Ali'nin (ö. 40/660) halifeliği sırasında Kûfe'nin başşehir olması gibi sebeplerden buraya bir çok sahabi yerleşmişti. Bunlar arasında: Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/651), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/674), İmran b. el-Husayn (ö. 52/671), Sa'd b. Ebî Vakkas (ö.55/674), Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi pek çok sahabi vardı.²³

Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer gibi düşündüğünden, yanılmak ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ağzından yanlış bir şey söylemek korkusu ile, çok hadis rivayetinden/her konuda hadis nakletmekten çekinir, fakat re'yi ile hüküm vermekten çekinmezdi.²⁴ Daha sonraki dönemlerde de içinde İbn Ebî Leylâ'nın (ö. 148/765) da bulunduğu Kûfe ehli, genelde İbn Mes'ûd'un fetvalarını kendilerine referans almışlardır.²⁵

Kûfe'nin aynı zamanda Şia merkezi olması sebebiyle Hz. Peygamber'in ağzından hadis uydurma işi bu bölgede yaygındı. Dolayısı ile bölge alimleri her rivayet edileni hadis diye kabul etmiyor, kabul etmek için bir takım şartlar ileri sürüyorlardı. Bu şartlara göre de kabule değer az hadis buluyor ve bu sebeple de yalnızca sahabelerden Irak bölgesine gelenlerin rivayetini almakla yetiniyorlardı. Bununla birlikte kendi re'ylere ile hüküm vermekte bir mahzur görmüyorlardı.

Bu dönemde re'y deyince “kıyas”, “istihsan”, “mesalihi mürsele”, “seddi zerayî” ve “örf” gibi, daha sonra “Fıkah Usulü İlmî”nde, her biri müstakil birer delil

²² Uzunpostalcı, “a.g.m.”, s. 24-29.

²³ Uzunpostalcı, “a.g.m.”, s. 31-32.

²⁴ Uzunpostalcı, “a.g.m.”, s. 34.

²⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 247.

olarak yer alacak olan, çeşitli delilleri içine alan, geniş anlamı ile, yapılan her türlü icthad anlaşılmalıdır.²⁶

Re'y ekolünün önemli özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Bunlar sünneti reddetmez, onu da delil olarak kabul ederler. Fakat hadis kaynağı olan Hicaz'dan uzak bulunmaları ve kendi devirlerinde uydurma hadislerin yaygınlaşması üzerine, hadisin sıhhati konusunda titiz davranırlar ve rivayetinden çekinirler. Hz. Ali'nin ravilere yemin ettirmesi, Abdullah b. Mesud'un hadis rivayet ederken sararıp titremesi ve “yahut Hz. Peygamber'in dediği gibidir” cümlesini eklemesi, bu tedbir ve çekingenliğin örnekleridir. Buna karşılık Kûfe'liler kıyas, istihsan ve maslahat gibi re'ye dayanan usullerle hüküm ve fetva vermekten çekinmezler.²⁷

Tabiûn devrinde teşri, Ashab devrinde olduğu gibi Kitab, Sünnet, icma ve kıyasa dayanarak gelişmiştir. Ancak Müslümanlar bir çok yerlere dağıldıklarından ve muhtelif milletlerle temasa geçtiklerinden, ihtilaflar daha da çoğalmıştır.²⁸

Hz Peygamber'i görmeyenler ona en yakın ilim ve marifet kaynağı olarak buldukları ashabın etrafında halkalanmışlardı. Tabiûn alimleri içinde Saîd el-Müseyyeb (ö. 94/712) gibi Arap asıllılar varsa da ekseriyeti mevaliden olan zevat teşkil ediyordu. İbn Abbas (ö. 68/688), Abdullah b. Ömer (ö. 74/694), Enes b. Mâlik (ö. 93/711) ve Ebû Hureyre (ö. 57-58/676-677) adları nerede anılsa hemen yanlarında, azatlıları, talebe ve ravileri olan İkrime (ö. 115/733), Nâfi' (ö. 117/735), Muhammed b. Sîrin (ö. 110/728) ve Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735) zikredilir.²⁹

Tabiûn döneminde icthadlar sınırsız idi.³⁰ Örnek olarak Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) halife olunca, kendisinden önceki Emevi idarecilerinin, halktan haksız olarak aldıkları mal ve mülkü (mezâlim) sahiplerine iade etmeye karar vermişti. Fakat hakkın sahibini tespit için kat'i vesika ve delil bulmanın hem güç, hem de uzun zamana mütevakkıf olduğunu görünce, en küçük bir emarenin dahi delil olarak kabul edilip hakkın sahibine iadesini emretmiştir.³¹

Bu dönemde icthadın ne kadar çok kullanıldığını İbrahim en-Nehâî'nin (ö. 96/714) şu sözü bize açıkça göstermektedir: “Bize sorulan meselelere verdiğimiz her

²⁶ Uzunpostalcı, “a.g.m.”, s. 32.

²⁷ Döndüren, Hamdi, “Re'y ve Re'y Taraftarları”, Şamil İslâm Ansiklopedisi, V, 249-251.

²⁸ Keskiöglü, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 12.

²⁹ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 85.

³⁰ Tabiûn döneminde yapılan icthadlar hakkında bkz. Karaman, *a.g.e.*, 85-96.

³¹ Karaman, *a.g.e.*, s. 93.

cevap, ezberlediğimiz bilgilere dayanmaz; biz bir şeyi diğeri ile karşılaştırarak onlar ve benzerine kıyas ederiz.”

*“Ben bir hadisi işitip ezberliyorum, sonra da ona yüz şeyi kıyas ediyorum”.*³²

İmam A'zam da (ö. 150/767): *“Rasulullah'tan gelen baş üstüne, sahabeden gelenleri seçer birini tercih ederiz. Fakat toptan terk etmeyiz, bunlardan başkalarına ait olan hüküm ve icthadlara gelince biz de onlar gibi adamlarız”*³³ ya da *“Allah'ın kitabındakini alır kabul ederim. Onda bulamazsam Rasulullah'ın, mutemed alimlerce malum ve meşhur sünnetiyle amel ederim. Onda da bulamazsam ashabından dilediğim kimsenin re'yini alırım... Fakat iş İbrahim (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 103/721), el-Hasen (ö.110/728), Ata (ö. 114/732)... gibi zevata gelince ben de onlar gibi icthad ederim”*³⁴ dediği görülmektedir.

B-TABIÛN DEVRİNİN MEŞHUR FAKİHLERİ

Hız. Peygamber ve dört halife tarafından İslâmı tebliğ edip öğretmek, dinî problemleri çözmek, idarî, adlî ve malî teşkilatlanmayı sağlamak gibi görevlerle muhtelif bölgelere gönderilen sahabilerle fetihler sonucu çeşitli şehirlere yerleşen fakih sahabilerin Kur'ân ve Sünnete dayalı dini bilginin ortaya konmasında, re'y ve icthad faaliyetlerinin gelişmesinde önemli rol üstlendiklerini daha önce belirtmiştik.

Tabiûn nesli ise özellikle Kûfe, Basra, Medine, Mekke, Dımeşk gibi belli merkezlerde sahabilerin etrafında geniş ilim halkaları oluşturmuş, onlardan aldıkları bilgileri sonraki nesillere geliştirerek aktarmışlardır.

Bunlar arasında *“Hicaz ekolü”* ve *“Irak ekolü”* şeklinde adlandırılan iki grup (Emevilerin sonu ile Abbasiler devrinin başlangıcında bu iki ekol *“ehl-i hadis”* ve *“ehl-i re'y”* adlarıyla anılmaya başlayacaktır) bu dönemi simgeleyen bir özellik gösterir.³⁵ O dönemin en meşhur fakihleri şunlardır:

1- Medine Fakihleri

Bu ekol mensupları; ehl-i Medine ve Mekke'yi fıkıh sahasında güvenilir şahsiyetler olarak kabul ediyorlar, buna delil olarak da, ashab burada yaşamıştır, sünnet

³² Karaman, a.g.e., s. 99; Baroje, Sahip, *“İslâm Hukuku'nda Ehl-i Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı”*, s. 161.

³³ İbn Emîri'l-Hâc, *Kitabu't-takrîr ve't-tahbîr*, II, 415.

³⁴ Karaman, a.g.e., s. 135; Uzunpostalcı, *“Ebû Hanîfe, DİA, X, 135.*

³⁵ Yiğit, *“a.g.md.”*, DİA, XI, 98.

buradan çıkmıştır diyorlar... Medine ulemasının icma ettikleri hususlara temessük ediyor, alimlerin ihtilafı halinde kuvvetli bulduklarını kabul ediyorlardı.

Merkezi Medine olan Hicaz fıkıh ekolü veya diğer adıyla Medine ekolü, Abdullah b. Ömer (ö.74/694), Zeyd b. Sabit ve Hz. Ömer'in mezhebi etrafında toplanmaktadır. Zeyd b. Sabit de, Hz. Ömer'in tesiri altında kalmış ve İbn Ömer'e tesir etmiş olduğuna göre, mezhep onun etrafında temerküz etmektedir.³⁶

Bu bölgenin/merkezin başlıca meşhur fakihleri şunlardır:

Saîd b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Urve b. ez-Zübeyr (ö.94/712), Ebû Bekir b. Abdirrahman b. Haris (ö.94/713), Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe (ö.98/716), Harice b. Zeyd (ö. 100/718), el-Kasım b. Muhammed (ö. 102/720), Süleyman b. Yesar (ö. 107/725). Bunlara "*el-Fukahâu's-seb'a*" (yedi fakih) denilmektedir. Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Ali (ö.117/735), Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö.120/738), Muhammed b. Şihab ez-Zührî (ö.124/741), Muhammed ve Abdillâh, Rabiâtü'r-rey (ö.136/753), ...³⁷

2- Mekke Fakihleri

Mekke'de bir çok fakih bulunmakla beraber en meşhurları şunlardır:

Ubeyde b. Umeyr (ö. 68/687), Mücahid b. Cebr (ö.100/718), Tavus b. Keysân (ö. 106/724), Atâ b. Ebî Rabah (ö. 115/713), Abdullah b. Ebî Müleyke (ö.119/737), Amr b. Dinar (ö.126/744), İkrime (ö. 105/723), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/813)...³⁸

3- Irak/Kûfe Fakihleri

Irak ekolünün merkezi Kûfe'dir. İlk hocası Sahabeden Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/651) olan ve Hz. Ömer, Hz. Ali,³⁹ Muaz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi sahabilerin fikhını bu kanalla tevarüs eden bu ekolün temsilcisi İbrahim en-Nehai'dir.⁴⁰

Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 62/682), Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683), Ebû Amr Ubeyd b. Amr el-Hemedânî (ö. 72/691), Esved b. Yezîd (ö.75/694), Şurayh b. el-Haris (ö.82/701), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Ebû Âmir

³⁶ Kılıçer, Esad, *İslâm Hukukunda Re'y Taraftarları*, s. 29.

³⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fikhîyye Kamusu*, I, 311; Karaman, a.g.e., s. 85-86.

³⁸ Bilmen, a.g.e., I, 311; Karaman, a.g.e., s. 86.

³⁹ Döndüren, Hamdi, "*a.g.m.*", V, 249-251.

⁴⁰ Yiğit, "*a.g.md.*", DİA, XI, 98.

eş-Şa'бі (ö. 103/721), ed-Dahhak (ö. 105/723), Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120/738), Abdurrahman b. Yezid en-Nehaî, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Abdullah b. Utbe, Heyseme b. Abdirrahman, Şerik b. Abdillâh (ö. 177/793), Ebû Vail, Meysere, ...⁴¹

4-Basra Fakihleri

Mutarraf b. Abdillâh eş-Şihhîr (ö. 87/706), Zürrare b. Evfa (ö. 93/712), Humeyd b. Abdirrahman (ö. 95/713), Muhammed b. Sîrîn, Müslim b. Yesar (ö.100/718), Cabir b. Zeyd (ö. 103/721), Ebû'l-Aliye (ö. 106/724), Hasan el-Basri (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131/748)...⁴²

5- Şam/Suriye Fakihleri

Ebû İdris el-Havlanî, Şürahbil b. es-Simt, Abdullah b. Ebî Zekeriyya el-Huzâî, Kabisa b. Züeyb el-Huzâî (ö. 86/705), Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) Süleyman b. Habîb el-Muhâribî, el-Haris b. Umeyr, Halid b. Ma'dan, Mekhûl (ö. 116/714), ...⁴³

C-YAŞADIĞI ŞEHİR: KÛFE

Kûfe, Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından, mutad rivayetlere göre 17/638 ve bazılarında göre ise, 18/639 veya 19/640 yılında kuruldu.⁴⁴

Basra'da olduğu gibi Kûfe'de de ilim alanında büyük bir faaliyet hüküm sürmüştür. 63/683'te vukua gelen Harre vak'asından sonra hadis rivayeti bakımından, en mühim şahsiyetler telakki edilen sahabeden bir çoğu, Irak'a göç ederek, başka şehirlere yerleştiler. Bunlar arasında İslâmiyeti kabul edenlerden, halife Ömer tarafından Kûfe'ye rehber ve hoca olarak gönderilen meşhur Abdullah b. Mes'ûd ile şöhreti onunkinden aşağı kalmayan Ebû Âmir eş-Şa'бі⁴⁵ gibi meşhur kimseler vardı.

İbn Ebî Leylâ'nın doğduğu Kûfe, Irak'ın büyük şehirlerinden biri idi. Irak'ta muhtelif milletler, kavimler, cemaatler toplanmış orası adeta eski medeniyetlerin yatağıdır. İslâmdan önce oralarda mektepler kurulmuş, orada Yunan felsefesi, İran hikmeti okunmuştur. Irak'ta İslâmdan önce akide meselelerinde birbiriyle mücadele halinde bulunan Hıristiyan mezhepleri vardı. İslâmiyetten sonra da çeşitli milletler ve dinler burada mevcuttu. Ara sıra kargaşalar, fitneler oluyor, siyasi firkalar birbirleriyle çarpışıyor, akideler usul mücadelesi yapıyordu. Şia orada bulunuyor, çölde Hariciler

⁴¹ Bilmen, *a.g.e.*, I, 312; Karaman, *a.g.e.*, s. 86.

⁴² Karaman, *a.g.e.*, s. 86.

⁴³ Bilmen, *a.g.e.*, I, 311; Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 86.

⁴⁴ K.V. Zettersteen, "*Kûfe*", İA, VI, 964-965.

⁴⁵ K.V. Zettersteen, "*a.g.md.*", VI, 966-967.

türüyor, Mu'tezile orada ortaya çıkıyordu. Görüşükleri ashabdan aldıkları ilmi neşreden müctehid tabiîn orada idi. Din ilminin kana kana içilen berrak membaları orada kaynıyordu. Birbiriyle çatışma halinde olan taifeler, birbirleriyle çarpışan düşünceler, görüşler hep orada idi.⁴⁶ Onun için Kûfe'nin ortamının fıkha da etkisi büyük olmuştur. Bu ortamda yaşayan fakihler ve izledikleri metotlar neticesinde bir çok alanda ihtilaf ettikleri görülmektedir. Alimlerin ihtilaf sebeplerine kısaca değinmek çalışmamızın anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

D-FAKİHLERİN İHTİLAFA SEBEPLERİ

Fıkhi konularda bir çok alimin ihtilaf ettiği görülür. Biz de İbn Ebî Leylâ'nın görüşlerini zikrederken döneminin hangi fakihle ittifak halinde olduğunu veya daha sonraki dönemlerde kimin onun görüşüne katıldığını belirterek her konuda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) de görüşlerini açıklayacağız. Bu vesileyle fakihler arasındaki ihtilaf sebeplerinin kısaca neler olabileceğine dikkat çekmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Terim olarak "ihtilaf", "*söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak*" anlamına gelmektedir.

İhtilaf ve hilaf kavramları arasındaki fark ise; ihtilaf daha çok "*farklı bir görüşe sahip olma, farklı görüşlerden birini benimseme*" anlamı taşımasına mukabil hilafın diğer görüşlere karşı bir tavır alışı ifade ettiği söylenebilir. Buna göre ihtilaf, maksat aynı olmakla birlikte yöntemin farklı olmasını, hilaf ise her ikisinin de ayrı olmasını ifade eder. Bir diğer tanıma göre de delile dayanmayan aykırı görüşe hilaf, delile dayanana ise ihtilaf denmiştir.⁴⁷

İhtilafın rahmet mi yoksa şer mi olduğu hususunda tartışmalar olmuş, bazı alimler ihtilafın faydalı olduğunu savunurken bazıları da onun zararlı olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸

Şu bir hakikattir ki, dinin furu' meselelerinde ihtilaf yasaklanmış değildir. Belli bir konuda insanlara farklı hükümler koyan nasslar bulunduğuna göre bu tür konularda görüş ayrılıklarına yol açacak icihadın caiz olması imkansız değildir. İhtilafın tamamı

⁴⁶ Ebû Zehre, *a.g.e.*, s. 30-31.

⁴⁷ Özen, Şükrü, "*İhtilaf*", DİA, XXI, 565.

⁴⁸ Alevânî, Câbir "*İslâm'da İhtilâf Usûlü*", s. 28-29.

kötü olsaydı şeriatın naslarda açıkça belirtilen ahkâmının da ihtilafının caiz olmaması gerekirdi. Nassta emsali caiz olan icthadda da caizdir.⁴⁹

İhtilaf, furu' meselelerde olursa rahmettir. Çünkü sahabe ve onlardan sonra gelen alimler de ihtilaf etmişlerdir. Eğer ihtilaf olmasaydı, insanlar büyük sıkıntıya girerlerdi. Dikkat edilirse bütün eski-yeni alimlerin kitaplarında birbirlerine muhalefet ettikleri görülür.⁵⁰

İmamlar arasında ihtilaf sebeplerine gelince bunun bir çok sebebi olmakla beraber burada en önemlileri şunlardır:

a- *Arap Dilinin Etkisi*: Kur'ân'ın bazı lafızları açık olmakla beraber bazılarının delaleti zannidir. Bunlar birden fazla manaya ihtimallidirler. Buna örnek olarak kur' (القرء) kelimesi verilebilir.⁵¹ Kısacası lafızların mücmel, müşterek, umum, husus, hakikat, mecaz... olup olmadıkları kesin olmayan sebeplerden doğan ihtilaflardır.

b- *Hadisin Ulaşıp Ulaşmaması*: Bir hadisin bir alime ulaştığı halde diğer birine ulaşmaması ya da birisine sahih bir senedle ulaştığı halde diğerine zayıf bir senedle ulaşması ya da bir tarikle ulaşması neticesinde fakîhin başka yollara başvurması.⁵²

Hadisin bir alime ulaşip ulaşmaması neticesindeki ihtilafı en güzel şekilde şu olay bize açıklamaktadır:

Abdu'l-Vâris b. Saîd anlatıyor: "*Mekke'ye geldim ve orada Ebû-Hanîfe'ye tesadüf ederek sordum:*

-Bir şeyi, şart koşarak satan kimse hakkında ne dersin?

-**Satış Da Şart Da Batıldır, dedi.**

Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya geldim ve aynı şeyi sordum: "Satış Caiz, Şart Batıldır" cevabını verdi. İbn Şübrüme'ye gidip sorduğumda: "Satış Da Şart Da Caizdir" dedi. Kendi kendime: "Allah Allah! Üç Iraklı Fıkah bilgini bir mesele üzerinde birleşmiyorlar!" dedim ve tekrar Ebû-Hanîfe'ye giderek iki meslektaşının söylediklerini naklettim; şu cevabı verdi:

⁴⁹ Özen, "a.g.md.", DİA, XXI, 566.

⁵⁰ Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim el-Ensârî (ö.182/798), *İhtilafu Ebî Hanîfe ve 'bni Ebî Leylâ*, s. 3.

⁵¹ Şerefuddîn, Abdulazîm, *Tarihu't-teşrii'l-İslâmî*, s. 81; Alevânî, a.g.e., s. 100; Şaban, Zekiyuddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 361; Komisyon, *el-Fıkhü'l-mukaran*, s. 42.

⁵² Özen, "a.g.md.", DİA, XXI, 566; Dimeşki, *Rahmetü'l-ümme ihtilafu'l-eimme*, s. 17-18; Alevânî, a.g.e., s. 105-107; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 158-159.

-Onların Sana Ne Dediklerini Bilmem; Bana Amr B. Şuayb, Babasından, O Da Kendi Babasından "Rasulullah'ın şartla beraber satış yapmayı yasakladığını" Haber Verdi.

Bunun üzerine İbn Ebî Leylâ'ya giderek iki dostunun söylediklerini ona naklettim; şu cevabı verdi: "Onların Sana Dediklerini Bilmem; Bana Hişam B. Urve Babasından O Da Hz. Aişe'den Şunu Haber Verdi: Rasulullah Bana (Aişe'ye) Berire'yi Satın Alıp Azad Etmemi Emretti. Sahibi, Velayetin Kendisine Kalmasını Şart Koştı. Bunun Üzerine Rasulullah Şöyle Buyurdu: "Allah'ın kitabında olmayan şart batıldır." Şu Halde Satış Caiz Şart Batıldır.

Tekrar İbn Şübrüme'ye gittim diğer ikisinin söylediklerini ona naklettim, şu cevabı verdi: "Onların Sana Ne Dediklerini Bilmem; Bana Mis'ar B. Kidam, Muharib B. Disar'dan, O Da Cabir'den Haber Verdiğine Göre Cabir Şöyle Anlatmıştır: Rasulullah'a Bir Deve Sattım Ve Medine'ye Kadar Binerek İstifade Etmemi Şart Koştum; Kabul Buyurdu." Şu Halde Satış Da, Şart Da Caizdir.⁵³

c- *Usul Farklılığı:* Sarih bir nas bulunmadığı takdirde re'y, kıyas, istihsan, istislah, örf gibi kaynak olup olmadıkları müctehidler arasında tartışmalı olan delillerin hükme esas alınıp alınmaması ya da mürsel rivayetlerin delil teşkil edip etmemesinde olduğu gibi delillerin şartları ile ilgili temel anlayış farkları.⁵⁴

d- *Usulün Meselelere Tatbikindeki Farklılık:* Örnek olarak emir ya da nehiy kipleriyle ifade edilen bir hükmün emir ise vücuba mı, nedbe mi?; Yasaklama ise harama mı, kerahete mi? delalet ettiği hususuyla ilgili yaklaşım farklılığı neticesinde ihtilafın ortaya çıkması.

e- *Şartların değişmesiyle meydana gelen ictehad farklılıkları.⁵⁵*

İhtilaf sebeplerine değindikten sonra kısaca ihtilaf üzerine yazılmış olan kitapların bir listesini vermek faydalı olur görüşünderiz.

İhtilaf konusunda bir çok eser verilmiştir. Bunlardan en eskisi:

⁵³ Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, II, 172-173; Batalyûsî, *el-İnsâf*, I, 118; Ebû Nu'aym, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, I, 160; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadir*, VII, 293; Bağdâdî, *et-Tâc ve'l-İklîl*, IV, 372; Şâtübî, *el-Muvâfakât*, IV, 213.

⁵⁴ Özen, "a.g.md.", DİA, XXI, 566; Şerefuddîn, a.g.e., s. 85; Alevânî, a.g.e., s. 108-109.

⁵⁵ Özen, "a.g.md.", DİA, XXI, 566. Ayrıca bkz: Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkam'ın Değişmesi* İstanbul 1990.

1-İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) "*İhtilâfu's-sahabe*" adlı eseridir. Ondan sonra:

2-Kadı Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) "*İhtilafu Ebî Hanîfete ve 'bni Ebî Leylâ*" adlı eseridir. Daha sonraki dönemlerde ise,

3-Tahavî'nin (ö. 321/933) "*İhtilafu'l-fukahâ*"

4-İbn Münzir'in "*el-İşrafu fi'l-halaik*"

5-İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/922) "*İhtilafu'l-fukaha*"⁵⁶

Klasik eserlerin yanında çağımızda yazılan kitaplardan bazıları şunlardır:

6-Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin "*Esbabü ihtilafi'l-fukahâ*"

7-Osman Küçükahmet, "*Dört Hak Mezhep ve İhtilaf Sebepleri*"

8-İsmail Lütfi Çakan, "*Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*,

9-Yûsuf el-Karadavi'nin "*es-Sahvetu'l-İslâmiyye beyne'l-ihtilafi'l-meşru've't-teferruk*"

10- Yusuf Kılıç'ın, "*İslam Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*"

11-Zekeriyya Güler'in "*Zahiri Hadisçilerle Hanefî Fakîhler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*" vb. bir çok kitap kaleme alınmıştır.⁵⁷

II-İBN EBÎ LEYLÂ'NIN GÖRÜŞLERİNE YER VEREN KAYNAK ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu kitapta Ebû Yûsuf, üstadı Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ'nın ihtilaf ettikleri meseleleri toplamıştır. Ebû Yûsuf her ikisinin talebesi ise de umumiyetle Ebû Hanîfe'in görüşlerine katıldığı görülmektedir.⁵⁸ Bu kitabı İmam Muhammed (ö. 189/804), Ebû Yûsuf'tan rivayet etmiştir. Onun için kitabın içerisinde "*Muhammed de dedi*" ve "*Biz buna kailiz*" sözlerine rastlıyoruz. Serahsî (ö. 483/1090) ise *el-Mebsût* adlı eserinde İmam Muhammed'in Ebû Yûsuf'un kitabına bazı meseleler ilave ettiğini söylemektedir.⁵⁹ Ama son dönem alimlerinden Muhammed Ebû Zehre (ö. 1974) ve Ebû

⁵⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁵⁷ Özen, "*a.g.md.*", DİA, XXI, 567-568.

⁵⁸ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 229. Ayrıca üçüncü bölümde İbn Ebî Leylâ'nın görüşleri zikredildiğinde genelde Ebû Hanîfe yanında yer aldığı görülecektir.

⁵⁹ Ebû Zehre, *a.g.e.*, s. 229.

Yûsuf üzerinde çalışan Mahmud Matlub, ilave yapıldığını gösteren herhangi bir işarete rastlamadıklarını ifade etmişlerdir.⁶⁰

Bu kitabı, İmam Şafî (ö. 204/819) “*el-Ümm*” adlı eserinde “*Hâzâ kitabı ma’htelefe fihî Ebû Hanîfe ve ’bnî Ebî Leylâ an Ebî Yûsuf rahimehumullah Teala*”⁶¹ başlığı adı altında; Serahsî (ö. 483/1090) ise “*el-Mebсут*” adlı eserinde “*Kitabu ihtilafı Ebî Hanîfe ve ’bni Ebî Leylâ rahimehumallah Teala*”⁶² başlığı adı altında yer vermiş ve Ebû’l Vefâ el-Efğânî ise, bu kitabın tahkik, tashih ve hadislerinin tahricini yaparak “*İhtilafu Ebî Hanîfe ve ’bni Ebî Leylâ*”⁶³ adıyla meşretmiştir.

Ebû Yûsuf, önceleri İbn Ebî Leylâ’dan dokuz sene⁶⁴ gibi uzun bir süre ders aldıktan sonra Ebû Hanîfe’nin meclisine katıldı. Ebû Yûsuf’un Ebû Hanîfe’nin ders halkasına katılmasına sebep olarak:

a- Ebû Yûsuf hocası İbn Ebî Leylâ’nın kadılık görevini üstlenmesinden hoşlanmayıp bu sebeple onu bırakıp Ebû Hanîfe’nin ders halkasına katıldığı rivayet edilmiştir. Allah da Ebû Yûsuf’u kadılık görevi ile imtihan etti ve Ebû Yûsuf da kadı oldu. Ebû Hanîfe’nin kadılık görevini üstlenen ve üstlenmeyen bir çok talebesi olmasına rağmen bunlar arasında sadece Ebû Yûsuf için Kadılık ünvanı kullanılmış ve ona “*Ebû Yûsuf el-Kâdî*” denilmiştir.⁶⁵

b-İbn Ebî Leylâ ile beraber bir adamın nikah merasiminde bulunmuş olup orada şeker saçıldığı zaman Ebû Yûsuf onlardan topladı. İbn Ebî Leylâ bunu hoş görmeyip onu azarladı ve: *Bunun helal olmadığını bilmiyor musun?* diye çıktı. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’ye gelerek bu meseleyi ona sordu. Ebû Hanîfe: “*Bunda bir beis yoktur*” dedi. Zira bize gelen haber şöyledir:

Hz. Peygamber ashabıyla ensardan bir zatın nikahında bulundu. Hurma saçıldı, Hz. Peygamber de hurma topluyor ve hem de ashabına: “haydi siz de toplayın” diyordu. Bir diğer rivayette, veda Haccında yüz deve kurban kesildiği vakit emri ve

⁶⁰ Ögüt, Salim, “*Ebû Yûsuf*”, DİA, X, 264; Ebû Zehre, *a.g.e.*, s. 230.

⁶¹ Şafî, *el-Ümm*, IV, 87-150.

⁶² Serahsî, *Mebсут*, XXX, 128-167 arası.

⁶³ Ebû Yûsuf, Ya’kub b. İbrahim el-Ensarî, *İhtilafu Ebî Hanîfe ve ’bni Ebî Leylâ*, Birinci baskı, yy., 1357 (Matbaatu’l-Vefâ).

⁶⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 128.

⁶⁵ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 128.

*arzusu üzerine her kurbandan birer parça et alındı ve sonra: “parça almak isteyen kesip alsın” buyurdu. Bu kabil hediyeler şer’an müstahsendir*⁶⁶.

Bu izahatı dinledikten sonra Ebû Yûsuf iki üstad arasındaki farkı anladı ve Ebû Hanîfe'nin meclisine katıldı. Bu husuta başka sebep gösterenler de vardır. Örnek olarak şunu zikrederim: Denildiğine göre Ebû Yûsuf, Züfer'le (ö. 158/775) münakaşa ve mübahaselerde bulunurdu. Züfer'in nasıl kuvvetli deliller ortaya attığını görünce Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ arasındaki farkı anlayıp Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldı. Sonra bu iki üstad arasındaki ihtilafli meseleleri içeren bir eser kaleme aldı. İmam Muhammed de bunu ondan alıp rivayet etti. Ancak Ebû Yûsuf'un cem'inde bulunmayan bazı ilavelerde bulundu. Kitabın tasnifi Ebû Yûsuf'a, te'lifi ise İmam Muhammed'e ait olduğundan bu kitap İmam Muhammed'in eserlerinden sayılır. Hakimu eş-Şehîd (ö. 334/945) de bunu “*el- Muhtasar*” adlı eserinde beyan etmiştir.⁶⁷

⁶⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 4.

⁶⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 5; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 127-128.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN EBÎ LEYLÂ'NIN HAYATI HOCALARI

TALEBELERİ ESERLERİ ve İSLÂM HUKUKUNDAKİ METODU

Bu bölümü iki ana başlık altında ele alacağız. Birinci ana başlık, “İbn Ebî Leylâ'nın Hayatı, Hocaları, Talebeleri ve Eserleri”ni; ikinci ana başlık ise onun “İslâm Hukukundaki Yeri”ni oluşturacaktır.

I- İBN EBÎ LEYLÂ'NIN HAYATI HOCALARI TALEBELERİ ve ESERLERİ

Burada öncelikle onun hayatı ile ilgili bilgi, daha sonra ise hocaları, talebeleri, çağdaşı olan fakihlerle münasebeti ve ilmî kişiliği hakkında bilgi verilecektir.

A-HAYATI

Tam adı, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ el-Ensari el-Kufî'dir.⁶⁸ Hem kendisi hem de babası için “Bilal b. Uheyha b. el-Cülâh el-Ensari”⁶⁹ ismi kullanılmıştır.

Evs kabilesinin Amr b. Avf kolunun/aşiretinin Cahcaha b. Küleyha oğullarından olup⁷⁰ doğumu hakkında pek ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, “*Kadı İbn Ebî Leylâ*” olarak meşhur olmuştur. Babası Abdurrahman da İbn Ebî Leylâ olarak bilinmektedir. İkisinin de İbn Ebî Leyla olarak tanınması, babasının (Abdurrahman) da fakîh, muhaddis, kısa bir süreliğine dahi olsa kadılık yapmış olması, daha sonraki dönemlerde bunların birbirlerine karıştırılmasına sebep olmuştur.⁷¹

⁶⁸ Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, s. 310; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141 ile 160 Tarihleri Arası, s. 275.

⁶⁹ Kendisi hakkında bkz. İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-fukaha*, VI, 358; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân*, IV, 179; Babası için bkz. a.mlf., *a.g.e.*, IV, 358.

⁷⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI,358.

⁷¹ Örnek olarak bkz. Aydınlı, Abdullah, “*İbn Ebî Leylâ, Abdurrahman*”, DİA, XIX, 435'te Abdurrahman b. İbn Ebî Leylâ'nın (ö. 83/702) Ensardan 120 sahabi ile görüştüğünü belirtirken; Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad* adlı eserinin 86. sayfasının 15. dipnotunda 148'de vefat eden Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın 120 sahabi ile görüştüğünü belirtmektedir.

Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ, 74/693 yılında Kûfe'de doğup 148/765 Ramazan/Kasım⁷² ayında vefat etti. Kadılık görevini sürdürürken vefat etmiştir.⁷³ İbn Ebî Ebî Leylâ 74 yaşlarında iken vefat etmiş olup ölümünün Kûfe'de 148 de olduğunda ittifak vardır.⁷⁴ O küçükken babası vefat ettiğinden babasından ilim öğrenemedi.⁷⁵ Ama kardeşi İsa kanalıyla rivayet ettiği hadisler mevcuttur.⁷⁶ Babasının vefat tarihinin 80/699 , 81/700 veya 83/702⁷⁷ olduğu hesaplanırsa babası öldüğünde yaklaşık olarak 6 ile 9 yaşları arasında idi. Vefat tarihine kadar 148/765 otuz üç yıl müddetle Emeviler ve Abbasiler döneminde kadılık yapmıştır.⁷⁸

İbn Ebî Leylâ (Muhammed) ve babası (Abdurrahman) tabînden, dedesi Ebû Leylâ ise sahabedendir.

İbn Ebî Leylâ ismini muhaddisler kullandığında Abdurrahman İbn Ebî Leylâ'yı (83/702), fakihler kullandığında onun oğlu Muhammed'i (ö. 148/765) kastederler.⁷⁹

B-HOCALARI

Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ hem muhadis hem fakih ve hem de kuradır. Aynı zamanda birçok raviden hadis rivayetinde de bulunmuştur. Biz de hocalarını ve hadis rivayetinde bulunduğu alimleri tesbit ederek, ayırım yapmaksızın hepsini "hocaları" başlığı altında verdik. Velez ki raviden bir tek hadis rivayet etmiş olsun ve ondan fıkıh dersi almamış olsun. Bir çok hadis külliyyatında hadisleri rivayet edilmiştir. Ayrıca hangi hocasından hadis rivayet etmiş ve hadisleri kütüb-i tis'a'nın hangi kitaplarında hadis rivayetleri geçtiğini belirlemek için de çalışmamızın sonuna rivayet ettiği hadisleri gösterir tablolar ekledik. Hocalarının en meşhurları:

Kardeşi İsa el-Ensari, Ebû Âmir eş-Şa'bî (ö.103/721), Ebû Zübeyr el-Mekkî, Atiyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfi el-Cedelî (ö.111/729), Hakem b. Uteybe el-Kindî (ö.113/731), Atâ b. Ebî Rabah b. Eslem el-Kureşî (ö.114/732), Nâfi' Mevla İbn Ömer el-Medîni (ö.117/735), Minhal İbn Amr el-Esedî, Amr b. Mürre b. Abdillâh b. Tarık el-

⁷² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, 141-160 Tarihleri Arası, s. 315; İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 171; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 105 ; Köse, Saffet, "*İbn İbn Ebî Leylâ*", DİA, XIX, 436.

⁷³ İbnü'l-İmâd, *Şezeratu'z-zeheb*, II, 222.

⁷⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 358.

⁷⁵ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 310.

⁷⁶ Bkz. *Kütüb-i Tis'a'da Rivayet Ettiği Hadislerin Dağılımı Tablosu*

⁷⁷ Aydınli, Abdullah, "*İbn İbn Ebî Leylâ, Abdurrahman*", DİA, XIX, 435.

⁷⁸ Köse, "*a.g.md.*", DİA, XIX, 436.

⁷⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 81-100 arası olaylar, s. 129.

Cümeli el-Muradî (ö.118/736), Kasım b. Abdirrahman b. Abdillâh b. Mes'ûd el-Huzelî (ö.120/738), Muhammed b. Abdirrahman b. Sa'd b. Zûrâre el-Ensârî (ö.124/742), Dâvûd b. Ali b. Abdillâh b. Abbas el-Kureşî el-Hâşimî, el-Emir (ö.133/731), Humeyde b. eş-Şemerdel, İsmail b. Ümeyye b. Amr b. Saîd b. el-As el-Emevî, el-Kureşî (ö.144/732), Sâbit b. Ubeyd, Aclâh b. Abdillâh b. Hucciyye el-Kindî (ö.145/762), Abdullâh b. İsa⁸⁰, Atâ b. Yesar el-Hilâlî (ö. 103/722), Abdurrahman b. Sevrân Ebû Kays (ö.120/738), Seleme b. Küheyl b. Huseyn Ebû Yahya (ö. 121/739), Abdurrahman b. Abdillâh el-İsbehânî el-Cühenî, Abdülkerim b. Ebî'l-Muhârik b. Kays el-Basrî (ö.126/744), Muhammed b. Müslim b. Tederrüs el-Esedî (ö.126/744), Sabit b. Eslem el-Bennânî (ö. 127/745), Abdullâh b. Ebî Nuceyh Yesar es-Sakafî (ö. 131/729), ve Sadaka b. Yesar el-Cezerî (ö.132/730) ...dır.

C-TALEBELERİ

İbn Ebî Leylâ bir çok alime hocalık yapmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi muhaddis olması hasebiyle bir çok kimseye de hadis rivayet etmiştir. İster kendisinden fıkıh okumuş ister kendisinden hadis rivayetinde bulunmuş olsun bunların hepsini de "talebeleri" başlığı altında verdik. Kendisinden hadis rivayetinde bulunan talebeleri için ayrı bir tablo oluşturmaksızın, rivayetlerinin bulunduğu yerleri dipnotlarda gösterdik. En meşhur talebeleri:

Şu'be b. el-Hacc b. el-Verd el-Ezdî el-Vâsîtî (ö. 160/777)⁸¹, Zâide b. Kudâme es-Sekafî (ö.161/778), Kays b. Rabi' el-Esedî (ö. 167/784), Ahvas b. Cevvab, Ali b. Haşim b. Berid, Yahya b. Ebî Zekerriyya b. Ebî Zaide el-Hemedânî el-Vadiî (ö. 183/799)⁸², İsa b. Yunus b. Ebî İshak es-Sebîî (ö. 187/803)⁸³, Ali b. Mushir el-Kureşî (ö. 189/805)⁸⁴, Ebû Nuaym, Veki' b. el-Cerrah Melih er-Ruvâsî (ö. 196/812)⁸⁵, Süfyan b. Uyeyne b. Ebî İmran Meymune el-Hilâlî (ö.198/814), Amr İbn Ebî Kays er-Razi, Ukbe b. Halid, Abdullâh b. Davud b. Amir el-Hureybi el-Hemedânî (ö. 213/828), Muhammed b. Rabia el-Külabî el-Rüasi,⁸⁶ Ubeydullah b. Musa b. Ebî el-Muhtar Bâzâm el-Abesi

⁸⁰ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 310-311.

⁸¹ Tirmizî, "Salat", 142.

⁸² Tirmizî, "el-Ahkam ve'l-fevâid", 2.

⁸³ Tirmizî, "el-Cenaiz an Rasulillah", 25.

⁸⁴ Darimî, Sünen, "Feraiz", 31.

⁸⁵ Tirmizî, "Salat", 142.

⁸⁶ *Müsned*, III, 73.

(ö.213/828),⁸⁷ İsa b. Muhtar b. Abdillâh b. İsa b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ...⁸⁸ v.b. şahsiyetlere ders verdi.

Kendisinden hadis rivayet edenler: Eş'âs b. Sevvar el-Kindî es-Sâcî (ö.136/754),⁸⁹ Amr İbn Ebî Kays er-Râzî⁹⁰, Muhammed b. İshak b. Yesar el-Muttalib (ö.150/767),⁹¹ Ma'mer b. Raşid el-Ezdi el-Basrî (ö. 154/763),⁹² Ammar b. Râzik et-Teymî (ö.159/776), Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî (ö.161/778),⁹³ Muhammed b. Meymun el-Mervezî (ö.167/788),⁹⁴ Hasan b. Salah b. Salih el-Hemedânî (ö.169/786), Abdurabbih b. Nâfi' el-Kenânî el-Hennâd (ö. 171/792),⁹⁵ Züheyr b. Muaviye b. Hadîc el-Ceafî (ö.173/790),⁹⁶ Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Şerik en-Nehâî (ö.177/794),⁹⁷ Halid b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Yezid el-Müzenî (ö.179/796),⁹⁸ Ali b. Hişam b. el-Büreyd el-Aizî (ö. 180/797)⁹⁹, Mansur b. Ebî Esved,¹⁰⁰ Nadr b. İsmail b. Hazim el-Becelî (ö. 182/799)¹⁰¹, Hüseyin b. Beşir b. el-Kasım b. Dinar es-Sülemî (ö.183/799), İmrân b. Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ el-Ensârî,¹⁰² Muttalib b. Ziyad b. Ebî Zübeyr es-Sakafî (ö.185/801),¹⁰³ Ubade b. Süleyman el-Külâbî (ö.187/803),¹⁰⁴ Ukbe b. Halid es-Sükûni (ö. 188/794)¹⁰⁵, Humeyd b. Abdirrahman b. Abdirrahman er-Ruasî (ö.189/805),¹⁰⁶ Muhammed b. Cafer el-Hüzelî (ö.193/809)¹⁰⁷, Huseyn b. Nemir el-Kûfî, Hafs b. Ğiyas b. Talk en-Nehâî (ö. 194/810),¹⁰⁸ Yahya b. Saîd b. Eban b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye el-Enevî (ö. 194/810), Muhammed b. Hazim ed-Darîr (195/811)¹⁰⁹ ve Yahya

⁸⁷ Tirmizî, "et-Tıbb an Rasûlillah", 24.

⁸⁸ Zehebî, a.g.e., VI, 311.

⁸⁹ Müsned, II,442; Tirmizî, "ed-Deavât an Rasulillah", 23.

⁹⁰ Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'ân an Rasulillah", 90.

⁹¹ Müsned, V, 423.

⁹² Müsned, II, 283.

⁹³ Tirmizî, "es-Salat", 269.

⁹⁴ Müsned, II, 129.

⁹⁵ Müsned, I, 105.

⁹⁶ Müsned, I,314.

⁹⁷ Müsned, III, 83.

⁹⁸ Darimî, Sünen, "Kitabu'l-vudu' ve's-salat", 112.

⁹⁹ Tirmizî, "el-Cumu'a an-Rasulillah", 393.

¹⁰⁰ Müsned, I, 120.

¹⁰¹ Müsned, III, 390.

¹⁰² Tirmizî, "ed-Deavât an Rasulillah", 2.

¹⁰³ Müsned, III, 22.

¹⁰⁴ Müsned, I, 211.

¹⁰⁵ Tirmizî, "Taharet", 111.

¹⁰⁶ Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla an Rasulillah", 35.

¹⁰⁷ Tirmizî, "el-Edeb an Rasulillah", 3.

¹⁰⁸ Tirmizî, "et-Taharet", 111.

¹⁰⁹ Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla an Rasulillah", 35.

b. Saïd b. Ferruh el-Kattan et-Teymî (ö. 198/814)¹¹⁰, Abdullah b. Aclah el-Kindî,¹¹¹ Abdullah b. Nemir el-Hemedânî el-Harîfî (ö.199/815)¹¹² ve Cafer b. Avn b. Cafer b. Amr b. Haris el-Mahzûmî (ö.206/822)... dir.

D- ESERLERİ

Kaynaklarda İbn Ebî Leylâ'ya isnâd edilen “*el-Ferâiz*”¹¹³ ve “*el-Firdevs*”¹¹⁴ adlı iki eser bulunmakla beraber bunlar elimize ulaşmış değildir. Ayrıca mezhebinin uzun süre yaşadığını da kaynaklar belirtmekle beraber görüşleri genelde ihtilaf kitaplarında zikredilmiştir.¹¹⁵

E- İNSANLARLA MÜNASEBETİ

İbn Ebî Leylâ'nın insan hürriyetine çok büyük önem verdiği ve her fırsatta kölelerin hürriyetlerine kavuşması için fırsat gözettiğini görüyoruz. Buna örnek olarak magsub bir cariyeyi satın alan müşteri onu azad ettiği zaman hemen ıtkını/azad edişini kabul etmektedir.¹¹⁶ Diğer bir örnek ise kölenin yarısı azad edilirse, Ebû Hanîfe'ye göre azad edildiği kadar hür olurken İbn Ebî Leylâ'ya göre tamamen azad olur.¹¹⁷

İnsan hürriyetine verdiği önem kadar, aile müessesine de önem verdiği görülmektedir. Hem aile müessesine verdiği önem ve hem de insan hürriyetine verdiği önem açısından şu çarpıcı örneği görmekteyiz. İbn Ebî Leylâ'ya göre ölçsüz hareket eden kimse (sefih), karısını boşadığı zaman veya muhalaa yaptığı zaman, bunlar geçerli değildir. Ama bu durumda olan kimsenin ıtkını (köle azad edişini) kabul ederek bu hususta cumhurdan da ayrılmaktadır.¹¹⁸

F-ÇAĞDAŞI OLAN FAKİHLERLE MÜNASEBETİ

Hocaları ve talebeleri incelendiği zaman bazen Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik (ö. 179/794) ve diğer meşhur imamlarla aynı hocadan ders aldıkları görülür. Bazen de bir talebenin hem onun hem de başka bir imamın talebesi olduğunu görüyoruz. Ortak hocalarına Şu'be ve Nâfi'i örnek verebiliriz.

¹¹⁰ *Müsned*, I, 111; Tirmizî, “*Fedâilü'l-cihâd an Rasûlillah*”, 6.

¹¹¹ *Müsned*, I, 105.

¹¹² *Müsned*, I, 308.

¹¹³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 285; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1245.

¹¹⁴ Köse, “*a.g.md.*”, DİA, XIX, 438.

¹¹⁵ Karaman, *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 220.

¹¹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 129.

¹¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, IV, 188.

¹¹⁸ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 212.

Şa‘bî hem Ebû Hanîfe¹¹⁹ hem İbn Ebî Leylâ¹²⁰ ve hem de Enes b. Mâlik’in (ö. 179/795)¹²¹ hocası olmakla beraber daha ziyade Ebû Hanîfe’nin hocası olarak bilinmektedir. Yine Medinelî yedi fakîhten¹²² biri olan Nâfi’nin de İbn Ebî Leylâ’ya hocalık yaptığı¹²³ ve Ebû Hanîfe’nin¹²⁴ de ondan hadis dinlediği görülür.

Ortak olan talebelerine örnek ise meşhur Ebû Yûsuf, Nuh b. Ebî Meryem¹²⁵ ve Veki’ b. el-Cerrah¹²⁶ verilebilir. Kûfe’de bir çok alimden ders alan Ebû Yûsuf’un en önemli hocaları arasında İbn Ebî Leylâ ve İmam Ebû Hanîfe de bulunmaktadır. O, İbn Ebî Leylâ’nın derslerine dokuz sene devam edip ondan “*edebü’l-kâdî*” ve “*fıkıh*” okudu. Arkasından Ebû Hanîfe’nin ders halkasına katıldı. Bu ayrılışın sebebi olarak muhtelif hadiseler gösterilse de¹²⁷ içlerinden en makul olanı, çeşitli vesilelerle hakkında bilgi sahibi olduğu Ebû Hanîfe’nin ders halkasına katılmış olmasıdır.¹²⁸

Uzun süre İbn Ebî Leylâ’nın, daha sonra da Ebû Hanîfe’nin talebesi olan Ebû Yûsuf en çok Ebû Hanîfe’nin etkisinde kalmıştır.¹²⁹

Bir çok fakîhle çağdaş olduğunu ve bunlardan bir kısmının da hocaları ve talebeleri olduğunu gördük. Hem öğrencisi ve hem de hocası olmamasına rağmen özellikle kendileriyle irtibat/diyalog halinde olan fakîhlerden en meşhurları: Ebû Hanîfe (ö.150/767), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) ve İbn Şübrüme (ö. 144/761) dir.

G-İLMİ KİŞİLİĞİ

Hicrî II/VIII. yüzyılın ilk yarısında, Irak’ta “*Ehlu’r-Rey*” ve Hicaz’da da “*Ehlu’l-Hadis*” diye iki grup oluşmuştu.¹³⁰ Kûfe, hicri I. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ehlu’r-Re’yin en etkili merkezlerinden biri haline gelmeye başladı.¹³¹ Kûfe re’y

¹¹⁹ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 15

¹²⁰ Zehebî, *Siyerü a’lami’n-nübelâ*, VI, 310-311.

¹²¹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 171.

¹²² *Fukahayı seb’a diye anılan bu yedi fakîh*: Ebû Bekir b. Abdîrahman (ö. 94/713), Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zübeyr (ö. 97/712), Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe’dir (ö. 98/716), Harice b. Zeyd (ö. 100/718), Kâsım b. Muhammed (ö. 102/720), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725).

¹²³ Zehebî, *a.g.e.*, VI, 310-311.

¹²⁴ Uzunpostalcı, “*Ebû Hanîfe*”, DİA, X, 132.

¹²⁵ Özel, *a.g.e.*, s. 19-20.

¹²⁶ Tirmizî, “*Salat*”, 142.

¹²⁷ “*Çağdaşı Olan Fakihlerle Münasebeti*” başlığında zikrettik.

¹²⁸ Ögüt, Salim, “*Ebû Yûsuf*”, DİA, X, 261.

¹²⁹ Ögüt, “*a.g.m.*”, DİA, X, 263.

¹³⁰ Güler, Mehmet Nuri, “*Ebû Hanîfe’nin Hukuk Anlayışının Batılı (Avrupa) Hukuk Ekolleri Arasındaki Yeri*” s. 93.

¹³¹ Güler, “*a.g.m.*”, s. 94.

ekolünün üstadı Hammad b. Ebî Süleyman'dır.¹³² Nassların sınırlı, olayların sınırsız olgusundan hareketle, Kur'ân ve Sünnette her meselenin hükmünün bulunamayacağını, bundan dolayı şahsi re'y ve içtihadın gerekli olduğuna binaen¹³³ ve Hz. Peygamber'den itibaren dini hükümleri anlama, yorumlama ve benzeri olaylara taşıma konusunda sahabenin ve onlardan sonra tabiinin de re'ye sıkça başvurdukları¹³⁴ ve bunlar arasında İbn Ebî Leylâ'nın da olduğu görülür.

Tabiiki Kûfe ekolünün ehl-i re'y olarak adlandırılması, bu ekolün Kitap ve Sünnet'i terk edip yalnızca re'y ile hüküm verdiği anlamına gelmez.¹³⁵

Ehl-i re'yin içinde, sadece Kitaba ve re'ye dayanıp sünneti delil kabul etmeyen kimseler yok denecek kadar azdır. Başta Ebû Hanîfe, Malik, Şafiî, İbn İbn Ebî Leylâ, Evzai, Süfyan es-Sevri olmak üzere fakihlerin büyük çoğunluğu ise gerek Kur'ân ve hadisi hükümde esas alması ve bu konuda titiz davranması, gerekse hakkında nas bulunmayan konuda "kıyas", "istihsan", "istislah" gibi re'ye dayanan yollarla hüküm ve fetva vermesi, yeni problemleri de yerleşik kural ve metotlara göre çözmesi sebebiyle ehl-i re'yin mutedil¹³⁶ bölümü olarak kabul edilebilir.¹³⁷

İbn Ebî Leylâ kıyaslı düşünciyi kullanır ve "bu bunun menzilesindedir" der fakat kıyas tabirini kullanmazdı.¹³⁸ Bu sözünden iki olay veya hüküm olduğu zaman onları birbirlerine kıyas ederek hüküm verdiği anlaşılmaktadır.

İbn Ebî Leylâ da reyiyile icthad etmiştir. Hatta reyiyile icthad etmesi Ebû Hanîfe'den önce¹³⁹ olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

O dönemin fıkıh zenginliği genelde bölgeye nisbet edilerek "Irak fıkhi" olarak anılır. Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in yazdığı eserler sayesinde ileriki nesillere aktarılma şansını bulan bu fıkıhın içinde Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinin yanı sıra Osman el-Bettî, İbn Şübrüme, İbn Ebî Leylâ gibi fakihlerin görüşleri de yer alır.¹⁴⁰ İbn Ebî Leylâ'nın ilmi kişiliği hakkında birçok şey söylenmiş olup bunlardan bazıları şunlardır:

¹³² Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", DİA, X, 132.

¹³³ Baroje, "a.g.m.", s. 149.

¹³⁴ Kılıçer, M. Esad, "Ehli'r-Rey" DİA, X, 521.

¹³⁵ Kılıçer, "a.g.md.", " DİA, X, 521.

¹³⁶ Re'yciler mutedil ve müfrit olmak üzere ikiye ayrılır. Bu konu için bkz. Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 112-125.

¹³⁷ Kılıçer, "a.g.md.", " DİA, X, 524.

¹³⁸ Kılıçer, *İslâm Fıkıhında Rey Taraftarları*, s. 89.

¹³⁹ İbnü'n-Nedîm, a.g.e., s. 256.

¹⁴⁰ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", X, 137; Köse, "a.g.md.", DİA, XIX, 437.

1-KIRAATI

İbn Ebî Leylâ Fıkıhçılığı ve hadisçiliği yanında bir de kari' idi. Onun kıraatı hakkında:

Kur'ân-ı ezberliyor onu kardeşi İsa'ya okuyordu/dinletiyordu. Alkame tilaveti üzerine Şa'bî'ye dinletti. Aynı şekilde Saîd b. el-Cübeyr'in tilaveti üzerine de Minhal'e dinletti, denilmektedir.¹⁴¹ İclî de: "Kur'ân kârii olup Kur'ân-ı iyi biliyordu."¹⁴² Onu Hamza Ziyad'a okudu¹⁴³ ve İbn Ebî Leylâ hakkında: "*Biz en güzel kıraatı onun yanında öğrendik. İnsanların en değerlisi idi. Kur'ân-ı noktalamada insanların en iyisi idi*"¹⁴⁴ dediği rivayet edilmektedir.

Ebû Hafs el-Ğıyâs: "*Kur'ân'ı on çeşit kıraat (aşere) üzerine dinletmesi onun büyüklüğünü gösterir*"¹⁴⁵ demektedir.

2-KADILIĞI

İbn Ebî Leylâ doğduğunda bölgeye hakim olan hanedan Emevi, halife ise Abdülmelik idi. Emeviler'den dokuz¹⁴⁶, Abbasiler'den ise iki¹⁴⁷ halifenin iktidarına şahit olmuş ve Velid b. Yezid'in hilafeti döneminde İrakeyn ve Horasan bölgesi valisi Yûsuf b. Ömer es-Sakafî tarafından Kûfe kadılığına tayin edilmiştir.¹⁴⁸

İbn Ebî Leylâ'nın verdiği fetvalarda elbette dönemin otoritesinin de etkisi olmuştur ve Ebû Hanîfe ile bazı konularda farklı düşüncelerinin sebebi de bu olabilir.

Çünkü Ebû Yûsuf'unda görüşleri incelendiği zaman bazı yerlerde Ebû Hanîfe'nin görüşüne muhalefet etmiştir. Hayatının daha sonraki dönemlerinde bu fikir ayrılıklarının oranında artış olduğu gözlenmiş¹⁴⁹ ve kadılık görevini üstlenmesinden sonra da fikhî görüşlerinde değişiklik meydana gelmiştir.¹⁵⁰

¹⁴¹ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 311.

¹⁴² Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 141-160, s. 276.

¹⁴³ Zehebî; *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 312; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 302.

¹⁴⁵ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 arası olaylar, s. 276.

¹⁴⁶ Abdülmelik (65-86), I. Velid (86-96), Süleyman (96-99), Ömer (99-101), II. Yezid (101-105), Hişâm (105-125), II. Velid (125-126), İbrahim (126-126) ve II. Mervan (127-132).

¹⁴⁷ Seffâh (Ebû'l-Abbas) (132-136) ve Mansur (Ebû Ca'fer Abdullah) (136-158).

¹⁴⁸ Köse, "a.g.md.", DİA, XIX, 436.

¹⁴⁹ Öğüt, "a.g.md.", DİA, X, 263.

¹⁵⁰ Öğüt, "a.g.md.", DİA, X, 264.

İbn Ebî Leylâ ile Sevvar b. Abdillâh el-Anberî'nin, bir dava ile ilgili olarak kadıların birbirlerine gönderdikleri mektupların doğruluğu konusunda mühür ile yetinmeyerek şahit ve belge isteyen ilk kadılar olduğu kaydedilmektedir.¹⁵¹

Şahitlerin tezkiyesi üzerinde özenle durmuş, Rafızilerin ve kibirlilerin şahitliğini kabul etmemiştir.¹⁵²

İbn Ebî Leylâ'nın maaşı ise iki yüz dirhem¹⁵³ idi ki bu fıkhıta zenginliğin ölçüsü olarak kabul edilmektedir.

Ebû Hanîfe halifenin yanısıra devrindeki alim ve kadıların verdiği hatalı hükümleri de tenkit etmiştir. Nitekim Kûfe Kadısı İbn İbn Ebî Leylâ'nın verdiği hükümleri Ebû Hanîfe'nin öğrencileriyle birlikte derste ve ilmî toplantılarda tartıştığı ve hatalı gördüklerini açıkça tenkit ettiği, bundan rahatsız olan İbn İbn Ebî Leylâ'nın şikâyet ve talebi üzerine fetva vermesi halife tarafından bir süre yasaklandığı söylenir.¹⁵⁴

3-HADİSÇİLİĞİ

İbn Ebî Leylâ'nın fıkhıta imam olduğu kesin olmakla beraber, hadiste zayıf olduğunu söyleyen muhaddisler de vardır. Kütüb-i tisa'da bir çok hadisin rivayet edildiğini tesbit ettik. Buharî (ö. 256/870), Müslim (ö.261/875) ve Darimî (ö.255/869) dışındaki Kütüb-i tis'a müellifleri rivayetlerini almışlardır. Bunlar arasında en fazla rivayetlerini kitabına alan Ahmed b. Hanbel'dir (ö.241/855). Hadis kitabını/kaynağını dikkate alarak bir grupta yapmayı uygun bulduk. Buna göre hadis rivayet ettiği raviler ve kendilerinden rivayet ettikleri hadis sayısını çalışmamızın sonuna bir tablo şeklinde eklemeyi gördük.

Rivayet ettiği hadisler ilk dönem hadis kitapları Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827)¹⁵⁵ ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849)¹⁵⁶ "*el-Müsannef*" lerinde de yer almaktadır.

¹⁵¹ Buhari, "*Ahkam*", 15; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hükmiyye*, I, 307.

¹⁵² Köse, "*a.g.md.*", DİA, XIX, 436-437.

¹⁵³ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 277."

¹⁵⁴ Uzunpostalcı, "*Ebû Hanîfe*", X, 134.

¹⁵⁵ Abdurrezzâk, *el-Müsannef*, IV, 23, 502; VII, 434; IX, 183.

¹⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsannef*, II, 5, 7, 13, 43; IV, 74, 354, 368 v.d.

Her büyük alim için övücü ve yerici sözler söylendiği gibi İbn Ebî Leylâ hakkında da söylenmiştir. O, fıkihtan ziyade hadis konusunda zayıf görülmüş olup¹⁵⁷ hakkında kısaca şöyle denilmiştir.

a-Ta'dil Edenler

Onu cerh ve tadil edenler onu övenlerden daha fazladır. Kısaca zikredecek olursak:

Ravh b. Ubade, Şu'be'den şöyle rivayet etti: "*İbn Ebî Leylâ bana hadis rivayet etti. O hadisler makbuldür.*"¹⁵⁸ İclî: "*İbn Ebî Leylâ fakîh, muhaddis, saduk idi ve hadisi caizdir.*"¹⁵⁹ Ebû Ahmed el-Hakim: "*Bütün hadisleri makbuldür*"¹⁶⁰ demektedir.

b-Cerh Edenler

Cerh ve tadile tabi tutanlar arasında Ahmed: "*Yahya b. Saîd, İbn Ebî Leylâ'yı zayıf görüyordu. Ahmed b. Hanbel: O seyyiu'l-hıfz, muzdaribu'l-hadistir*"¹⁶¹ demektedir. Nesâî ve Ebû Zür'a ise: "*O Salih idi, fakat kavi değildi.*"¹⁶² Ebû Hatim: "*Onun yeri sıdktır, seyyiu'l-hıfzdır. Kadılıkla meşgul olduğu için hıfzı zayıfladı. İttiham edilmez. Çok hatası vardır demek yanlış olur. Hadisi yazılır fakat hadisi hüccet değildir.*"¹⁶³ Cüzcânî Ahmed b. Yunus'tan: "*Zaide'nin İbn Ebî Leylâ'nın hadislerini rivayet etmediğini, onları terk ettiğini söylemektedir.*"¹⁶⁴ Hayyan b. İshak el-Mervezî, İshak b. Nâcûyeh (Nacuveyh) el-Belhi et-Tirmizî'den o da Yahya b. Ali'den şöyle rivayet etti: "*Zaide bize İbn Ebî Leylâ'nın rivayetlerini terk etmemizi emretti.*"¹⁶⁵ Muaviye b. Salih İbn Maîn'den: "*o zayıftır.*"¹⁶⁶ Ebû Davud: "*Şube'nin şöyle dediğini işittim. Hıfzı Ebî Leylâ'dan daha zayıf olan kimseyi görmedim.*"¹⁶⁷ Dârekutni: "*Hıfzı*

¹⁵⁷ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 220.

¹⁵⁸ Ukaylî, *Kitabu'd-Duafai'l-kebir*, IV, 98; Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 311; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 302.

¹⁵⁹ Zehebî, *a.g.e.*, VI, 312; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 276.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 312; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 276. İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 303.

¹⁶¹ Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 100; Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 311; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 277; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 302.

¹⁶² Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 312; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar s. 276; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 302.

¹⁶³ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 312; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 302.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 302.

¹⁶⁵ Ukaylî, *Kitabu'd-Duafa'l-kebir*, IV, 98.

¹⁶⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 277.

¹⁶⁷ Ukaylî, *a.g.e.*, IV, 98; Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 311; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 302.

kötüdür ve vehmi çoktur.¹⁶⁸ İbn Hibban: “Hatası çok, hıfzı zayıf ve rivayetlerinde münkerler çok idi.”¹⁶⁹

Dikkat edildiğinde cerhe konu olan yönü genellikle adalet vasfı değil hıfz ve zabtıdır.¹⁷⁰

4-FAKİHLİĞİ HAKKINDA SÖYLENENLER

Hadiste zayıf görülmekle beraber fıkhıta pek tenkit edildiği husus bulunmamaktadır. Buna rağmen çevresinin onu bazen övdüğünü ve bazen de yerdüğünü görmekteyiz.¹⁷¹ Kısaca fıkıhçılığı hakkında alimler şöyle demektedirler:

İbn Ebî Leylâ kıyaslı düşünceyi kullanır ve “*bu bunun menzilesindedir*” der fakat kıyas tabirini kullanmazdı.¹⁷² *İbn Ebî Leylâ fıkıh'ta Ebû Hanîfe dengi idi.*¹⁷³ İbn Ebî Hatim, Ahmed b. Yunus'tan şöyle rivayet etti: “*Zaide İbn Ebî Leylâ'yı zikretti ve o dünyanın en büyük fakîhidir*” dedi.¹⁷⁴ Bişr b. Velid: Kadı Ebû Yûsuf'tan şöyle dediğini duydum: “*Allah'ın dininde İbn Ebî Leylâ'dan daha fakîh, Allah'ın kitabını ondan daha fazla okuyan ve Allah için hakkı söyleyen, mala değer vermeyen birini görmedim.*”¹⁷⁵ Harîbî, Süfyan'ın: “*Bizim fakîhlerimiz İbn Ebî Leylâ ve İbn Şübrümedir*” dediğini rivayet eder.¹⁷⁶ Sâcî: “*Fıkıhtaki hükümleri hususunda övülür.*”¹⁷⁷ Ebû Hafs el-Ebbâr İbn Ebî Leylâ'dan: “*Atâ ders verirken huzuruna girdim. Bana sormaya başladı ama talebeleri bundan hoşlanmadılar. Atâ: Ne diye rahatsız oluyorsunuz. O benden daha alimdir*”, dediğini rivayet etmektedir.¹⁷⁸ Ebû Yûsuf şöyle demiştir: “*Şu üç kimseden daha fakîhini görmedim! (onlar;) Mâlik, İbn Ebî Leyl'a ve Ebû Hanîfe'dir.*”¹⁷⁹ Bu gibi övgülerin yanında eleştirilen fetvaları da vardı. Mesela onun tenkit edilen fetvalarından biri : Birisi bir akıl hastası kadını kızdırmış olacak ki, kadın ona:

-Sen, zina yapan iki kişinin oğlusun, demiş! Adam kadıya şikayet etmiş. Kufe kadısı olan İbn Ebî Leylâ davaya bakmış, kadının aleyhine hüküm vermiş ve kadına

¹⁶⁸ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 312; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 277.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 302-303.

¹⁷⁰ Köse, “*a.g.md.*”, DİA, XIX, 437.

¹⁷¹ Şâfiî, *Cima'u'l-ilm*, I, 46.

¹⁷² Kılıçlar, *İslâm Fıkıhında Rey Taraftarları*, s. 89.

¹⁷³ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 311.

¹⁷⁴ Zehebî, *a.g.e.*, VI, 311; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası olaylar, s. 276; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 302; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, II, 222.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, VI, 313; a.mlf., *Tarihu'l-İslâm*, 141-160 Arası Olaylar, s. 276.

¹⁷⁶ Zehebî, *a.g.e.*, 141-160 Arası Olaylar, s. 277; İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 303; İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 179.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 303.

¹⁷⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171; İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 179-180.

¹⁷⁹ Pekcan, Ali, “*İmam Ebû Hanîfe'nin Fikîhi Metodolojisi*”, s. 136.

mescidde ayak üzere had vurdurmuş, hem de iki defa, birisi anasına, diğeri de babasına kazif ettiği için!

Ebû Hanîfe bunu duyunca:

-Bizim kadı efendi bu meselede tam altı yerde yanılmıştır:

1-Mescidde had vurdurmuştur. Halbuki mescide had vurulmaz.

2-Kadına ayakta dayak attırmıştır, halbuki kadınlara oturdukları halde had vurulur.

3-Babası için bir had anası için bir had vurdurmuştur. Halbuki bir adam kalabalık bir cemaata kazf etse ona yalnız bir had vurulur, kazif olunanların sayısına değil.

4-İki had vurmayı bir arada toplamıştır. Halbuki iki had birden vurulmaz.

5-Akıl hastası bir kadına had vurdurmuştur. Halbuki onun cezâi sorumluluğu olmadığından ona had yoktur.

6-Anası ve babası için had vurdurmuştur. Halbuki onlar kayıptırlar, mahkemeye gelip dava etmemişlerdir.¹⁸⁰

Böyle bir olaydan söz edilirse de bu tür ifadeleri müctehid imamlar etrafında oluşan menakıb kültürüyle veya fakihler arasındaki icihad farklılığıyla açıklamak daha isabetli olur.¹⁸¹

II-İSLÂM HUKUKUNDAKİ METODU

İbn Ebî Leylâ'nın görüşleri teferruatlı olarak incelendiği zaman hüküm istinbatında birçok delil ve yöntemi kullandığını görmekteyiz.

A-KUR'ÂN-I KERİM VE SÜNNETİ DELİL OLARAK KULLANMASI

İslâm Hukukçuları delil olarak Kur'ân ve Sünneti ittifakla kabul ettiklerinden bunları bir tek başlık altında teferruata dalmadan zikredeceğiz.

Kur'ân-ı Kerim, diğer bütün İslâmî ilimlerin ilk kaynağı olduğu gibi, İslâm Hukukunun/Fıkhın da ilk kaynağı olduğu konusunda görüşbirliği vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanından başlayarak devam eden süreç içinde kimse bir başka

¹⁸⁰ Kerderî, *Menâkibu Ebî Hanîfe*, s. 79-80.

¹⁸¹ Köse, "a.g.md.", DİA, XIX, 436.

şeyi ilk kaynak, ilk delil olarak ileri sürmemiştir. Hz. Peygamberin (s.a.s.) Hz. Muaz'la¹⁸² olan konuşmasında da ümmet bu yolda irşat edilmiştir.¹⁸³

İbn Ebî Leylâ'nın bize ulaşan her hangi bir kitabı olmadığından onun Kur'ân'a bakış açısı kesin olarak tesbit edilememekle beraber ayetlere dayanarak hüküm verdiği açıkça görülmektedir.

Örnek olarak bazı fakihler kısas konusunda köleye karşılık hürün öldürülemeyeceğini savunurken İbn Ebî Leylâ hürün öldürülebileceğine şu ayeti delil getirerek savunmaktadır. “*Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ceza vardır)...*”¹⁸⁴

Sünneti delil olarak kullanması ise kendisinin bizzat muhaddis olması ve rivayet ettiği bir çok hadis de *Kütüb-i Sitte* de yer alması bizi onun hadisçiliği hakkında yeteri kadar bilgi sahibi yapmaktadır.

Tabiidir ki fikhî metodunda bir çok hadis kullanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, ravisi olduğu “*Vakaslarda (iki nisab arasında kalanlar) zekat yoktur*”¹⁸⁵ hadisiyle amel etmesi gibi. Bu konuda fikhî görüşlerini incelediğimiz zaman hadise ne kadar sık başvurduğunu daha açık bir şekilde göreceğiz.¹⁸⁶

B-KIYASI DELİL OLARAK KULLANMASI

Kur'ân ve Sünnet gibi dinin iki asıl delilinden sonra kıyasa da başvurduğunu görmekteyiz. Her ne kadar o zaman günümüzdeki kadar açık olarak *bunu şuna kıyas ediyorum* denilmesede kıyasın kullanıldığına şahit olmaktadır.

Örnek olarak, mal sahibi hazır bulunduğu malının satışına ses çıkarmadığı vakit, bu sükutun akde rıza olduğuna hükmetmiştir. Çünkü nikahta kızların sükut etmesi buna örnektir.¹⁸⁷ Nikahtaki sükût, burada muamelattan olan satım akdi esnasındaki sükut'a kıyas edilerek hüküm verilmiştir.

Bir diğer örnek ise, gayr-ı müslim olan biri, İslâma girdiğinde, eğer dörtten fazla kadınla evli ise, İslâmda nasıl dörtten sonraki evlilikler geçersiz ise, Müslüman

¹⁸² Ebû Dâvûd, “*Akdiye*”, 7; Tirmizî, “*Ahkâm*”, 3.

¹⁸³ Uzunpostalcı, “*a.g.m.*”, s. 41.

¹⁸⁴ Maide (5), 45.

¹⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 364, 374; VII, 299 .

¹⁸⁶ Örnek olarak bkz: Serahsî, *a.g.e.*, IV, 516-517.

¹⁸⁷ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 140.

olan o kimsenin de ilk dört evliliğinin geçerliliğine hükmetmesidir.¹⁸⁸ Başka bir örnek olarak da, olgunlaşmış meyveyi ağacın dalları veya bir insanın azalarına kıyas ederek, meyvenin satıcıya/bayie değil de, müşteriye ait olduğu hükmünü vermiştir.¹⁸⁹ Zikredilen örneklerde ve daha bir çok konuda kıyası kullanmıştır.

C-ÖRFÜ DELİL OLARAK KULLANMASI

Örf, İslâmın ilk dönemlerinden günümüze kadar delil olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde vahiy geldiği zaman İslâma zıt olan şeylerin iptal edildiği İslâma uygun olan bazı örf ve adetlerin daha sonraları da devam ettiği görülmektedir.¹⁹⁰

Sahabe ve tabiin döneminde de örf delil olarak kullanılmıştır. Tabiinden olan İbn Ebî Leylâ'nın örfü kullandığına delil ise kendi dönemindeki kız çocuklarının nikah esnasında ses çıkarmamasını onların akde rıza gösterdiklerine ve bunun örfen rıza kabul edildiğine¹⁹¹; olgunlaşmış meyvenin satışında kısa bir süreliğine meyvenin ağaçta kalmasının caiz olduğuna¹⁹² vurgu yapmasından anlıyoruz.

D-SEDDÜ'Z-ZERÂÎ'İ DELİL OLARAK KULLANMASI

Mefsedetlere götüren yolları kapamak anlamına gelen *seddü'z-zerâi'*, her ne kadar kavram olarak tabiûn döneminde kullanılmamışsa da fakihlerin uygulamasında mevcut olduğunu görüyoruz. Tabiûn döneminin en büyük fakih ve kadılarından olan İbn Ebî Leylâ da bazı durumlarda *seddü'z-zerâi'* delili ile hükmetmiştir.

Örnek olarak, bir kimse hasta iken karısını boşayıp bu hastalığında ölürse, İbn Ebî Leylâ'ya göre kadın evlenmedikçe ona varistir.¹⁹³ Hanbeliler de bu görüştedir. Çünkü bazen kadının miras almasını engellemek için kocaların eşlerini boşadığı (talâku'l-fârr) görülmektedir. Böyle bir durumda kocalar art niyetle eşlerini boşasalar dahi, eşleri evlenmediği müddetçe kocalarına varis olacaklardır. Böyle bir durumda kocalar eşlerini boşamakla onları mirastan mahrum edemeyeceklerdir.

¹⁸⁸ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 86.

¹⁸⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 13-14; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 104; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 246-247; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 323.

¹⁹⁰ Zeydan, Abdulkerim, *el-Medhal*, s. 19-22.

¹⁹¹ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 140.

¹⁹² Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 135; Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ'*, II, 52-53.

¹⁹³ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 170; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 123; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 268.

E-RE'YE VERDİĞİ ÖNEM

İbn Ebî Leylâ'nın reye çok önem verdiğini görmekteyiz. Hatta öyle ki Ebû Hanîfe'den önce reye başvurduğunu biliyoruz.¹⁹⁴ Tabii ki onun reye başvurması Kitap ve Sünnete muhalif hareket ediyor anlamına gelmemektedir. Onun önce Kur'ân ve Sünnet'e başvurduğunu belirtmiştik. Eğer bu iki kaynakta delil olacak bir şey bulamazsa reye başvurmaktadır.

Örnek olarak meyveleri olgunlaşmış bir bahçe hiç şart koşulmadan satın alırsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre meyve müşteriye aittir.¹⁹⁵ Oysaki bu konuda “*Müşteri olgunlaşmış meyveyi şart koşmadığı müddetçe meyve satıcıya aittir. Ayrıca kim şart koşmadan bir köle satın alırsa kölenin malları satıcıya aittir*”¹⁹⁶ hadisi bulunmaktadır. Bu hadisle amel etmemesinin sebebi ise ya kendisine ulaşmamış olması ya da zayıf görmesinden kaynaklanabilir.

Şu gerçek de unutulmamalıdır ki İbn Ebî Leylâ'nın yaşadığı şartlar göz önüne alırsa bir çok hadisin kendisine ya ulaşmadığı ya da zayıf olarak ulaştığını biliyoruz. Bu nedenle bazı durumlarda zayıf hadislerle veya uydurma sözlerle amel etme yerine reyi tercih ettiğini anlıyoruz. Çünkü Hz. Ali'nin ravilere yemin ettirdiğini, Abdullah b. Mesûd'un hadis rivayet ederken sararıp titrediğini ve “*yahut Hz. Peygamber'in dediği gibidir*” cümlesini eklediğini, belirtmiştik. Buna karşılık İbn Ebî Leylâ kıyas, istihsan ve maslahat gibi re'ye dayanan usullerle hüküm ve fetva vermekten çekinmemiştir.¹⁹⁷

Dönemin şartlarından olacak ki İbn Ebî Leylâ'nın, dava ile ilgili olarak kadıların birbirlerine gönderdikleri mektupların doğruluğu konusunda mühür ile yetinmeyerek şahit ve belge de isteme zorunluluğu hissettiğini görüyoruz.¹⁹⁸

F-FETVA KONUSUNDAKİ TUTUMU

Kendisinin bizzat kadı olması hasebiyle verdiği fetvaların yaşanabilir olma şartını da göz önünde bulunduran İbn Ebî Leylâ pek farazi meselelere yer vermemektedir. Onun verdiği hüküm ve fetvalar genelde uyulabilecek, yaşama imkanı olan fetva ve hükümlerdir. Buna örnek olarak muhayyerliğin üç gün olması gerektiği Hadis-i Şerif'le sabit olmakla beraber İbn Ebî Leylâ süre bilindikten sonra bunun daha

¹⁹⁴ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁹⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 21 ; Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 109; İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, I, 91.

¹⁹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 182.

¹⁹⁷ Döndüren, Hamdi, “*Re'y ve Re'y Taraftarları*”, Şamil İslâm Ansiklopedisi, V, 249-251.

¹⁹⁸ Buharî, “*Ahkam*”, 15; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, I, 307.

da uzatılabileceğine¹⁹⁹ fetva vermektedir. Çünkü bey'e konu olan bazı malları anlayabilmek için üç günden daha fazla zamana ihtiyaç vardır.

Diğer bir örnek ise alacaklının borcunu borçludan alabilmesi için onun yokluğunda alacağının bir kısmından vazgeçip borçlu döndüğü zaman tekrar alacağının hepsini isteyebilir²⁰⁰ gibi realitede uygulanabilecek fetvalar olduğunu görmekteyiz.

G-MESELELERE BAZEN KOLAYCI YOLLA YAKLAŞMASI

Bilindiği gibi insan hayatında bir anda içinden çıkılamayan sayısız problemler vardır. İbn Ebî Leylâ'nın görüşleri ele alınırken bazen fetvalarına uymak zor iken bazen de kolay olduğu görülmektedir.

Kolayı tercih ettiğine örnek olarak, iki kişinin ortaklaşa almış olduğu ayıplı bir cariyeye biri razı olup diğeri olmadığı zaman, ayıplı haline razı olmayan ortak hissesini iade edebilmektedir.²⁰¹ Aynı şekilde bir malın mühürlenmesi/işaretlenmesi Ebû Hanîfe'ye göre kabz sayılmazken, İbn Ebî Leylâ'ya göre kabz olarak kabul edilmesi²⁰² onun meselelere bazen kolaycı yolla yaklaştığının örnekleridir.

¹⁹⁹ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 41; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 211; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 187.

²⁰⁰ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 19; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 107.

²⁰¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 118.

²⁰² Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 141.

İKİNCİ BÖLÜM

FIKHİ GÖRÜŞLERİ

Kaynaklarda kendisine isnâd edilen “*el-Ferâiz*”²⁰³ ve “*el-Firdevs*”²⁰⁴ adlı iki eserin bulunduğunu ama bunların bize ulaşmadığını ifade etmiştik. Ayrıca mezhebinin uzun süre yaşadığını da kaynaklar yazmakla beraber görüşleri genelde ihtilaf kitaplarında zikredilmiştir.²⁰⁵ Fikhî görüşleri talebesi olan Ebû Yûsuf’un “*İhtulafu Ebî Hanîfe ve ’bni Ebî Leylâ*”, İmam Şafî’ nin “*el-Ümm*” ve Şemsü’l-eimme Serahsî’ nin de “*Mebhut*” adlı eserinde dağınık bir biçimde yer almaktadır.

İbn Ebî Leylâ’nın görüşlerinin iyi tespit edilebilmesi için onun görüşleri yanında İmam A’zam Ebû Hanîfe’ nin de görüşlerine de yer vermeye çalıştık.

İbn Ebî Leylâ’nın görüşleri ele alınırken bir konu hakkında bazen fazla görüşü bazen de sadece bir görüşü bulunmaktadır.

I-İBADET KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbn Ebî Leylâ’nın ibadet konusundaki görüşlerinden ziyade bize muamelat konusundaki görüşleri ulaşmıştır. Çünkü ibadet konusunda fazla ihtilaf olmayabilir. Buna rağmen bize ulaşan görüşleri azımsanacak kadar az değildir. İbadet konusundaki görüşlerini taharet, namaz, oruç, zekat, hacc ve umre en son ise helal ve haram konularını sırasıyla işledik.

A-TAHARET

Fıkıh kitaplarında, ibadet konularına genelde taharet ile başlandığında biz de onunla başlamayı uygun gördük.

1-Abdest

Abdest, muayyet uzuvları usulü veçhile yıkamaktan, meshetmekten ibaret bir temizliktir, bir ibadettir ve taattır. Abdestin kendine göre bazı şartları bulunmaktadır.

²⁰³ İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 285; Kâtip Çelebî, *Keşfü’z-zünûn*, II, 1245.

²⁰⁴ Köse, “*a.g.md.*”, DİA, XIX, 438.

²⁰⁵ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 220.

Abdestin Rükünleri

Abdest alma esnasında mazmaza ve istinşak konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre ikisi de farzdır.²⁰⁶ Aynı şekilde İbnü'l-Mübarek, İshak²⁰⁷ ve Hammad da bu görüştedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) bir görüşü²⁰⁸ ile zahirilerin bir kısmı²⁰⁹ da bu görüştedirler. İbn Ebî Leylâ ve onun görüşünde olanlara göre bu konuda emir bildiren hadisler²¹⁰ ayetle çelişmemektedir. Hem abdest ayetindeki hem de hadislerdeki emirler mazmaza ve istinşakın farzietini ifade etmektedir. Ebû Hanîfe ve onun görüşünde olan diğer üç mezheb imamına göre ise abdest ayeti vücub bildirmekte olup abdestin farzları belirtilmiş, sünnetleri belirtilmemiştir. Mazmaza ve istinşak da ayette zikredilmediğine göre bu ikisinin mendupluğu görüşünü benimsemişlerdir.²¹¹

Abdesti Bozan Şeyler

Abdesti bozan bazı şeyler hakkında fakihler ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan biri de azaların peşpeşe/muvalat yıkanmasıdır. İbn Ebî Leylâ'nın bu konudaki görüşü şöyledir:

Bir kimse abdest alırken daha abdestini tamamlamadan yıkadığı azaları kurusa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer abdest alınırken abdest tamamlanmadan yıkanan azalar kurusa bakılır, eğer su isteme gibi abdest için yapılan bir fiil için ise geriye kalan azalar yıkanır ama abdest dışında bir fiil için ise o zaman kuruyan azaların tekrar yıkanması gerekir.²¹² Yani muvalat farzdır. Çünkü namazda iken namazın dışındaki bir fiil namazı nasıl bozuyorsa abdest alırken de abdestten olmayan bir fiil için azalar kurumuşsa azaların tekrar yıkanması gerekir.²¹³

Ebû Hanîfe'ye göre kuruyan azaların tekrar yıkanmasına ihtiyaç kalmaksızın sadece geriye kalan azalar yıkanır.²¹⁴ Çünkü burada aslolan azaların yıkanmasıdır. Eğer azaların yıkanması şart koşulursa bu nassa ziyade olur. Üstelik abdestin namaza kıyas

²⁰⁶ İbn Abdilberr, *et-Temhid*, IV, 34; İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 35; İbn Kudâme, *a.g.e.*, I, 83; Nevevî, *a.g.e.*, I, 424.

²⁰⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, I, 83.

²⁰⁸ Nevevî, *a.g.e.*, I, 425.

²⁰⁹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 35.

²¹⁰ ... إذا توضأ لحكم فليجعل في أنفه ماء... "Biriniz abdest aldığı zaman burnuna su versin...", Buharî, "Yudû", 26.

²¹¹ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, IV, 34; İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 35; Nevevî, *a.g.e.*, I, 424-425.

²¹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 120-121; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 150; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 363; Serahsî, *a.g.e.*, I, 56.

²¹³ Serahsî, *a.g.e.*, I, 56.

²¹⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 150.

edilmesi hatalıdır. Çünkü dünya kelamı konuşmak gibi namazdan olmayan bir fiil namazı bozarken abdesti bozmamaktadır.²¹⁵

Abdesti bozan şeyler konusunda fakihlerin ihtilaf ettiği bir diğer konu ise, vücuttan çıkan kanın abdesti bozup bozmadığıdır. İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe bu konuda aynı görüşte olup vücuttan çıkan kanın azı da çoğu da abdesti bozduğu görüşündedirler.²¹⁶

2-Teyemmüm

Teyemmüm, su bulunmadığı veya bulunduğu halde kullanılmasına kudret bulunmadığı takdirde temiz olan toprak cinsinden bir şey ile hadesi gidermek maksadıyla yapılan bir ameliyedir.

Teyemmümde Darb (Elin Toprağa Vurulması) Adedi

Teyemmüm konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre bir sefer iki el toprak cinsinden temiz bir şeye vurulup bununla yüz ve eller dirsekleriyle beraber meshedilir.²¹⁷ Ebû Hanîfe ve İmam Şafî'nin bir görüşüne göre iki el toprak cinsinden temiz bir şeye iki sefer vurulup bununla birincisinde yüz, ikincisinde eller dirseklere kadar meshedilir. İmam Zühri'ye göre toprağa bir vuruş yüz için, bir vuruş da eller koltuk altlarına kadar meshetmekle yapılır. İbn Sîrin'e göre ise teyemmüm üç vuruştur. Birincisi yüz, ikincisi eller ve üçüncüsü de yüz ve ellerin beraberce meshedilmesi içindir. İhtilaf sebepleri: "فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا"²¹⁸ ayetindeki²¹⁸ emrin tekrar ifade edip etmemesi ve teyemmümde kullanılan toprağın abdestteki gibi diğer uzuv için kullanılıp kullanılmamasıdır. İbn Ebî Leylâ'ya göre bir darb ile yüz ve eller meshedilebilirdi. Hanefiler nasıl ki abdestte kullanılan su ile ikinci bir aza yıkanamıyorsa teyemmümün abdestin yerine geçmesi sebebiyle teyemmümde bir sefer kullanılan toprak diğer azanın meshi için kullanılamaz görüşündeler.²¹⁹

3-Mestler Üzerine Mesh

Ayağa giyilen ve "mest" denilen aynı zamanda mest hükmünde bulunan şeyler üzerine abdest alırken mesh edilmesi caizdir. Bu, İslâm şeriatının göstermiş olduğu kolaylıktan ibarettir. Abdesti bozan şeyler olduğu gibi meshi bozan şeyler de vardır.

²¹⁵ Serahsî, *a.g.e.*, I, 56.

²¹⁶ Şâfi, *Hilyetü'l-ulemâ'*, I, 153.

²¹⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 27.

²¹⁸ Maide (5), 6.

²¹⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, I, 45.

Meshi Bozan Şeyler

Mestlerin ayakta çıkarılması konusunda, abdesti bozan şeylerin meshi de bozduğu konusunda ittifak olmakla beraber mestlerin ayakta çıkarılması hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir.

İbn Ebî Leylâ'ya göre abdesti bozan bir şey olmadığı müddetçe mestin ayakta çıkarılması abdesti bozmaz. Hasan el-Basrî²²⁰ ve Davud ez-Zahiri (ö. 270/883) de bu görüştedir. Çünkü mestlerin meshedilmesi bizatihi asıldır. Yoksa mestlerin meshi ayakların yıkanması yerine geçmemektedir. Onun için mestlerini meshetmiş bulunan birinin ayakları kesilse abdesti devam eder. Öyle ise mestin çıkarılması da abdesti bozmaz.²²¹ Ebû Hanîfe'ye göre ise mestlerin meshi ayakların yıkanması yerine geçer. Ama abdestte *muvâlât*/peşpeşe olmadığı için mestleri çıkardıktan sonra sadece ayakların yıkanması abdest için yeterlidir. İmam Şâfiî de bu görüştedir. İmam Mâlik'e göre ise mest çıkarılır çıkarılmaz yıkanırsa abdestli olur. Aksi takdirde yeniden abdest alması gerekir.²²²

B-NAMAZ

Namaz, tekbir ile başlayıp selam ile tamamlanan özel hareket ve sözlerden ibaret bir ibadettir. Namaz ile ilgili varid olan hadislerin çokluğu ve bu hadislerin bir kısmının fakihlere ulaşmamış olması neticesinde, fakihler arasında küçük ihtilafların çıkmasına sebep olduğu görülmektedir.

1-Kıraat

İbn Ebî Leylâ'ya göre bismelinin cehren/açıktan veya sirren/gizliden okunması eşit olup hangisi tercih edilirse edilsin caizdir.²²³ Ona göre imam gizli veya açık okumakta serbesttir. İmam Şâfiî'ye göre kıraatten önce cehren okunur. Ebû Hanîfe, Süfyan es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel'e göre gizli okunması gerekmektedir. İmam Mâlik ise gizli okunmasını müstehap, İbrahim en-Nehâf açıktan okunmanın bidat; Maverdî (ö. 450/1058) ise açıktan okumanın farz olduğunu söylemişlerdir.²²⁴

²²⁰ Kurtubî, *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 103.

²²¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 50.

²²² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 119-120; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 150; Serahsî, *a.g.e.*, I, 102; İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 50.

²²³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 119; Şâfiî, *a.g.e.*, 150 ; Serahsî, *a.g.e.*, II, 17.

²²⁴ Şâfi, *a.g.e.*, II, 86-87; Nevevî, *a.g.e.*, III, 289.

Rükuda İmama Yetişmek Bir Rekat Sayılır mı?

Bir kimse imama rükuda yetişirse ve imamla beraber tekbir getirip imam rükudan kalkarken o rükû yapsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre me'mûm önce rükuya sonra da secdeye gider ve bu bir rekat sayılır. İmam Züfer de bu görüştedir. Onlar rükuya yetişen kişiyi o rekatın büyük bölümüne yetişmiş saydıklarından kıyamı rükû gibi kabul edip bunu bir rekat saymışlardır. Ebû Hanîfe'ye göre ise me'mûm imamla beraber secde eder ama namazın bu bölümü bir rekat sayılmaz.²²⁵

Sehiv Secdesi

İbn Ebî Leylâ'ya göre namazda sehiv secdesi gerektiren her hareket için ayrıca sehiv secdesi gerekir. Çünkü ona göre her sehivden sonra sehiv secdesinin gerekliliği, birden fazla meydana gelen hataya karşı yapılan secdelerin umumiyet ifade etmesine dayanır. Her günahattan sonra ayrı bir tevbenin gerekliliği gibi. Evzâî ise eğer birden fazla hata yapılırsa bakılır. Hatalar birbirinin benzeri ise bir kere, farklı ise (birinci hata kıraat ve ikinci hata namazın uzatılması veya kısaltılması gibi), o zaman her bir hata için ayrı sehiv secdesi gerekir.

Ebû Hanîfe'ye göre bir namazda sehiv secdesini gerektiren kaç tane hata yapılırsa yapılısın bütün hatalar için sadece bir kere sehiv secdesi yapılır.²²⁶

Gelen Cemaatin Yetiřmesi İçin Rükûun Uzatılması

Ebû Yûsuf: İmam rükuda iken gelen cemaat için namazın uzatılması hükmünü İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'ye sordum. İki de bunu kerih gördü. Çünkü secde Allah için yapıldığından gelen cemaatin hatırı için uzatılması uygun değildir, demektedir.²²⁷

2-Bayram Namazı

Ebû Yûsuf: Bir kimse teşrik günlerinde imama ikinci rekatta ulaşıp imam namazı bitirdikten sonra imamla beraber selam verse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre me'mûm önce teşrik tekbirlerini getirir daha sonra kalkıp kaza eder.²²⁸

²²⁵ Şâfiî, *a.g.e.*, I, 171; VII, 148; Serahsî, *a.g.e.*, II, 160-161.

²²⁶ Gazzâlî, *el-Vasît*, II, 196; Şâfiî, *a.g.e.*, II, 147.

²²⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, I, 494.

Ebû Hanîfe ve İmam Şafîî'ye göre me'mûm imamla beraber teşrik tekbiri getirmeden kıyama kalkar ve namazdan kaçırıldığını kaza yapar. Çünkü tekbir namazdan değil ondan sonradır.²²⁹ Mesbûk imama sadece sehiv secdesinde tabi olur. Tekbir ve telbiyede tabi olmaz. Çünkü bunlar namazdan değildir. Ancak imam sehiv secdesini unutursa, cemaat ona tabi olduğundan sehiv secdesini imamla beraber yapar. Fakat eğer imam telbiye veya tekbirleri unutacak olursa cemaat terk etmez onları yerine getirir.²³⁰

Münferiden Teşrik Tekbirleri

Bir kadın veya erkek teşrik günlerinde tek başına namaz kılsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ister münferiden ister cemaatle olsun teşrik günlerinde tekbirlerin getirilmesi gerekir.²³¹ İmam Mâlik de bu görüştedir²³² Çünkü kim olursa olsun ister misafir ister mukim bu günlerde farz namazları kılsa onların tekbir getirmesi gerekir. Bu tekbirler hacı olmayanların hacdakilerin telbiyelerine denk olan tekbirleridir ve telbiyede de bu şartlar aranmamaktadır.²³³ İmam Şafîî de bu görüştedir.²³⁴

Ebû Hanîfe'ye göre münferiden kılana, büyük camiler hariç cemaatle kılana ve yolcu olana tekbir yoktur/getirilmez.²³⁵

Namazda Kunut Okumanın Hükümü

İbn Ebî Leylâ'ya göre sabah namazında kunut okumak sünnettir.²³⁶ Çünkü Hz. Ömer'in kunut yapıp iki dua²³⁷ okuduğu rivayet edilmiştir. Hz. Ali de sabah namazının son rekatında rükudan önce ve kıraatten sonra²³⁸ kunut yaptığından İbn Ebî Leylâ da bu iki halifenin uygulamalarını kendine delil almıştır.²³⁹ İmam Mâlik, Hasan b. Salih ve İmam Şafîî'ye göre de sabah namazında kunut okumak sünnettir.²⁴⁰

²²⁸ Şâşî, *a.g.e.*, II, 266.

²²⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 109; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 148; Şâşî, *a.g.e.*, II, 147.

²³⁰ Serahsî, *a.g.e.*, II, 45.

²³¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 109;

²³² Şâşî, *a.g.e.*, II, 266.

²³³ Serahsî, *a.g.e.*, II, 44.

²³⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 148

²³⁵ Serahsî, *a.g.e.*, II, 44.

²³⁶ Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübra*, I, 103.

²³⁷ Tahâvî, *Şerh Meâni'l-âsâr*, I, 249. Kunutta okuduğu iki dua: اللهم إنا نستعينك ونستغفرك وننتي عليك الخير كله ونشكرك ولا نكفرك ونخلع ونترك من يفجرك

اللهم ليك نعبد ولك نصلي ونسجد وإليك نسعى ونحفد نرجو رحمتك ونخشى عذابك إن عذابك بالكفار ملحق

²³⁸ Tahâvî, *a.g.e.*, I, 251.

²³⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 111-114; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 148.

²⁴⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, I, 449.

Ebû Hanîfe ve Süfyan es-Sevrî'ye göre sabah namazında kunut duaları okunmaz. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) müşriklerin bir mahallesi ile savaş yaptığı zaman sadece bir ay kunut yapıp onlara beddua yaptığı, başka zaman ise yapmadığı rivayet edilmiştir.²⁴¹ Aynı şekilde Ebû Bekir vefat edinceye kadar, İbn Mes'ûd hizada ve seferde kunut yapmadı. Hz. Ömer, İbn Abbas, Abdullah İbn Ömer de kunut yapmadı. Hz. Ali bir savaşta kunut yapıp Muaviye'ye beddua etmiş ve Kufe ehli de bunu uygulamaya devam etmişlerdir. Muaviye Şam'da Hz. Ali'ye beddua etmek için kunut yapmış, Şam ehli de ondan bu uygulamayı almıştır.²⁴²

Sabah Namazında Kunut Okumayı Unutanın Durumu

Sabah namazını kılarken, namazda kunut okumayı unutan kimse, İbn Ebî Leylâ'ya göre sehiv secdesi yapar. Evzâî'ye göre ise musallî bir sünneti terk etmiştir ve bu da sehiv secdesini gerektirmez.²⁴³

3-Korku Namazı

Korku namazının kılınışı şeklinde fakihlerin ihtilaf ettikleri görülür. İbn Ebî Leylâ'ya göre korku namazı, eğer düşman kendileri ile kible arasında ise imam ve iki grup namaza durur. İmam ve cemaat beraber tekbir getirir ve rüku yaparlar. Daha sonra imam ve ilk saf secde yapar, diğer saf düşmana karşı kıyama durur. İmam rükudan kalktığında ilk saf da onunla beraber kalkar ve gerideki saf secde yapar. Secdeyi bitirdikleri zaman kalkarlar. Sonra gerideki saf öne, öndeki saf ise geriye çıkar ve imam öne çıkan safı namazlarını kıldırır.

Eğer düşman Müslümanlarla kible arasında değil de arkalarında ise, imam ve onunla birlikte bir saf kibleye doğru yönelir. Diğer saf ise düşmana doğru yönelip imamla beraber hepsi birden tekbir alır ve rüku yaparlar. Daha sonra imamla beraber olan saf iki secde yapıp namazdan ayrılır ve düşmana doğru yönelir. Onlar düşmana yöneldikten sonra ikinci grup gelir ve imam onlara ikinci rekâtı kıldırıktan sonra selam vermeden ayrılır ve birinci grup tekrar gelip secde yapar ve imamla beraber hepsi selam verirler.²⁴⁴ İmam Şafîî de korku namazının bu şekilde kılınacağı görüşündedir.²⁴⁵

²⁴¹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 70.

²⁴² Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, 111-114; Şafîî, *a.g.e.*, VII, 148.

²⁴³ Makrızî, *Muhtasarı Kitab-i Vitr*, I, 165.

²⁴⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 115-117; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 236-237; Serahsî, *a.g.e.*, II, 46-47; Kâsânî, *a.g.e.*, I, 244.

²⁴⁵ Kâsânî, *a.g.e.*, I, 244.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre korku namazı şu şekildedir: İmam orduyu ikiye ayırır. Bir kısmı cephede mevzilenir; diğer kısmı imamın arkasında yer alır. İmam arkasındaki cemaate iki secdeli bir rekat namaz kıldırır. İkinci secdeden başını kaldırdığı vakit, cemaat konuşmadan ayrılıp düşman karşısına geçer. İkinci bölük gelir. İmam, onlara da iki secdeli bir rekat namaz kıldırır. Sonra teşehhüd edip selam verir. Fakat cemaat selam vermez. Düşman karşısına gider, sonra yine birinci bölük gelir. Bunlar yanız başlarına, iki secdeli bir rekat namaz kılarlar, tehiyattan sonra selam verirler. Bunun sebebi ise “...*Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar...*”²⁴⁶ ayetidir.²⁴⁷ Namazın kılınma şeklindeki ihtilafların sebebi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) farklı zamanlardaki farklı uygulamalarıdır.²⁴⁸

Kıraatın Gizli Olması Gereken Yerde Cehri Okunması

Kıraatın gizli olması gereken yerde açık, açık olması gereken yerde ise gizli yaparsa,

İbn Ebî Leylâ'ya böyle yapanın namazı bozular ve namazın iade edilmesi gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre namaz tamdır. Ama mekruhtur.²⁴⁹ İmam Şafîî de bu görüştedir.²⁵⁰

İki Rekatta Bir Selam

Bir kimse gece namazını kılarırken dört rekatını bir selamla kılar,sa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre her iki rekatta selam vermemesi mekruhtur.²⁵¹ Çünkü hadis-i şerifte “*Gece namazı ikişer ikişerdir ve her iki rekatta selam vardır.*”²⁵² O, teravihe kıyas edilerek her iki rekatta bir selam verilmesi gerektiği görüşündedir.²⁵³ İmam Mâlik, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Şafîî de bu görüştedir.²⁵⁴

Ebû Hanîfe'ye göre ise bunda bir beis yoktur.²⁵⁵

²⁴⁶ Nisa (4), 102.

²⁴⁷ Cessâs, a.g.e., III, 236; Serahsî, a.g.e., II, 46; Kâsânî, a.g.e., I, 243.

²⁴⁸ Azimâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, IV, 76.

²⁴⁹ Şafîî, a.g.e., VII, 149; Nevevî, a.g.e., III, 272.

²⁵⁰ Şafîî, a.g.e., VII, 149.

²⁵¹ Ebû Yûsuf, a.g.e., 118; Şafîî, a.g.e., VII, 150.

²⁵² İbn Ebî Şeybe, a.g.e., II, 74; VII, 312; İbn Abdilberr, *et-Temhid*, XIII, 243.

²⁵³ Serahsî, a.g.e., I, 158.

²⁵⁴ İbn Abdilberr, a.g.e., XIII, 243.

²⁵⁵ Serahsî, a.g.e., I, 158; Desûkî, *Haşiyetü'd-Desûkî*, I, 411.

4-Cenaze Namazı

Cenaze namazında alınan tekbirlerin adedi hakkında, İbn Ebî Leylâ'ya göre cenaze namazında beş tekbir alınır.²⁵⁶ Tabiûn fakihlerinden olan Cabir b. Zeyd'in (ö. 103/721) bazen dört, bazen beş tekbir getirdiği görülmüştür.²⁵⁷ Hatta hadislerde üç ile dokuza kadar tekbir alındığı zikredilmektedir. İbn Ebî Leylâ'ya göre birinci tekbir, iftitah tekbiri, diğer dört tekbir ise her biri bir rekat yerine geçmektedir.²⁵⁸

Ebû Hanîfe'ye göre cenaze namazında dört tekbir alınır.²⁵⁹ Çünkü son dönemlerde Peygamberin (s.a.s.) cenaze namazlarında dört tekbir alması, Hz Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in dört tekbir getirmeleri önceki uygulamanın neshedildiğine işaretler.²⁶⁰

Çocukların Cenaze Namazı

İbn Ebî Leylâ, Ebû Hanîfe ve İmam Şafîi bu konuda ittifak halinde olup bu çocuğa ruh öflendiği zamandır ki bu da anne karnında dört aylık iken olur. Çünkü Peygamber (s.a.s.): "*Düşük olan çocuğun namazı kılınır....*"²⁶¹ buyurmuştur. Bu konuda imam Mâlik ise çocuk doğarken kendisinden ses gelmesiyle namazı kılınır²⁶² görüşündedir.

C-SIYAM/ORUÇ

Bir kimse oruçlu olduğu halde sürme çekerse, İbn Ebî Leylâ'ya göre sürme çekenin orucu bozular. Oruçlu iken bıyıklarını yağlayan ve onun tadını alan da böyledir. İmam Mâlik ve İbn Şübrüme de bu görüştedir.²⁶³ Oruçlu olan eğer onun tadını boğazında hissederse sürme karnına ulaştığı için orucu bozular.²⁶⁴

Ebû Hanîfe ve İmam Şafîi'ye göre oruçlunun sürme çekmesinde hiçbir sakınca yoktur.²⁶⁵ Sürme çekmek, başın yağlanmasına benzer. Sürme ve başın yağlanması gıda alma yeri değildir ki onunla oruç bozulsun.²⁶⁶

²⁵⁶ Serahsî, *a.g.e.*, II, 63; İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 231; Kâsânî, *a.g.e.*, I, 312-313; Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî*, II, 79.

²⁵⁷ Müslim "*Cenaiz*", 23. ... كان زيد يكبر على الجنائز اربعا و انه كبر على جنازة خمساً ...

²⁵⁸ İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 231.

²⁵⁹ Serahsî, *a.g.e.*, II, 63; Kâsânî, *a.g.e.*, I, 312-313; İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 231.

²⁶⁰ Serahsî, *a.g.e.*, II, 63.

²⁶¹ Ebû Davud, "*Cenaiz*" 49. ... السقط يصلى عليه ...

²⁶² İbn Rüşd, I, 329.

²⁶³ Şafîi, *a.g.e.*, VII, 153; Şâfi, *a.g.e.* III, 173; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 16.

²⁶⁴ Serahsî, *a.g.e.*, III, 67; Kâsânî, *a.g.e.*, II, 93; Semerkandî, *a.g.e.*, I, 366; San'ânî, *Sübülü's-selâm*, I, 425.

²⁶⁵ Şafîi, *a.g.e.*, VII, 153; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 16.

²⁶⁶ İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 16.

Şek Gününde Oruç

Bir kimse ramazan ayının girdiği hususunda şüpheli olup oruç tutar ve daha sonra oruç tuttuğu günün ramazan ayı olduğunu öğrenirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu durumda oruç tutan kimsenin orucu ramazan orucundan sayılmayıp o gün için bir de kaza tutması gerekir. Hammâd, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve İbn Münzir de bu görüşler.²⁶⁷ Çünkü bu durumda olan kimse ramazan ayı olduğunu kesin bilmediği halde farz oruca niyet eder. Niyet ise yapılacağı şeyin bilinmesinden ibarettir. Bu durumda niyet şüpheyne bina edildiğinden o gün ramazan orucu yerine geçmez. Ebû Hanîfe'ye göre bu durumdaki oruç ramazan orucu yerine geçer ve kazaya da gerek yoktur. Çünkü bu durumdaki biri, akşamdan sonraki gün için oruç tutacağına niyet etmiştir. Niyeti sahih olduğundan orucu da geçerlidir. Süfyan es-Sevrî ve Evzâî de bu görüşler.²⁶⁸

Orucu Bozan Şeyler

Bir kadın Ramazan ayında orucunu bilerek bozduktan sonra o günün akşamında hayız olursa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kaza ile beraber keffaret de gerekir.²⁶⁹ Çünkü keffaretin sebebi orucu bozmaktır, bu da gerçekleştiğinden keffaret gerekir. Hastalık veya hayız keffaretin kalkmasına sebep değildir. Bu bir kimsenin önce orucunu bozması daha sonra da sefere çıkmasına benzer. Onun için keffaret gerekir.²⁷⁰ İmam Şâfiî de bu görüştedir.²⁷¹ Ebû Hanîfe'ye göre bu durumda keffaret değil kaza gerekir.²⁷² Mesela bir erkek oruçlu iken karısıyla cima yapsa ve o günün akşamında kadın hayız görüp erkek de hastalansa, hayız sebebiyle kadına keffaret gerekmez ama erkekten hastalığı sebebiyle keffaret sakıt olmaz.²⁷³

Oruçlunun Boğazına Su Kaçması

Bir kimse, oruçlu olup abdest alırken boğazına su kaçarsa bu durumda,

²⁶⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, III, 150; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 9; Nevevî, *a.g.e.*, VI, 274.

²⁶⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, 9.

²⁶⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 133; Şâfiî, *a.g.e.*, 153.

²⁷⁰ Serahsî, *a.g.e.*, III, 75; Şâfiî, *a.g.e.*, VII.

²⁷¹ Serahsî, *a.g.e.*, III, 75.

²⁷² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 133; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 153.

²⁷³ Serahsî, *a.g.e.*, III, 75.

İbn Ebî Leylâ'ya göre farz namaz için abdest aldığından oruçlu olduğunu bilse dahi kazaya gerek yoktur.²⁷⁴ Ancak nafile namazı içinse orucu bozulur.²⁷⁵ Çünkü farz namaz zorunlu, nafile ise ihtiyari bir ibadettir.²⁷⁶ Ebû Hanîfe'ye göre abdest alırken oruçlu olduğu hatırında iken su boğazına kaçarsa kaza gerekir. Yok eğer oruçlu olduğunu hatırlamazsa kaza gerekmez.²⁷⁷

İki Ayın Keffaret Orucu Peşmeşe mi Tutulur?

Bir kimse üzerinde Ramazan ayının orucundan dolayı iki ayın keffaret orucu varsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre peş peşe olması gerekmez.²⁷⁸ Ebû Hanîfe'ye göre orucu nasıl peşpeşe tutuyorsa bu iki ayı da peş peşe tutması gerekir.²⁷⁹ Peşpeşe olmasının sebebi rivayet edilen hadislerdendir. Oruç tutulurken aradan bir gün oruç tutulmazsa, daha önce tutulan oruçların tekrar tutulması gerekir.²⁸⁰ Süfyan es-Sevrî, Evzâî, Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir.²⁸¹

D-ZEKAT

Bir kimsenin bin dirhem alacağı, bin dirhem vereceği/borçlu ve elinde de bin dirhemi olsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre elinde olan parada zekat vardır. Ebû Hanîfe'ye göre borcunu vermediği müddetçe zekat vermez.²⁸²

Öşür ve Haracın Cem'i

Haraç arazisinden öşür alınması konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre haraçla beraber öşür de alınır.²⁸³ Süfyan es-Sevrî, İmam Mâlik, Evzâî,²⁸⁴ Şâfiî, Ömer b. Abdilaziz, Hasan b. Salih²⁸⁵ de bu görüştedir. Nasıl ki kiralanmış olan bir arazinin hem kirası hem de zekatı veriliyorsa burada da haracı verilen toprağın öşrü de verilir.²⁸⁶

²⁷⁴ Serahsî, *a.g.e.*, III, 67; Kâsânî, *a.g.e.*, II, 91.

²⁷⁵ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 91; Nevevî, *a.g.e.*, VI, 338.

²⁷⁶ Nevevî, *a.g.e.*, VI, 338.

²⁷⁷ Serahsî, *a.g.e.*, III, 67; Kâsânî, *a.g.e.*, II, 91.

²⁷⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 134.

²⁷⁹ Serahsî, *a.g.e.*, III, 72.

²⁸⁰ Suğdî, *Fetâvâ Suğdî*, I, 159; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, II, 298.

²⁸¹ Nevevî, *a.g.e.*, VI, 358.

²⁸² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 122; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 151.

²⁸³ Nevevî, *a.g.e.*, V, 453.

²⁸⁴ Serahsî, *a.g.e.*, II, 207; Nevevî, *a.g.e.*, V, 416.

²⁸⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 312.

²⁸⁶ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 143.

Üstelik haracın verilmesi öşürün verilmesine engel değildir.²⁸⁷ Ebû Hanîfe'ye göre haraç arazisinde öşür yoktur. Öşür ve haraç bir arada olmaz.²⁸⁸ Bir topraktan hem öşür hem de haraç birden alınmaz. Haracın sebebi mücahidler tarafından arazinin zorla fethedilmesi ve oradaki haklarıdır. Öşürün sebebi ise Müslümanlıktır. Eğer belde ehli Müslüman ise ganimet alanların onda hakkı yoktur. Öşür ile haraç arasında zıtlık vardır. Sebepler birleşmeyince hükümlerde birleşmez.²⁸⁹

Öşür Malları

Öşür arazisi için, İbn Ebî Leylâ'ya göre sadece buğday, arpa, hurma ve üzümde 1/10 zekat var olup diğerlerinde yoktur.²⁹⁰ Bunlar da en az beş vesk²⁹¹ veya daha fazla olmalıdır.²⁹² Çünkü diğer meyvelerde zekat vardır diyenlerin delili *وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ* "...hasat gününü hakkını (zekatını) verin..." ayetidir.²⁹³ Oysaki bu ayet mekki bir ayettir. Zekat ise Medine'de farz kılınmıştı.²⁹⁴ Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805), Hasan b. Salih, İmam Şafî (ö. 204/819), Şerik²⁹⁵ ve Süfyan es-Sevrî de (ö.161/778) bu görüştedir.²⁹⁶

Ebû Hanîfe'ye göre öşür arazisinden elde edilen pirinç, hurma, kuru üzüm, arpa ve buğday cinsinden öşür 1/10 veya 1/20 verilir (velevki bakladan bir demet olsun). Az veya çok olması önemlidir.²⁹⁷ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.): "*Zekat, yağmur sularıyla sulanan ekinlerde 1/10, emek sonucu sulanan ekinlerde ise 1/20 dir*"²⁹⁸ buyurduğundan az veya çok olmaksızın bütün ekinlerde zekat vardır.

Vakaslarda Zekat

Birinin kırk bir ineği varsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre 40 ile 60 arasında olanların zekatı yoktur.²⁹⁹

²⁸⁷ Nevevî, *a.g.e.*, V, 453.

²⁸⁸ Şafî, *a.g.e.*, VII, 151.

²⁸⁹ Serahsî, *a.g.e.*, II, 208.

²⁹⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 100; Nevevî, *a.g.e.*, V, 416.

²⁹¹ Bir deve yükü yahut altmış sa'lık yani 62400 dirhemlik (165 litre) bir ölçü birimi..

²⁹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 124-126; Şafî, *a.g.e.*, VII, 151; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 181; Serahsî, *a.g.e.*, III, 2-5; İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 296.

²⁹³ En'am (6), 141.

²⁹⁴ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 296.

²⁹⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 318.

²⁹⁶ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 296; Nevevî, *a.g.e.*, V, 416.

²⁹⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, 124-126.

²⁹⁸ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 90.

²⁹⁹ Ebû Yûsuf, *İhtilâf*, s. 127; Şafî, *a.g.e.*, VII, 151; Serahsî, *a.g.e.*, II, 187; Kâsânî, *a.g.e.*, II, 28.

Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Vakaslarda (iki nisab arasında kalanlar) zekat yoktur*”³⁰⁰ buyurmuştur.

Ebû Hanîfe’ye göre eğer havl (mal üzerinde bir senenin geçmesi) gerçekleşmişse onlarda *müsinne*³⁰¹ ve *müsinne*’nin kırkta biri vardır. Bu hesap inek sayısı 60’a varıncaya kadar böyledir.³⁰²

Farklı Olan Malların Zekatı

Bir kimsenin 200 dirhemi ve 10 miskal altını varsa, İbn Ebî Leylâ’ya göre bunlar farklı mallar olduğundan zekat, altına gerekmeyp sadece dirheme gerekir. Bu farklı olan hayvanların zekatına benzer. Nasıl ki birinin 20 ineği ve 30 koyunu olduğu zaman birbirine eklenmiyorsa, altın ve gümüş de birbirine eklenmez.³⁰³ Ebû Hanîfe’ye göre eğer havl gerçekleşirse, birbirlerine eklenir ve hepsinin zekatı verilir.³⁰⁴ Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, İmam Mâlik ve Evzâî³⁰⁵ de bu görüştedir.

E-HACC VE UMRE

İbn Ebî Leylâ’ya göre ise iş’âr (işaretleme) deve hörgücünün sağ tarafına yapılır.³⁰⁶ Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.s.) büyük başları işaretlediği sabittir.³⁰⁷ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre iş’ar büyük baş hayvanlarda sünnettir.³⁰⁸

Ebû Hanîfe’ye göre bedene (büyük baş hayvan) işaretlenmez. Çünkü iş’ar (işaretleme) eziyettir.³⁰⁹ Hükmü ise mekruhtur. İmameyne göre Ebû Hanîfe’nin bunu mekruh görmesinin sebebi işaretleme esnasında halkın sınırı aşması ve hayvana eziyet etmesidir.³¹⁰

Telbiye

Muhrim ne zamana kadar telbiye getirir konusunda,

İbn Ebî Leylâ göre ihramda olan kimse, Cemretü’l-Akabe denilen birinci taşlamayı yapmadan önce telbiyeyi kesmez. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.s.)

³⁰⁰ Abdurrezâk, *a.g.e.*, IV, 23; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, II, 364, 374; VII, 299 .

³⁰¹ Müsinne: İki yaşına girmiş erkek veya dişi buzağı.

³⁰² Kâsânî, *a.g.e.*, II, 28.

³⁰³ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 152.

³⁰⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 152.

³⁰⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, II, 318.

³⁰⁶ Şeybânî, *el-Mebsût li’ş-Şeybânî*, II, 492.

³⁰⁷ Nisâbü’rî, *Sahihu’bni Huzeyme*, IV, 153.

³⁰⁸ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 138.

³⁰⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 136; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 154; Serahsî, *a.g.e.*, IV, 138.

³¹⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 138.

Cemretü'l-Akabe'yi yapıncaya kadar telbiye getirdiği sabittir.³¹¹ Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Sevrî (ö. 161/778), (Şafî (ö. 204/819), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/ 855), Ebû Sevr (ö. 246/860), Davud ez-Zahirî (ö. 270/883) ve İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922) de bu görüştedirler.

Haccı Bozulan Kimsenin İhrama Gireceği Yer

Biri umre yaparken "*la ilahe illallah*" deyip haccı ifsad olsa Mekke'ye gelip kaza yaptığında,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ancak kendi beldesinin mîkâtlarından kaza etmesi lazımdır. Ebû Hanîfe'ye göre Ten'im'den kaza etmesi yeterlidir.³¹²

Kıran Haccında Sa'y ve Tavaf

İbn Ebî Leylâ'ya göre kıran haccı yapan kimseye iki tavaf ve iki sa'y vaciptir. Çünkü kıran haccı hem umre hem de haccdır. Nasıl ki bu iki ibadet ayrı ayrı yapıldığında her birine bir tavaf ve bir sa'y yapılması vacip ise, beraber yapıldıklarında da her biri için bir sa'y ve bir tavaf gerekir. Süfyan es-Sevrî, Evzâî ve Ebû Hanîfe de bu görüştedirler. Diğer üç mezhep imamı ve Ebû Sevr'e göre kıran haccı yapana tek bir sa'y ve tavaf gerekir.³¹³

Harem Bölgesinin Avı

Bir kimse haremde balık dışında su hayvanlarından birini avlasa, İbn Ebî Leylâ'ya göre deniz hayvanlarının avlanmasında hiçbir sakınca yoktur. Çünkü ayette: "*Deniz avı ve hayvanları, size ve bineklerinize birer azıktır. Haremde olduğunuz müddetçe ise deniz avı size haramdır*" buyurulmaktadır. İmam Şafî de bu görüştedir.³¹⁴ Ebû Hanîfe'ye göre balığın dışındaki deniz hayvanlarının avlanması caiz değildir.³¹⁵

Haremde Ot Koparma ve Hayvan Otlatma

Mekke'de, haremdeki otların koparılması ve orada hayvanların otlatılması konusunda fakihler üç guruba ayrılmışlardır. İbn Ebî Leylâ'ya göre, oranın otunun koparılmasında ve hayvanların otlatılmasında bir sakınca yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre, otu koparılmaz ve hayvan da otlatılmaz. Ebû Yûsuf da bu görüştedir. Atâ ise hayvan

³¹¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 130.

³¹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 136-137; Şafî, *a.g.e.*, VII, 154.

³¹³ İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 251.

³¹⁴ Şafî, *a.g.e.*, VII, 154.

³¹⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 137-140.

otlatmanın caiz olmadığını ama otlarının koparılmasında ise bir sakınca olmadığı görüşündedir.³¹⁶

Medine'nin Haremi

Medine'nin haremi hakkında, Ebû Hanîfe'ye göre Medine'nin haremi yoktur. Medine'nin avını vurana ve ağacını kesene ceza yoktur. Çünkü burada avlanmanın helal olduğu kesin nasla bildirilmiştir.

İbn Ebî Leylâ'ya göre Medine'nin haremi vardır ve oranın avını vurana ve ağacını kesene de ceza vardır.³¹⁷

F- HELAL VE HARAM KONUSU

Deniz hayvanları konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre su domuzu hariç deniz hayvanlarının hepsi yenir.³¹⁸ Çünkü sahabe bir gazvede iken denizin dışarıya atmış olduğu ve “*anber*” denilen bir balığın yenildiği Hz. Peygamber'e (s.a.s) bildirilmiş o da cevaz vermiştir.³¹⁹ İmam Mâlik de İbn Ebî Leyla ile aynı görüştedir.³²⁰ Ebû Hanîfe'ye göre sadece deniz hayvanlarından balık yenilir. Çünkü haram olan kandır. Balıkta da kan olmadığından yenilmesi caizdir.³²¹ Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir.³²²

II-MUAMELAT

Muamelat konularında konuya girilmeden önce kısaca konunun tanımını ve konuyla ilgili olan istihlâhları açıklanması verilmiştir.

Bey' Akdi ve Muhayyerlikler

Bey': Malı mala değiştirmektir. *Satıcı* bayi' ve *alıcı* ise müşteri kelimeleri ile ifade edilir. Sözleşmeyi yapana *âkid*, akdin mahalli'ne *mebi'*, karşılıklı akid yapanlara ise *Müteâkideyn* denir.

Muhayyerlik ise akdi geçerli kılıp kılmamada taraflardan birinin veya ikisinin serbest olmasıdır.

³¹⁶ Mûsâ, *Mu'tesaru'l-Muhtasar*, I, 198.

³¹⁷ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 626 .

³¹⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 154; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 27; Kâsânî, *a.g.e.*, V, 35; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, II, 428.

³¹⁹ İbn Nüceym, *a.g.e.*, VIII, 196.

³²⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 428.

³²¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 69.

³²² İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 428.

Mebi'in Kusurlu Çıkması ve Muhayyerlik

Müşteri bir cariye alıp onunla cinsi ilişkiye girdikten sonra, satıcının gizlediği bir kusurun farkına varırsa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre cariyeyi ve cima sebebiyle de cariyenin mehr-i mislini satıcıya iade eder.³²³ Cariye ister bakire olsun ister dul olsun her iki halde de cariyeyi iade edebilir. Bakire ise, cariyeyi ve onunla beraber onun kıymetinin 1/10'nu, eğer dul ise onunla beraber kıymetinin 1/20'sini iade eder.³²⁴

Ebû Hanîfe'ye göre cariye ister dul olsun ister kız olsun satıcıya geri verilemez.³²⁵ Ama cariyedeki kusurun miktarı kadarını satıcıdan ister.³²⁶ İmam Şâfiî'ye göre kız ise mehr-i misli, dul ise hiçbir şey verilmeden kız iade edilebilir.³²⁷

Semen Kabzedilmeden Önce Malda Bir Kusurun Görülmesi

Bir kimse, başkasının adına mal alıp daha parayı vermeden önce maldaki bir kusurun farkına varırsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre para ödenmediği müddetçe şahitlerin kusura şahadetleri kabul edilmez.³²⁸ Çünkü beyyinenin kabul edilmesi ancak sahih akitlerde geçerlidir. Burada semen kabzedilmediği için sahih bir akit gerçekleşmediğinden dolayı beyyine kabul edilmez.³²⁹ Ebû Yûsuf da bu görüştedir.³³⁰

Ebû Hanîfe'ye göre müşteri malın kusurlu olduğuna dair delil/şahit getirirse onu iade edebilir.³³¹ Çünkü ayıp muhayyerliği sebebiyle iade, rü'yet ve şart muhayyerliği ile iade gibidir. Bu sebeple semen teslim edilmeden önce de iade sahihtir. Delil ile iade aynen ikrar ile iade gibidir.³³²

Takasla Alınan Malın Kusurlu Çıkması

Bir kimse cariyeye ek olarak yüz dirhem vererek bir köle satın aldıktan sonra köledeki bir ayıbın farkına varsa ve bu esnada cariye de müşterinin yanında iken ölürse bu durumda; İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer kölede bir kusur görülürse köle iade edilip

³²³ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 102-103; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 239; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 110.

³²⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 95.

³²⁵ Minhâcî, *Cevâhiru'l- Ukûd*, I, 59.

³²⁶ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 110.

³²⁷ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 239.

³²⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 26-27; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 111; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139.

³²⁹ Serahsî, *a.g.e.*, s. 139.

³³⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 27.

³³¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 26-27; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 111; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 138-139.

³³² Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139.

kölenin sahih kıymeti ile elindeki dirhemler geri alınır. İmam Muhammed de bu görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre köle iade edilir ve bunun karşılığında da yüz dirhem ile sıhhatli bir cariye'nin kıymeti geri alınır.³³³

İki kişi cariyelerini birbirleriyle değiştirip kabzettikten sonra taraflardan biri cariyede bir ayıp görürse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre sıhhatli cariye geri alınmaksızın ayıplı cariye iade edilir ve karşılığında sıhhatli bir cariye'nin kıymeti alınır.³³⁴ Bu cariyelerin birbiriyle değiştirilmesi iki ayrı akittir. Bu sebeple eğer bir akit iptal edilirse de diğer akit baki kalır. İptal edilen akitteki mahallin aynısını verme imkanı olmadığından onun kıymeti geri alınır.³³⁵ Ebû Hanîfe'ye göre ayıplı cariye iade edilip sıhhatli cariye geri alınır. Çünkü bey' bozulmuştur.³³⁶ Alışverişte ivazlardan biri teslimden önce helak olursa akit iptal olur. Bedellerden ikisi iade edilirse de durum aynıdır.³³⁷ Her iki imamın da köle ve hayvan hakkındaki görüşleri bu şekildedir.³³⁸

Akitten Önce Müşterinin Elindeki Malın Helaki

Müşteri, iki kumaş alıp kabzettikten sonra onlardan biri helak olup diğeri de ayıplı çıksa müşteri ayıplı olanı iade etmek isterken helak olan kumaşın kıymeti konusunda akit yapanlar ihtilaf etseler bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre müşterinin sözüne itibar edilir.³³⁹ Çünkü iki elbiseyi almakla onların parası müşteri üzerinde kabul edilir. Onlardan ayıplı olanı teslim ettiği zaman iki elbiseden birinin değeri düşürülür. Müşteri iade ettiği elbisenin değerinin fazla, helak olan elbisenin değerinin ise az olduğunu iddia eder, müşteri de aksini savunursa³⁴⁰ Ebû Hanîfe'ye göre yeminle beraber satıcının sözüne itibar edilir.³⁴¹ Burada İbn Ebî Leylâ müşteriyi, Ebû Hanîfe'de bayii münkir/inkar eden şeklinde değerlendirmektedir. Yeminle beraber münkir/inkar edenin sözü kabul edilir.³⁴²

³³³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 29; *el-Ümm*, *a.g.e.*, VII, 113.

³³⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 25; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 138.

³³⁵ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 138.

³³⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, 25; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 110; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 138.

³³⁷ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 138.

³³⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 25.

³³⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 29.

³⁴⁰ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 144.

³⁴¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, 29; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 113; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 144.

³⁴² Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 144.

Bayi'in bir gün muhayyer olması şartıyla müşteri bir malı alır ve o gün içinde mal müşterinin elinde helak olursa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre müşteri bu konuda emin olduğundan hiçbir şey ödemez. Çünkü muhayyer olan satıcıdır. Mal müşterinin elinde emanettir. Ebû Hanîfe'ye göre müşteri o satın almak üzere götürdüğünden kıymetini tazmin eder.³⁴³ Her ne kadar muhayyerlik satıcıya ait ise de müşteri alma düşüncesiyle onu götürdüğünden onun kıymetini vermesi gerekir.

Eğer muhayyerlik müşteri için olup da mal elinde iken helak olsaydı o zaman hem İbn Ebî Leylâ'ya göre hem de Ebû Hanîfe'ye göre kıymetini tazmin etmesi gerekir idi.³⁴⁴

Satıcı ve Müşteri Arasındaki İhtilaf

Cariye, hayvan, elbise vb. bir şey aldıktan sonra onda bir ayıp gören kişi ve satıcıya: “*Bunu ayıplı iken bana sattın*” der, satıcı da buna itiraz ederse bu durumda müşterinin şahit/delil getirmesi gerekir. Delil getiremezse satıcıdan o malın ayıplı olduğuna dair yemin etmesi istenir. Ama satıcı yeminden nükûl (yemin etmekten kaçınırsa) eder ve müşterinin yemin etmesini istemesi durumunda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer müşteri/müddeî bazı konularda ittiham (güvenilmezse) edilirse yemin yemin ettirilip ve : “*Yemin et ve mebi iade et*” denilir. Eğer yeminden kaçınırsa onun aleyhine hükmedilir.³⁴⁵ Çünkü bir açıdan müşteri akdin lüzumunu inkar etmekte ve diğer taraftan töhmetin kaldırılması için yemin ettirmenin meşru olması neticesinde ona yemin ettirilir.³⁴⁶

Ebû Hanîfe, Rasulullah'ın (s.a.s.) bu konudaki “*Müddeîye beyine, yemin ise inkar edenedir*”³⁴⁷ hadisini ele almıştır. Aynı zamanda Rasulullah (s.a.s.) müşteriye yemin ettirmeyip bayi'e yemin ettirdiğinden dolayı bayi'e yemin ettirilir.³⁴⁸ Ayrıca müşteri ayıp sebebiyle bey'in feshedilmesini istemekte, bayi ise bunu inkar etmektedir.

³⁴³ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 46.

³⁴⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 7; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 106.

³⁴⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 15; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 105; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 132; İbn Kayyım el-Cevziyye, *et-Turuku'l-Hükmiyye*, I, 180.

³⁴⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 132.

³⁴⁷ İbn Ebî Avâne, *el-Müsned*, IV, 62.

³⁴⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 15; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 104; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131-132.

Bu durumda satıcı müşterinin yemin etmesini isterse müşteriye yemin ettirilmez satıcıya yemin ettirilir ve onun sözüne itibar edilir.³⁴⁹

Mudarabe Malı ile Başka Şehirde Alışveriş Yapmak

Mudarabe: Ortakların birinden mal diğerinden çalışmakla bir malın kazancındaki ortaklıktır.³⁵⁰

Mudarib: Sermayeyi işleten, *Rabbü'l-mal*: Sermaye sahibi, *Re'sü'l-mal* ise Sermaye demektir.

Birinde mudarabe malı olsa ve bu malla başka şehre gidip ticaret yaptığında, yapılan alış-veriş neticesinde alınan malda ayıp bulunursa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre mal sahibi hazır olmadığı müddetçe mal iade edilemez. Mal sahibi malı görmese dahi mala razı olmadığına dair yemin etmelidir.

Ebû Hanîfe'ye göre o mal iade edilebilir. Malın alınmasını isteyen bu ayıba razı olduğuna dair yemin etmesine ihtiyaç yoktur.³⁵¹ Çünkü mudarib mal sahibinin kefilidir. İmam Şafiî de bu görüştedir.³⁵²

Malı Ayıplardan Beri Kılmak

Bayi' *bu malın hiçbir kusuru yoktur* diyerek satarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre ayıpların hepsinin ismi tek tek zikredilmediği müddetçe ayıplardan beri kabul edilmez.³⁵³ Hatta ilk dönemlerde ayıpların hepsinin sayılması ve yerlerinin belirtilmesi gerektiğini de savunmuştur ama Ebû Hanîfe'nin mesela bir cariye veya kölenin avret yerlerinde olan bir aybın nasıl gösterileceğini söylemesi üzerine yer gösterilmesi görüşünden vazgeçmiş sadece isimlerinin zikredilmesi ile iktifa etmiştir.³⁵⁴ İmam Şafiî de bu görüştedir.³⁵⁵

Ebû Hanîfe'ye göre mebiin bütün ayıplardan beri edilmesi caizdir.³⁵⁶ Bütün ayıpları teker teker saymak zor olduğundan caizdir.

³⁴⁹ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131-132.

³⁵⁰ Hacı İsmail Efendi, *Haşiyetü Mültekâ*, s. 343.

³⁵¹ Şafiî, *a.g.e.*, VII, 26; Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 120.

³⁵² Şafiî, *a.g.e.*, VII, 206.

³⁵³ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 102-103.

³⁵⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 133; XIII, 93.

³⁵⁵ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 102-103.

³⁵⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 133; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 102-103.

Şahit/Delil Olmadığı Zaman Yemin

Müşteri hayvan, hizmetçi, ev, elbise vb. bir şey aldıktan sonra üçüncü bir kişi onda hak iddia eder ve bu konuda delili/şahidi olmazsa, o zaman bu mebi elinde bulunduran müşteriye yemin ettirilir.

İbn Ebî Leylâ'ya göre müşteri bu malda müddeînin hakkının olduğunu bilmediğine dair yemin etmesi gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre müşteri bu malda müddeînin hakkının bulunmadığına dair yemin etmesi gerekir.³⁵⁷

Üç Günden Fazla Muhayyerlik

Müşteri bir mal satın alırken ister kendisi ister bayi' bir ay muhayyer olma şartı ile akit yapılırsa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre muhayyerlik ister bir ay ister bir sene olsun caizdir.³⁵⁸ Önemli olan sürenin belirtilmesidir. Süre belirtildikten sonra caizdir.³⁵⁹ Çünkü bazı mallar üç gün ile anlaşılmayıp üç günden daha fazla zamana ihtiyaç duyar. İmam Mâlik, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Evzâî ve Süfyan es-Sevrî de bu görüştedirler. Ama İmam Mâlik mebi'in piyasadan tükenen mallardan olmaması gerektiğini ifade eder.³⁶⁰ Ebû Hanîfe'ye göre bey' fasiddir. Çünkü üç günden fazla muhayyerlik olmaz. Çünkü Hz. Peygamber: "Kim bir koyun alırsa ona üç gün muhayyerlik vardır. Dilerse koyunu ve onunla beraber bir sa' hurma veya arpa iade eder"³⁶¹ buyurmuştur. Bütün muhayyerlikler bu hadise göre değerlendirildiğinden üç günden fazla muhayyerlik olmaz.

Azad Edildikten Sonra Cariyede Kusurun Öğrenilmesi

Müşteri bir cariye alıp yarısını azad ettikten sonra, bayiin cariyedeki bir kusuru gizlediğinin farkına varsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre müşteri azad etmediği hissenin semeni kadarını satıcıdan isteyebilir.³⁶² Ebû Hanîfe'ye göre cariyenin azad edilmediği yarısı iade edilemediği gibi

³⁵⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 16; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 105.

³⁵⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 16-17; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 105.

³⁵⁹ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 41; Nevevî, *a.g.e.*, IX, 211.

³⁶⁰ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, XIV, 27; İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 187.

³⁶¹ İbn Ebî Avâne, *a.g.e.*, III, 279, 404; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV, 460.

³⁶² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 17-18; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 106; Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 101.

ayıbın karşılığı olan değer de alınmaz. Müşteri ya cariyenin hepsini iade eder ya da onda herhangi bir hak iddia edemez.

Cinsel İlişkiye Girildikten Sonra Cariyenin Başkasına Ait Olduğu Öğrenilirse

Müşteri bir cariye alıp onunla cimada bulunduktan sonra hakim cariye de başkasının hakkı/istihkak olduğuna hükmederse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre cimada bulunan kimsenin mehir vermesi gerekir. Çünkü satıcı cariye benim mülkümdür diyerek alıcıyı aldattığından satıcıdan hem semeni hem de mehri isteyebilir.³⁶³ Ebû Hanîfe'ye göre cimada bulunanın, adil olan kimselerin belirleyeceği cariyenin mehri mislini ödemesi gerekir.³⁶⁴ Çünkü insanın mülkünde olmayan biriyle cimaya girmesi sebebiyle ya had ya da mehir gerekir. Bu durumda şüpheden dolayı cimada bulunandan had sakıt olur ama cariyeden faydalanması neticesinde mehir ödemesi gerekir. Burada müşteri cariyeden faydalandığı için mehir öder.³⁶⁵

Müşterek Köle/Cariyenin Azadı

İki kişi ortaklaşa bir cariye satın aldıktan sonra cariyede bulunan bir ayıbın farkına varıp onlardan biri cariyenin bu haline razı olduğu halde diğeri razı olmazsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre ortaklardan biri razı olup diğeri razı olmazsa, ayıplı hale razı olmayan hissesini iade edebilir.³⁶⁶ Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Şafîî ve bir görüşünde de Ahmed b. Hanbel bu görüştedir.³⁶⁷ Ebû Hanîfe'ye göre ikisi cariyeyi iade etmek için ittifak etmedikleri müddetçe ortaklardan biri tek başına onu iade edemez. Çünkü ortaklı mal olduğundan nakıs olarak teslim edilmektedir.³⁶⁸

İki kişi arasında müşterek olup da ortaklardan birinin kendi hissesini azad ettiği köle hakkında,

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer hissesini azad eden ortak fakir ise, köle tamamen hür olur. Ancak köle diğer ortağa ait olan hissenin, azadlayan ortağa ait olan hisselerin

³⁶³ Şafîî, *a.g.e.*, VII, 103; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 130.

³⁶⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 13; Şafîî, *a.g.e.*, VII, 103; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 130.

³⁶⁵ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 130.

³⁶⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 121; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 118.

³⁶⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 118.

³⁶⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 118.

kıymetini hisse sahibine vermek üzere çalışır ve velası, kendisini azad eden ortağa ait olur. Ebu Yûsuf, Muhammed ve İbn Şübrüme de bu görüştedirler. Ancak İbn Ebî Leylâ ve İbn Şübrüme hissesini azad eden ortak zenginleşirse, köle diğer ortağa verdiği parayı ondan isteyebilir. Azadlayanın ortağı ise ya hissesini azad eder ya kıymetini ortağından veya köleden çalışıp parasını vermesini istemekle muhayyerdir. Ebû Hanîfe'ye göre eğer azad eden ortak fakir ise muhayyerlik hakkı diğerinindir. Zengin ortak dilerse köleyi çalıştırıp geriye kalan kıymetini tazmin ettirir ve aralarında vela olur. Dilerse ortağının azad ettiği gibi o da azad eder vela aralarında ortaktır.³⁶⁹

Meyveleri Olgunlaşmış Bahçenin Satışı

Hiçbir şart koşulmadan, meyveleri olgunlaşmış olan bir bahçe satın alınırsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre şart koşulmasa da meyve müşteriye aittir.³⁷⁰ Çünkü meyve ağacın dalları gibi bir parçasıdır.³⁷¹ Meyvenin bağıllığı kölenin bacakları ve elleri gibi tabii bir bağıllık olduğundan zikredilmese dahi müşteriye aittir.³⁷² İbn Ebî Leylâ'nın burada kıyası kullandığı görülmektedir.

Ebû Hanîfe'ye göre şart koşulmadığı müddetçe ağaç müşterinin meyve ise satıcındır. Çünkü Rasulullah'ın: "*Müşteri olgunlaşmış meyveyi şart koşmadığı müddetçe meyve satıcıya aittir. Ayrıca kim şart koşmadan bir köle satın alırsa kölenin malları satıcıya aittir*"³⁷³ buyurduğu rivayet edilmiştir.³⁷⁴ Burada meyve tarlaya bırakılmış eşya gibidir. Çünkü meyve ağacın dalları, gövdesi gibi ayrılmaz parçası değil, ayrılan parçasıdır. Üstelik meyve toplanmadığı zaman bozulur veya dökülür. Yani arızı/geçici olarak bitişik olduğundan zikredilmediği müddetçe meyve bayie aittir.³⁷⁵ Bu çocuklu cariye'nin satışına benzer, çocuk zikredilmediği müddetçe akde girmez.³⁷⁶ İmam Mâlik de bu görüştedir.³⁷⁷

³⁶⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 93-95; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 141; Mûsâ, *Mu'tesaru'l-Muhtasar*, II, 76.

³⁷⁰ Minhâcî, *a.g.e.*, I, 57.

³⁷¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 13-14; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 104; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131; İbn Rüşd, III, 246-247; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 323.

³⁷² Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 63.

³⁷³ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 182.

³⁷⁴ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 13-14; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 104; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131.

³⁷⁵ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131.

³⁷⁶ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 246-247.

³⁷⁷ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, XIII, 288.

Müteakideynin Muhayyerlikteki İhtilafları

Bir alışveriş akdinde bayi: “*Muhayyer olmam şartıyla sana satmışım,*” müşteri ise: “*hayır muhayyer değildin*” derse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ’ya göre müşterinin sözüne itibar edilir. Ebû Yûsuf da bu görüştedir. Ebû Hanîfe’ye göre satıcı yemin ettiği takdirde sözüne itibar edilir.³⁷⁸

Mal Kusurlu Çıktığında Vekil mi, Müvekkil mi Yemin Eder?

Bir kimse başkasının emriyle ona mal aldıktan sonra o malın ayıplı olduğunu fark etse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ’ya göre müşterinin aldığı mal kusurlu çıkarsa, malın alınmasını isteyen hazır olup o mala razı olmadığına dair yemin etmediği müddetçe müşteri malı iade edemez. Malın alınmasını isteyen başka bir belde de bile olsa durum değişmez. Ebû Hanîfe’ye göre malın alınmasını isteyen şahıs ister hazır olsun ister olmasın müşteri/vekil bayi’ ile davada bulunabilir. Emredenin hazır olup olmamasına bakılmaz. Müşteriye müvekkilin getirilmesi şart koşulmaz. Hatta bayi’, kendisi için mal alınan bu ayıplı mala razı olduğunu söylese bile müşteriye yemin ettirilmez.³⁷⁹

Mürâbahada Aldatma

Mürâbaha: Bir kimsenin, almış bulunduğu bir malı –kendisine kaç mal olduğunu söyleyerek- maliyetinden fazla bir bedelle, bir başka şahsa satmasıdır. Mürâbaha güven esasına dayanan bir akit olduğundan müşterinin rıza göstermeyeceği en küçük bir hatâ eksiklik akdi bozma sebebidir.

Bir kimse bir malı mürâbaha ile sattıktan sonra, onun malı daha az bir fiyatla satın aldığı anlaşılırsa,

İbn Ebî Leylâ’ya göre iki fiyat arasındaki fark atıldıktan sonra hem satıcı hem alıcı satışı kabul etmek zorundadır. Çünkü alıcı satıcıya, ancak satın aldığı fiyat üzerinden kâr vermeye razı olmuştur. Satıcının yalan söylediği anlaşılınca gerçek fiyata dönmek zorundadır. Bu, şu mal 20 ölçektir, deyip de az çıktığında onu tamamlamak zorunda kalan kimseye benzer. Ebu Hanîfe’ye göre alıcı malı iade edip etmemekle muhayyerdur. Hatta satıcı, alıcıya gerçek fiyatı üzerinden satmaya zorlasa dahi alıcı

³⁷⁸ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 110.

³⁷⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 25 ; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 25-26.

muhayyerdir. Çünkü bu yalan malda görülen kusura benzer. Maldaki kusur alıcıyı nasıl muhayyer kılıyorsa yalan da öyle muhayyer kılar.³⁸⁰ İmam Züfer, Ebû Hanîfe ile, Süfyan es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel de İbn Ebî Leylâ ile aynı görüştedirler.³⁸¹

Şartlı Alışveriş

Müşteri köleyi azad etme, filana hibe veya satma şartıyla ya da bunların tersi bir şart ile alırsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bey' caiz, şart batıldır.³⁸² Çünkü Peygamber (s.a.s.): *Allah'ın kitabında olmayan şart velev ki yüz tane olsun batıldır*³⁸³ buyurmuştur. Ebû Sevr de bu görüştedir.³⁸⁴ Ebû Hanîfe'ye göre bey' fasiddir. Çünkü Abdullah b. Mes'ûd eşi Zeyneb es-Sekâfi'den bir cariye satın alırken Zeyneb es-Sekâfi cariyeye yaklaşmama şartıyla satmış, İbn Mes'ûd, Hz. Ömer ile karşılaştığında ona bunun hükmünü sormuş ve Hz. Ömer de *senin cariyeye yaklaşmaman* hoşuma gitti, demiştir. Bunun üzerine İbn Mes'ûd cariyeyi iade etmiştir. Çünkü bu satım akdinde akid yapanlardan birinin lehine olan bir şart bulunmaktadır.³⁸⁵

Bir kimse akdin içermediği veya örfte yer almadığı, akideynden birinin menfaatine olacak şekilde bir akid yaparsa, terzinin dikmesi şartıyla elbise almak veya bayiin evinde kalması şartıyla buğday almak gibi.

İbn Ebî Leylâ'ya göre bey caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre bey fasiddir.³⁸⁶ Çünkü bunlar akdin içermediği şartlardır.

Bir Müslüman bir Hıristiyandan köle satın aldıktan sonra başka bir Hıristiyan, o kölenin kendisine ait olduğunu iddia edip buna Hıristiyanlardan şahit getirirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre Hıristiyanın Hıristiyana şahadeti caizdir ve Müslümana hiçbir şey verilmez. Ebu Yûsuf da bu görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre bu mal Müslümana iade edilmeden önce ise şahadetleri kabul edilmez.³⁸⁷

Kim bir meyveyi olgunlaşmadan (gelir getirmeden) satın alırsa bu durumda;

³⁸⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 111; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 278.

³⁸¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 278.

³⁸² Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 107; Nevevî, *a.g.e.*, IX, 348; Minhâcî, *a.g.e.*, I, 51.

³⁸³ Buhârî, *Buyu'*, 73.

³⁸⁴ Nevevî, *a.g.e.*, IX, 348.

³⁸⁵ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 186.

³⁸⁶ Semerkandî, *a.g.e.*, II, 52-53.

³⁸⁷ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 28.

İbn Ebî Leylâ'ya göre olgunlaşmayan meyvenin satışında hayır yoktur.³⁸⁸ Çünkü böyle bir satım akdinde müşteri zarar görmektedir.³⁸⁹ Ancak müşteri aldığı meyvenin olgunlaşmıncaya kadar ağaçta kalmasını satıcıya şart koşsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre akid sahihtir. İmam Muhammed de kısa bir süre için meyvenin ağaçta kalmasına cevaz vermiştir. Çünkü büyüyen meyve Allah'ın takdiriyle olgunluğunu güneşten, rengini aydan ve tadını da yıldızlardan almaktadır. Aynı zamanda kısa bir süreliğine meyveyi ağaçta bekletmek insanlar arasında örf olmuştur. Bu örften dolayı da bey' sahihtir.³⁹⁰ Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir.

Ebû Hanîfe'ye göre müşteri meyveyi olgunlaşma dönemine kadar bekletmeyi şart koşmadığı müddetçe bey' caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre böyle bir akit fasittir.³⁹¹ Çünkü bir kimse olgunlaşmamış bir ekini hayvanı için satın alırsa bu caizdir.

Aynı şekilde, kim olgunlaşmış bir hurma salkımı satın alırsa bu caizdir. Ama şart koşmadığından, onu (meyveyi) kesmesi lazımdır. Eğer bayi' meyvenin ağaçta kalmasına müsaade ederse bunda da bir sakınca yoktur.³⁹² Yine diğer bir delil ise Rasulullah (s.a.s.): "*Kim olgunlaşmış bir meyveyi şart koşmadan satarsa meyveler satıcıya aittir*"³⁹³ buyurmuştur. Bu hadisi şerif olgunlaşmamış meyvenin satılabileceğine delildir. Öyle ise akid yapan tarafların ve mahallin/mebi'in şartları yerine geldiği takdirde satım akdi caizdir.³⁹⁴

Hasat Zamanına Satış

Bayi', müşteriye hasat zamanında ödeme şartıyla bir mal satarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre, bey' caizdir³⁹⁵. Bu görüşüyle Hz. Aişe'nin sözüne tabi olmuştur.³⁹⁶ Eğer üzerinde anlaşılan zaman değişken değil de, genelde belli bir tarihte oluyorsa Ahmed b. Hanbel'e göre de caizdir.³⁹⁷ Ebû Hanîfe'ye göre bey' fasiddir.³⁹⁸

³⁸⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 20-21; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 108.

³⁸⁹ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 135.

³⁹⁰ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 135.

³⁹¹ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 108-109; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 135; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 52-53.

³⁹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 20-21; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 108; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 134-135.

³⁹³ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 182.

³⁹⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 135.

³⁹⁵ Nevevî, *a.g.e.*, IX, 321.

³⁹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 26.

³⁹⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 194.

³⁹⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 194.

Çünkü hasad dönemi değişkindir. Ödeme tarihi belli olmayan bütün akitlerde İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'nin görüşleri bu şekildedir.³⁹⁹

İçinde Eşya ve Dallarında Meyve Bulunan Bahçenin Satışı

Müşteri dallarında meyve veya içinde eşya bulunan bir araziyi satın alırsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre meyve müşterinindir.⁴⁰⁰ Çünkü meyve ağacın dalları gibi bir parçasıdır.⁴⁰¹ Meyvenin bağlılığı kölenin bacakları ve elleri gibi tabii bir bağlılık olduğundan zikredilmese dahi müşteriye aittir.⁴⁰² İbn Ebî Leylâ burada kıyası hadise tercih edip, hadisi terk etmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre hurma ağacı araziye tabii olması sebebiyle müşterinin; meyve ise müşteri şart koşmadığı müddetçe satıcındır. Delili ise, Peygamber'in (s.a.v.): "Müşteri istisna etmediği müddetçe kim bir hurma ağacı alırsa olgunlaşmış hurmalar satıcıya aittir"⁴⁰³ hadisidir.

Belli Olmayan Hissenin Satışı

Bir kimse bir evdeki malından hissesinin veya payının 1/3 veya 1/4'nü zikretmeksizin satarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer mal iki veya üç kişi arasında ortak ise hisse zikredilmese dahi satış caizdir. Eğer ev bir çok hisseden oluşuyorsa bu hisseler zikredilmediği müddetçe satış caiz değildir.⁴⁰⁴ Çünkü ortakların çokluğu cehaletin/bilgisizliğin çok olmasına ve bu da münazaaya götürür. Bu sebeple iki veya üç gibi az ortak olursa caizdir. Aksi takdirde caiz değildir. Ebû Hanîfe'ye göre bu şekildeki bir akit caiz değildir. Ebû Yûsuf'a göre müşteri bunu bilirse muhayyerdir. Dilerse alır dilerse terk eder.⁴⁰⁵

Aldanma/Garar İhtimali Bulunan Satış

Müşteri havuzun içindeki balıkları satın alırsa bu durumda;

³⁹⁹ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 20; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 108.

⁴⁰⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 21 ; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 109.

⁴⁰¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 13-14; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 104; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 246-247; İbn Nüceym, *a.g.e.*, V, 323.

⁴⁰² Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 131; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 63.

⁴⁰³ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 182.

⁴⁰⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112; Kâsânî, *a.g.e.*, V, 175.

⁴⁰⁵ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 141.

İbn Ebî Leylâ'ya göre satılması caizdir. Böyle bir alışverişte sakınca yoktur.⁴⁰⁶ Çünkü teslim edilebilir ve zahiren de kaç tane olduğu ve kilosuna bilinir. Ömer b. Abdilaziz'in de (ö. 101/720) böyle yaptığı rivayet edilmiştir.⁴⁰⁷ Ebû Hanîfe'ye göre bey' caiz değildir. İbn Mes'ûd'dan Rasulullah'ın (s.a.s.): "*Aldanma ihtimalinden dolayı sudaki balığı satın almayınız*"⁴⁰⁸ buyurduğu rivayet edilmiştir. Hanbeliler de bu görüştedirler.⁴⁰⁹

Ticarette Mutlak Vekalet

Bir kimse, başkasına peşin veya veresiye olduğunu zikretmeksizin satması için bir mal verir ve o da malı veresiye satarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bey' caiz ama satan kimse parasını mal sahibine vermediği müddetçe onun kıymetine borçludur.⁴¹⁰ Çünkü mutlak bey'den peşin para anlaşılır. Durum böyle olunca da malı satan gâsıb konumuna düşmektedir. Gâsıb ise malını sat diyen şahsa karşı kıymetine borçludur.⁴¹¹ Ebû Hanîfe'ye göre bu satış caiz⁴¹² ve satıcı sorumlu değildir.⁴¹³

Mahpus Müflisin Tasarrufları

Bir kimse borcuna karşılık hapsedilip hakim de onun iflas ettiğine hükmettiği halde hapiste alışveriş, hibe, azad ve sadaka gibi akitler yaparsa bu durumda:

İbn Ebî Leylâ'ya göre bir kimse iflas ettikten sonra alışveriş yapma, köle azad etme, hibe veya sadaka vermesi caiz değildir. Bu, sefih olan kimseye benzeyip tasarrufta bulunamaz. Malını satar ve alacaklılara borcunu öder.⁴¹⁴ Çünkü İslâm'da, "*Zarar verme ve zarara zararlar karşılık verme yoktur.*"⁴¹⁵ Bu sebeple müflisin eline para geçer geçmez alacaklılara borcunu ödemesi gerekir.⁴¹⁶ İmam Mâlik, Süfyan es-Sevrî ve İmam Şafiî de bu görüştedirler.⁴¹⁷ Ebû Hanîfe'ye göre bütün akidleri caizdir. Borcuna karşılık hiçbir şey satılmaz. Çünkü insanlar bir dönem iflas ettikleri halde daha

⁴⁰⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 11; Minhâcî, *a.g.e.*, I, 52.

⁴⁰⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 143.

⁴⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV, 452.

⁴⁰⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 143.

⁴¹⁰ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 24.

⁴¹¹ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 137.

⁴¹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 24; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 137-138.

⁴¹³ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 137.

⁴¹⁴ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 284.

⁴¹⁵ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 69; Mecelle, Md: 19.

⁴¹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 137.

⁴¹⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 284.

sonra mal sahibi olabilmektedir. Bu konuda Ebû Yûsuf köle azad etme dışındaki konularda İbn Ebî Leylâ'nın görüşündedir.⁴¹⁸

Babanın Baliğ Oğlunun Malındaki Tasarrufu

Bir kimse ihtiyaca binaen değil de keyfi olarak baliğ oğlunun bir malını veya evini satarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre babanın baliğ oğluna ait malındaki tasarrufu caizdir.⁴¹⁹ Çünkü Rasulullah'tan (s.a.s.) “*Sen ve malın babana aitsiniz*”⁴²⁰ buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu hadis, bir kimsenin malının aynı zamanda babasının da malı olduğuna açıkça işaret etmektedir.⁴²¹ Ebû Yûsuf da bu görüştedir.⁴²² Ebû Hanîfe'ye göre yapılan bu alışveriş caiz değildir.⁴²³ Çünkü baliğ oğlunun malında babanın mülkiyeti yoktur. Oğlunun malındaki tasarrufu buluştan öncedir. Bu da çocuğun acziyeti sebebiyledir. Ama baliğ olduktan sonra buna ihtiyaç kalmamış olur.⁴²⁴

Babanın, Büluğa Ermiş Oğlunun Malını Telef Etmesi

Zengin olan bir insan, büyük/baliğ oğlunun malını telef ederse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre babasından alacağı olmaz. Baba oğluna ait olan bir şeyi helak ettiğinde tazmin etmez.⁴²⁵ Çünkü İbn Ebî Leylâ'ya göre baba hukuken oğlunun malına da maliktir ve bir kimsenin kendi malını telef etmesi sonucunda tazmin gerekmez. Ebû Hanîfe'ye göre o babasından alacaklı olur.⁴²⁶

Akit Esnasında Sükut

Bir kimse birinin malını satar ve mal sahibi de orada hazır olduğu halde sükut ederse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre mal sahibinin sükut etmesi, satışı ikrar anlamına gelir.⁴²⁷ Çünkü bu icazet makamındadır ve böylece bey' in'ikad eder. Çünkü köle, bir satış yaptığında efendi ona ses çıkarmadığı zaman ona icazet vermiş demektir. Burada da ona kıyas vardır. Aynı zamanda bir kimse malının satıldığını gördüğünde sükut etmez. Eğer

⁴¹⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁴¹⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 27; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 111-112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139.

⁴²⁰ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, IV, 516, 517; VII, 294, 295.

⁴²¹ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139.

⁴²² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 27.

⁴²³ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 111-112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139.

⁴²⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139.

⁴²⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 29; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 143.

⁴²⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 143.

⁴²⁷ 551; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, IV, 17; Nevevî, *a.g.e.*, IX, 251.

sükut ettiği görülürse bu örfte rıza anlamına gelir. Nikahta kızların sükut etmesi buna örnektir.⁴²⁸ Ebû Hanîfe'ye göre bu akit caiz değildir. Çünkü mal sahibinin sükutu akdi ikrar anlamına gelmez.⁴²⁹ Onun sükutu rızaya delalet ettiği gibi önemsemediğinden dolayı da ses çıkarmamış olabilir. Bu gibi sebeplerden dolayı onun rıza gösterdiğine hükmedemeyiz. Sükutun rıza sayıldığı tek yer bekar kızların evlenmesindeki sükûttur. Çünkü burada utanma söz konusudur. Bey'de böyle bir şey yoktur.⁴³⁰ İmam Şâfiî, Ebû Sevr ve Hanbeliler de bu görüştedirler.⁴³¹

Mebî'i İşaretleme Kabz Yerine Geçer mi?

Bir kimse bir malı mühürlese/işaretlese bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu, malı teslim sayılır.⁴³² Eğer bir müşteri mebiî işaretlese daha sonra da buna dair şahit/delil getirirse bu durumda mebi müşterinin hakkıdır.⁴³³ Ebû Hanîfe'ye göre müşteri teslim aldım demediği müddetçe bu, teslim sayılmaz.⁴³⁴

Maraz-ı Mevt Halindeki Kişinin Tasarrufu

Bir kimse maraz-ı mevt halinde iken malının bir kısmını satarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre yapılan alışveriş caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre bu hastalık sonunda ölürse bu dönemde yapılan alışveriş caiz değildir.⁴³⁵

Bir kimse başkasına ölüm hastalığı/maraz-ı mevtinde hibede bulunsa ve vâhib öldükten sonra mevhûbun leh hibeyi kabzetse;

İbn Ebî Leylâ'ya göre ölüm hastalığında olan kimse malından 1/3 ne kadar hibede bulunsa bu caizdir.⁴³⁶ Çünkü, peşinden ölümün geldiği hastalık, ölüm gibi olduğundan tasarrufu sadece 1/3 te geçerli olur.⁴³⁷

Ebû Hanîfe'ye göre bu hibe batıl olup caiz değildir. İbrahim en-Nehâî'den: “*Ancak kabzedilen sadaka caizdir*” ve “*Sadaka bilindiği, hibe kabzedildiği*

⁴²⁸ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 140.

⁴²⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 27; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 139-140.

⁴³⁰ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 140.

⁴³¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 145.

⁴³² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 28; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 141.

⁴³³ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 141.

⁴³⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 141.

⁴³⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 29; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 112.

⁴³⁶ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 121; IV, 57; Serahsî, *a.g.e.*, XII, 102.

⁴³⁷ Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 371.

*zaman caizdir*⁴³⁸ dediği rivayet edilmiştir. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre vâhibin bir vasîsi olup vasî de bunu onun ölümünden sonra zikrederse bu caizdir.⁴³⁹

Alacaklının Alacağından Bir Kısımından Vazgeçmesi

Bir kişinin başkasından bir mal alacağı olup borçlu olan da kayıp ise, alacaklı malının muayyen bir kısmını ondan düşürdüm derse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre alacaklı borçlunun kayıp olması sebebiyle malından düşürdüğü hisseyi o döndüğü zaman geri isteyebilir.⁴⁴⁰ Çünkü böyle bir yola başvurmamasının sebebi zarurettten kaynaklanmaktadır. Eğer böyle yapmazsa borçlu gelmeyeceğinden alacağından hiçbir şey alamaz. Ama bu durumda borçlu döndüğü zaman alacaklı, alacağını isteme hakkına sahip olur.⁴⁴¹ Ebû Hanîfe'ye göre alacaklının maldan düşürmesi caiz ve daha sonraları borçlu döndüğünde düşürdüğü hisseyi tekrar istemesi caiz değildir.⁴⁴²

Selem

Selem: Semen peşin mebi' veresiye olmak şartıyla yapılan akiddir.

Selem akdinde *rabbü's-selem*, müşteri, *müslemün ileyh bayi'*, *müslemün fih: mebi'*, *re'su'l-mal* ise semen demektir.

Selemde İkale

Bir kimse başkasıyla bir yiyecek/ta'am üzerine selem akdi yaptıktan sonra, malının bir kısmını ve ana parasının bir kısmını alırsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer paranın bir kısmı geri alınırse selem fasid olduğundan paranın hepsinin geri alınması gerekir.⁴⁴³ Akdin bir kısmı feshedilirse hepsi feshedilmiş olur.⁴⁴⁴ Bu, İbn Ömer, Sa'id b. el-Müseyyeb, İbn Sîrîn, İbrahim en-Nehaî, Sa'id b. Cübeyr ve Rabîatü'r-Re'y'in de görüşüdür. Ebû Hanîfe'ye göre bu caizdir.⁴⁴⁵ Çünkü parayı almak ikaledir. İkâle de bey'in hepsinde caiz olduğu gibi bir kısmında da

⁴³⁸ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 163.

⁴³⁹ Ebû Yûsuf, *Ihtilaf*, s. 48-50; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 121; IV, 57; Serahsî, *a.g.e.*, XII, 102.

⁴⁴⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 107.

⁴⁴¹ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 134.

⁴⁴² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 19; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 107.

⁴⁴³ Kâsânî, *a.g.e.*, V, 215; Semerkandî, *a.g.e.*, II, 18.

⁴⁴⁴ Berekâtî, *Kavâidu'l-Fıkh*, I, 41.

⁴⁴⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 33; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 114.

caizdir.⁴⁴⁶ İbn Abbas'tan: “*Bu bilinen bir şeydir ve güzeldir*”⁴⁴⁷ dediği rivayet olunmuştur. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.⁴⁴⁸

Müslemün Fihde Cehalet

Bir kimse başkasıyla et hususunda selem akdi yaparsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bunda bir sakınca yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre böyle bir selem akdi caiz değildir. Çünkü bu meçhul üzerine yapılan bir akittir.

Ebû Yûsuf önceleri Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsediği halde daha sonraları, etin yerinin (neresi olduğu) açıklanması şartıyla caiz olduğunu benimseyerek İbn Ebî Leylâ'nın görüşünü kabul etmiştir.⁴⁴⁹

İcâre

İcare: Menfaatlerin satışdır.⁴⁵⁰

Ücret: Menfaat karşılığı bedel, *mûcîr*: Kiraya veren kişi, *müste'cir*: Kiralayan kişi, *müste'cerun fih*: Kiralanan mal, *icar*: Kiraya vermek, *me'cur*: Kiralanan şey, *ecir*: İşçi, *amele*, *ecir-i has*: Sadece müste'ciri için çalışan işçi, özel işçi ve *ecir-i müsterek*: Umuma iş yapan ecir. Ortak işçi, demektir.

Tarlanın Kiraya Verilmesi

Tarlayı kiraya verme konusunda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre her şeyle ve tarladan çıkan her ürünle tarlanın kiraya verilmesi caizdir. Süfyan es-Sevrî, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Leys b. Sa'd da bu görüştedir. Diğer bazı alimlere göre ise tarlayı kiraya vermek caiz değildir. Çünkü bunda aldanma ihtimali vardır. Tarlada ekilenin helak olması ile bir şey elde etmeden kirayı vermiş olur.⁴⁵¹

Mûcîr ile Müte'cirin İhtilafı

Bir icare akdinde terzi ile kumaş sahibi arasında ihtilaf olur, kumaş sahibi terziye: “*Ben senin kumaş gömlek olarak dikmeni istemiştin*” derken terzi de: “*Hayır, sen pardesü dikmemi istemiştin*” diyecek olursa bu durumda;

⁴⁴⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XII, 130.

⁴⁴⁷ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 186.

⁴⁴⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 201.

⁴⁴⁹ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 34 ; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 114; Serahsî, *a.g.e.*, XII, 137.

⁴⁵⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar*, s. 226.

⁴⁵¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 166.

İbn Ebî Leylâ'ya göre burada yeminle beraber terzinin sözü kabul edilir.⁴⁵² Çünkü terzi ihtilafı ve tazmini inkar etmektedir.⁴⁵³ Elbise boyatan da böyledir.⁴⁵⁴ Ebû Hanîfe'ye göre, kumaş sahibinin sözü kabul edilir kumaş sahibi isterse terziye elbisenin kıymetini tazmin ettirir⁴⁵⁵ isterse pardesüyü kabul edip terzinin ecr-i mislini öder. Çünkü dikimde ittifak vardır. İhtilaf ise dikilenin vasfında ve çeşidindedir.⁴⁵⁶

Malın Müste'cirde İken Telef Olması

Eğer kumaş terzinin yanında iken telef olursa bu durumda, İbn Ebî Leylâ'ya göre ecirin kusuru olmasa dahi zararı tazmin eder.⁴⁵⁷ Çünkü müşterek ecir, elinde bulundurduğu başkasına ait olan malı, tazminat altında olmak üzere elinde tutar. Bu sebeple o, elinde telef olan şeyin tazminatını öder. Velew ki bu konuda onun herhangi bir tecavüzü yahut bir kusuru olmasın. Ancak telef, genel de çoğu şeyi yakan bir yangın yahut çoğu şeyi su altında bırakan bir su baskını ile meydana gelmişse, bu durum müstesnadır.⁴⁵⁸ İmam Mâlik de bu görüştedir.⁴⁵⁹ Ebû Hanîfe'ye göre bu gibi durumlarda ecirin kusuru olmadığı müddetçe ne terziye ne çamaşırcıya ve ne de boyacıya tazmin gerekmez.⁴⁶⁰ Onun yanında telef olan şeyin tazminatının ödenmesi –herhangi bir tecavüz veya bir kusur sebebiyle olmadıkça- söz konusu değildir. Çünkü aslolan, tazminatın ancak tecavüz ve haddi aşmak ile vacip olmasıdır. Ona kabz için izin verilmiştir. Telef olmasına ise o sebep olmamıştır.⁴⁶¹

Ecir ile Müste'cirin İhtilafı

Ebû Yûsuf: Ecir ve müstecir ecir/ücret konusunda ihtilafa düşerlerse, İbn Ebî Leylâ'ya göre söz ecir ile ecr-i misil arasındadır. Ancak dava edilenden az iddia ederse o zaman o verilir. Ebû Hanîfe'ye göre eğer müstecir çalışmış ise yeminle beraber onun sözüne itibar edilir.⁴⁶² Çünkü çalışması neticesinde ücreti almaya hakkı olduğundan

⁴⁵² Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 101; Serahsî, *a.g.e.*, XV, 96; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 240; Kâsânî, *a.g.e.*, IV, 219; İbn Rüşd, *a.g.e.*, V, 20.

⁴⁵³ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 410; Serahsî, *a.g.e.*, XV, 96.

⁴⁵⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 93; İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 308.

⁴⁵⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 9; Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 101; Serahsî, *a.g.e.*, XV, 96; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 40; Kâsânî, *a.g.e.*, IV, 219; Bilmen, *a.g.e.*, VI, 240.

⁴⁵⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 96; Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 192; Bilmen, *a.g.e.*, VI, 240.

⁴⁵⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 10; Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 101; İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 19.

⁴⁵⁸ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 103; Kâsânî, *a.g.e.*, XV, 211.

⁴⁵⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 310.

⁴⁶⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 10; Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 101-102; Serahsî, *a.g.e.*, XV, 103; Bilmen, *a.g.e.*, VI, 233.

⁴⁶¹ Kâsânî, *a.g.e.*, VI, 211; Bilmen, *a.g.e.*, VI, 229-230.

⁴⁶² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 105-106; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 146.

onun delili tercih edilir. Eğer mest sahibi müstecire “*sen bana bunu bedavaya diktin*” deyip müstecir de “*hayır ben onu bir dirheme diktim*” dese ve ikisinin de delili olmasa, mest sahibinin yemin etmesi gerekir. Çünkü burada müstecir, mucirden alacaklı olduğunu iddia etmektedir. Fakat delili yok. Mucir ise bunu inkar ettiğinden yeminle beraber onun sözüne itibar edilir.⁴⁶³ Ebû Yûsuf’a göre eğer birbirlerine yakın şeyler ise (ücretler) müstecirin sözü kabul edilir ve yemin ettirilir. Ama eğer farklı şeyler ise kabul edilmez. Yemin ederse çalışan için ecir misil kabul edilir.⁴⁶⁴

Kiralanan Malda Kira Süresi Geçerse

Bir kimse bir evi bir ay oturmak üzere kiralasa ama iki ay otursa veya bir yere kadar olmak üzere bir hayvan kiralasa ama belirtilen sınırı aşsa,

İbn Ebî Leylâ’ya göre belirlediğinde ve sağlam teslim ettiği takdirde muhalefet ettiğine de ücret vardır. Eğer bunu teslim etmezse tazmin eder. Muhalefet için tazmin gerektiğinden onun üzerine ücret kılmayız.⁴⁶⁵ Ama sağlam olarak teslim ettiği zaman ecir mislini öder.⁴⁶⁶ Ebû Hanîfe’ye göre belirlediğine ücret verir, belirlemediğine ücret vermez. O muhalefet ettiğine zamindir. Zaman ve ücret bir arada olmaz.⁴⁶⁷

Me’curun Helaki

Birisi bir hayvanı belli bir yük yüklemesi için kiraya alıp ve bundan daha fazlasını yükleyip hayvanı telef ederse,

İbn Ebî Leylâ’ya göre hayvanın tam kıymetini verilir. Çünkü telef olmasının sebebi hayvana çok mal yüklemesinden kaynaklanmıştır.⁴⁶⁸ İmam Şafî de bu görüştedir.⁴⁶⁹ Ebû Hanîfe’ye göre o, hayvana fazladan yüklediğinin kıymetini tazmin eder. Çünkü, zaten bir kısmının yüklenmesine izin verilmişti. İzin verilenin tazminatı alınmaz. Ebû Yûsuf da bu görüştedir.⁴⁷⁰

⁴⁶³ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 93.

⁴⁶⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 105-106; Şafî, *a.g.e.*, VII, 146.

⁴⁶⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 107-108; Şafî, *a.g.e.*, VII, 147.

⁴⁶⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 151.

⁴⁶⁷ Şafî, *a.g.e.*, VII, 147.

⁴⁶⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, IV, 213.

⁴⁶⁹ Şafî, *a.g.e.*, VII, 147.

⁴⁷⁰ Kâsânî, *a.g.e.*, IV, 213-214.

Kaptanın İçinde Bulunduğu Geminin Batması

Geminin kaptanı, içinde bulunduğu bir gemiyi batırırsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre ona hiçbir durumda tazmin gerekmez.⁴⁷¹ Ebû Hanîfe'ye göre eğer gemi rüzgar, dalga veya bir kayaya çarparak telef olmuşsa kaptan müşterek ecir olduğundan zamin değildir. Ama kaptanın bir kusurundan dolayı ise onu tazmin eder⁴⁷² İmam Şafî de bu görüştedir.⁴⁷³

Şirket

Şirket: Bir şeyin, birden fazla kimselere mahsus olması ve o kimselerin onunla ile imtiyaz etmeleri demektir.

Şerik: Ortaklardan her biri, *İştirak* ise ortaklık, demektir.

Mufavaza Şirketi

Mufavaza şirketi: Ortaklar arasında, hem sermayenin miktarı, hem de kârdan hisseleri eşit bir halde bulunup, hiç birinin, fazla ticarete elverişli malı bulunmamak üzere akdedilen şirkettir.

Ebû Yûsuf: İki kişi mufavada şirketini kursalar ama birisinin bin, diğerinin binden fazla dirhemi varsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu mufavadadır ve caizdir. Mal, ortaklar arasında yarı yarıyadır. Ebû Hanîfe'ye göre bu mufâvaza değildir. İmam Şafî de bu görüştedir.⁴⁷⁴

Ortaklar Arasındaki İhtilaf

Bir kölenin yarısı azad edilirse, İbn Ebî Leylâ'ya göre, eğer hissesini azad eden ortak fakir ise, köle tamamen olur. Köle, çalışarak zengin olan ortağın hissesini verir. Velası ise, onu azad edene aittir. Ebû Yûsuf, Muhammed ve İbn Şübrüme de bu görüştedirler. Ancak İbn Ebî Leylâ ve İbn Şübrüme'ye göre, hissesini azad eden ortak zenginleşirse, köle zengin ortağa verdiği parayı ondan isteyebilir. Zengin ortak ise ya hissesini azad eder. Yahut onu köle veya azad eden ortağından ister.

Ebû Hanîfe'ye göre eğer azad eden ortak fakir ise muhayyerlik hakkı zengin olan ortağın olur. Zengin ortak dilerse köleyi çalıştırıp geriye kalan kıymetini tazmin

⁴⁷¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 108.

⁴⁷² Serahsî, *a.g.e.*, XVI, 12.

⁴⁷³ Şafî, *a.g.e.*, 147.

⁴⁷⁴ Şafî, *a.g.e.*, VII, 141.

ettirir ve aralarında *velâ* gerçekleşir. Dilerse ortağının azad ettiği gibi o da azad eder ve aralarında *velâ* ortak olur.⁴⁷⁵

Mudarabe

Rabbü'l-mal mudaribe kar yarın yarıya olmak üzere satması için bir kumaş verse ya da inşa edip kiraya vererek kar ortak olmak üzere bir ev (dar) verse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu caizdir. Ücret ve kar aralarında ortaktır. Bu, yerin müzaraa ve hurmanın muamele için verilmesine benzemektedir. Ebû Hanîfe'ye göre bütün bu durumlar fasittir. Bu durumda kumaş sahibi satan kimseye ve bina sahibi de bina yapana ecr-i misl verir.⁴⁷⁶ Rabbü'l-mal, müdarebe malı hususunda mudaribin borç verip vermemesi konusunda bir şey belirtmeyip mudarib de onu borca verse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre mudarib, rabbü'l-malın borç vermesine izin verdiği delil/şahit getirmediği müddetçe zâmindir. Ebû Hanîfe'ye göre mudarib zâmin değildir. Bu hususta borç verirse caizdir. Çünkü bu ticarettendir ve mal sahibinin vekilidir. Akit de mutlak olunca, kar elde edilebilmesi için bunu yapması gerekir.⁴⁷⁷ İkisine göre de eğer karz olarak verirse zâmindir. Çünkü karz mudarabe malı değildir.⁴⁷⁸ Delil ise, Hz. Osman malı mukaraza yani mudarabe olarak vermesidir.⁴⁷⁹

Birinde mudarabe malı olsa ve mudarabe malı ile başka bir şehre gidip ticaret yapsa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre mal sahibi hazır olmadığı müddetçe mal iade edilemez. Mal sahibi malı görmese dahi mala razı olmadığına dair yemin etmelidir. Ebû Hanîfe'ye göre bu malla yapılan alış-veriş neticesinde alınan malda ayıp bulunursa o mal iade edilebilir. Malın alınmasını isteyen bu ayıba razı olduğuna dair yemin etmesine ihtiyaç yoktur.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 188.

⁴⁷⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 30 ; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 113.

⁴⁷⁷ Serahsî, *a.g.e.*, XXII, 38.

⁴⁷⁸ Serahsî, *a.g.e.*, XXII, 38.

⁴⁷⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 186.

⁴⁸⁰ Ebû Yûsuf, *Ihtilaf*, s. 25-26; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 26; Serahsî, *a.g.e.*, XIII, 120.

Eşyada Kırâz (Mudarabe)

İbn Ebî Leylâ'ya göre eşya ile karz caizdir.⁴⁸¹ Hatta bir kimse, başkasına bir bez parçası verip o kimseye “*kâr yarıyarıya bunu sat*” derse caizdir. Bu da bezin alış fiyatını sermaye kabul etmektir.

Cumhura göre ise eşya ile karz caiz değildir. Çünkü, eğer sermaye eşya olursa, verildiği zaman ile alındığı zamanlardaki fiyatlar farklı olur ve böylece sermayenin getirdiği kar ne kadardır bilinmez.⁴⁸²

Müsakat

Müsakât: Bir taraftan ağaçlar, diğer taraftan da, onların bakımı ve sulanması olmak şartıyla ve meydana gelecek semerelerin de blirlenen nisbetler dahilinde taksim edilmesi üzere yapılan bir nevi ortaklıktır.

Hurma bahçesi içinde ağaçsız bir tarla ya da başka bir meyve ağaçları bulunduğu, hurma ile birlikte ağaçsız tarlayı veya meyve ağaçlarında müsakatın yapılması, İbn Ebî Leylâ'ya göre caizdir. Ebu Yûsuf, İmam Muhammed, Leys b. Sa'd, Ahmed b. Hanbel ve Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir. İmam Şafiî ve zahirilerin bir kısmına göre de bu caiz değildir.⁴⁸³

Kefalet ve Havale

Kefalet: Bir şeyin istenmesi hususunda kefilin zimmetini asilin zimmetine katmaktır.⁴⁸⁴

Havale: Bir borcu muhilin/borçlunun zimmetinden muhalün aleyhin zimmetine nakletmektir.⁴⁸⁵

Kefalet akdinde, *kefil*: Borcu üstlenen, *mekfulün leh*: Alacaklı, *asîl veya mekfulün anh*: Borçlu, *mekfulün bih*: Borç; havale akdinde *muhîl*: Borçlu, *muhalun leh veya muhtal*: Alacaklı, *muhalun aleyh*: Havaleyi üstlenen ve *muhalun bih*: Borç, demektir.

⁴⁸¹ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VIII, 281.

⁴⁸² İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 178.

⁴⁸³ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 185.

⁴⁸⁴ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 342.

⁴⁸⁵ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 350.

Borcun Asılden İstenmesi

Bir kimse, başkasının borcunu üzerine aldığı zaman, İbn Ebî Leylâ'ya göre mutlak kefalet havale gibidir. Ancak birbirlerinin kefilleri olurlarsa, alacaklı her ikisinden alacağını isteyebilir.⁴⁸⁶ Kefil, borcun altına girdiğinde ödeme zorunluluğu borçludan/asılden kalkar.⁴⁸⁷ Çünkü bir borç iki kişinin zimmetine geçemez.⁴⁸⁸ Delil olarak Kays b. El-Muharik'ten: “*Birisine kefil olmuştum. Bunun için Hz. Peygambere (s.a.s.) başvurup bana yardım etmesini istedim. Bana: Ey Kabîsa, dilenmek ancak üç durumda caizdir, buyurdu. Onlardan birisinin herhangi bir kimsenin bir başkasına kefil olması, olduğunu söyledi*”⁴⁸⁹ hadisi rivayet edilmiştir. İbn Şübrüme de bu görüştedir.⁴⁹⁰ Ebû Hanîfe'ye göre alacaklı, borçlusu ile kefilinden hangisini isterse, alacağını isteyebilir, görüşündedir.⁴⁹¹ Evzâî, Süfyan es-Sevrî, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel⁴⁹² de bu görüştedirler. Her iki imama göre de iki kişi birbirlerinin kefil olurlarsa alacaklı dilediğinden isteyebilir.⁴⁹³

Bir Kişiyeye Birden Fazla Kefilin Durumu

Bir kimse başkasını kendine kefil yaptıktan sonra başka birini daha onun vasıtasıyla kendine kefil yapsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikinci kefil aldığında birinci kefil sorumluluktan kurtulur.⁴⁹⁴ Ebû Hanîfe'ye göre o ikisi birlikte kefilirdir.⁴⁹⁵ İkinci kefilin alınması güveni pekiştirmek içindir. Bunun için birinci kefil sorumluluktan kurtulmuş olmaz. İki kefilin aynı anda olmasında bir zıtlık yoktur.⁴⁹⁶ Ebû Yûsuf ve İmam Şâfiî de bu görüştedirler.⁴⁹⁷

⁴⁸⁶ Semerkandî, *a.g.e.*, III, 238-239; Kâsânî, *a.g.e.*, VI, 10; İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 97; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 351.

⁴⁸⁷ Semerkandî, *a.g.e.*, III, 239.

⁴⁸⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 351.

⁴⁸⁹ Davud, “*Zekat*”, 26.

⁴⁹⁰ İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 97.

⁴⁹¹ Semerkandî, *a.g.e.*, III, 239.

⁴⁹² İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 97.

⁴⁹³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 54-55; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 124.

⁴⁹⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 55; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 124-125.

⁴⁹⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 55; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 124-125.

⁴⁹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XIX, 170.

⁴⁹⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, 124.

Muhtâlun Aleyh/Muhalun Aleyh İflas Ederse (Teva)

İbn Ebî Leylâ'ya göre havaleyi üstlenen iflas ettiğinde alacaklı borcunu muhîlden isteyebilir.⁴⁹⁸ Ebû Hanîfe'ye göre muhtalun aleyh ölmediği müddetçe alacaklı muhîle rücû edemez.⁴⁹⁹ Çünkü iflas mal için kabul edilir yoksa deynde için kabul edilmez.⁵⁰⁰

Bilinmeyen Bir Şeye Kefil Olmak

Bir Kimse Başkasının Bilinmeyen (Söylenmeyen) Borcuna Kefil Olursa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu konuda kefil sorumlu değildir. Çünkü bilinmeyen, zikredilmeyen bir şeyin sorumluluğunu kabul etmiştir. Üstelik bu bir teberru akdidir.⁵⁰¹ Bu şuna benzer, kadı senin aleyhinde neye hükmederse veya şahitler senin aleyhine neye şahitlik ederlerse kabul etmek gibidir. Bu da meçhul bir şeydir ki caiz değildir.⁵⁰² Üstelik bu cehalet, hem cinste hem miktarda ve hem de sıfatta olması sebebiyle, bundan daha büyük bir cehalet yoktur.⁵⁰³ İbn Münzir ve Leys de bu görüştedirler.⁵⁰⁴ Ebû Hanîfe'ye göre kefil zamindir.⁵⁰⁵ Çünkü cehalet sorumluluğu kabul etmeye engel değildir. Genelde cehalet münazaaya götürmekle beraber, buradaki cehalet tartışmaya götürmemektedir. Çünkü alacaklı kefilinden ancak delil ya da kadı/hakim huzurunda sabit olan borcu isteyebilir. Kefalet ile iltizam/sorumluluk aynen ikrar ile iltizama benzer. Mukırrın cehaleti ikrarın sıhhatine engel olmadığı gibi mekfulun bihin cehaleti de engel değildir.⁵⁰⁶

Ölünün Borcuna Kefalet

Bir kimse hiç mal bırakmayan birisine ölümünden sonra borcuna kefil/zamin olursa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre kefalet geçerlidir.⁵⁰⁷ Çünkü Sa'id el-Hudrî'den (ra) anlatıyor: *“Rasulullah'la (s.a.s.) beraber bir cenazade bulunuyorduk. Rasulullah:*

⁴⁹⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 56-57; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 148.

⁴⁹⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 56; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 148.

⁵⁰⁰ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 148.

⁵⁰¹ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 181.

⁵⁰² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 55; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125.

⁵⁰³ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 147.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 181.

⁵⁰⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁰⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 147.

⁵⁰⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 56.

*Arkadaşınızın borcu var mı? diye sordu. Oradakiler: Evet, dediler. Daha sonra onun borcuna kefalet kabul edilince Rasulullah cenaze namazını kaldı.*⁵⁰⁸ İbn Şübrüme de bu görüştedir.⁵⁰⁹ Ebû Hanîfe'ye göre kefil zamin değildir. Eğer ölü bir şey terk ederse onun terk ettiği kadarına kefildir. Eğer borca yetecek kadar terk etmişse borcun hepsine kefil olur.⁵¹⁰

Me'zun Kölenin Kefaleti

Ticarette me'zun köle kefil olursa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kefaleti caizdir. Çünkü kefalet ticarettendir.⁵¹¹ Ticaretten olan şeyler için ise izin verilmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre me'zun kölenin kefalet akdi batıldır.⁵¹² Kefalet başlangıç itibariyle bir teberruat akdi, sonuç itibariyle ise bir ivazlı akittir. Me'zûn köle ise efendisi adına teberruda bulunamaz.⁵¹³ Ebû Yûsuf da bu görüştedir.

Birden Fazla Vekil

Bir kimse başkasına vekil olursa ve başkasını da bu hususta kendine vekil bırakırsa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre birinci vekil maraz-ı mevt halinde veya gaib ise başkasını vekil edebilir. Ama sağlıklı ve hazır ise bu caiz değildir. Ebû Hanîfe'ye göre bu ancak müvekkilin vekile başkasını vekil alabileceğine izin vermesi durumunda caizdir. Aksi takdirde caiz değildir.⁵¹⁴

Birinci Vekil Hazırken İkinci ve Kilin Akdi

Bir kimse, birini kendine vekil kılar, vekil de başka birini kendine vekil kılar, birinci vekil hazır olduğu halde ikinci vekil alışveriş yaparsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikinci vekil ister hazır olsun ister olmasın böyle bir vekalet caizdir. Çünkü müvekkil takdir edilen semenin mülkünden gitmesine razıdır.

⁵⁰⁸ Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 78.

⁵⁰⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.* IV, 351.

⁵¹⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 147.

⁵¹¹ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125.

⁵¹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 56; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 147-148.

⁵¹³ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 148.

⁵¹⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 57; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 148.

Ebû Yûsuf da bu görüştedir. Ebu Hanîfe'ye göre böyle bir vekalette birinci vekil ister hazır olsun ister olmasın caiz değildir.⁵¹⁵ İmam Muhammed de bu görüştedir.

Bir kimsenin başkasına bir davada vekil olduğu hakim/kadı huzurunda sabit olduktan sonra müvekkil aleyhine o davanın karşı tarafın hakkı olduğunu kadı huzurunda ikrar etse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikrarı batıldır. Ebû Hanîfe'ye göre ikrarı caizdir.⁵¹⁶ Ebû Yûsuf ise önceleri Ebû Hanîfe'nin görüşünde iken daha sonra görüşünden rücu ederek, İbn Ebî Leylâ'nın görüşünü kabul etmiştir.⁵¹⁷

Kıyas ve Hadlerde Vekalet

Bir kimse kıyas veya had konusunda başkasına vekil olursa, İbn Ebî Leylâ'ya göre, kıyas ve hadlerde vekalet kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu konuda vekalet kabul edilmez. Ebû Yûsuf: Ebû Hanîfe'nin kıyas ve had davalarında vekilin delilini/şahidini kabul ederim. Fakat müddei hazır olmadığı müddetçe kıyas ve had uygulamam, dediği rivayet edilmiştir. Ebû Yûsuf ise bu konuda vekil kabul etmezken müddeinin delilini kabul etmektedir.⁵¹⁸

Vekil ile Müvekkil Arasındaki İhtilaf

Birisinin elinde bir ev (dar) olup başkası: “*falan beni burada olmayan kimseye vekil kıldı ben onun vekiliyim*” derse;

İbn Ebî Leylâ'ya göre onun iddiası kabul edilip tasdik edilir. Ama daha sonra İbn Ebî Leylâ: Ona güvenmezsem ondan vekalet için şahit/delil isterim. Eğer şahit/delil getirmezse onu davacı/müddei sayarım. Ebû Hanîfe'ye göre ancak bu hususta delil/şahit getirirse tasdik edilip davacı kılınır. Ebû Yûsuf ise eğer güvenilmiyorsa onun delilini kabul etmem. Tanıdığım şahitleri getirmediği müddetçe onu davacı/müddei sayarım⁵¹⁹ demektedir.

Birisinin başkasından bir mal alacağı olsa ve başka biri (üçüncü kişi) gelip:

“*Falan senden malı almam için beni vekil kıldı*” der ve malı yanında bulunduran da: “*doğru söyledin*” derse bu durumda;

⁵¹⁵ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, VII, 354.

⁵¹⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 58; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 125.

⁵¹⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, 19.

⁵¹⁸ Suğdî, *a.g.e.*, II, 598.

⁵¹⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 126.

İbn Ebî Leylâ'ya göre müddeî delil getirmediği müddetçe, emanetçi (emaneti elinde bulunduran) emaneti vermek için zorlanmaz. Ona: “*emaneti verip vermemekle serbestsin*” denilir.⁵²⁰ Çünkü müddeinin (emaneti isteyen) vekaleti hakim huzurunda sabit olmamıştır. Zorlama yetkisi ise müddeinin vekaleti sabit olunca ortaya çıkar.⁵²¹ Ebû Hanîfe'ye göre emanetçi (malı elinde bulunduran), elindeki malın teslimi için zorlanır.⁵²² Çünkü bu, vekil tarafından haber verilmiş olup, malı elinde bulunduran/emanetçi ise onu tasdik etmektedir. Burada müddei ile emanetçiyi yalanlayan başka kimse de yoktur. Kadı/hakim huzurunda bir sözün aksi olmadığı müddetçe doğruluğuna hamledilir. Eğer müstevda' vekaleti inkar ederse, o zaman vekil, emanetçiye: “*Mal sahibinin beni vekil kılmadığına dair yemin et*” der. Eğer yemin ederse, müddeiye mal verilmez. Yeminden nükûl ederse malın vekile verilmesine hükmedilir.⁵²³

Mutlak Vekalet

Bir kimse başkasını bütün büyük ve küçük her şeyde vekil kılrsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer büyük ve küçük her şeye vekil olursa, ev (dar) vb. şeyleri satması caizdir. Çünkü vekilin lafzının bunları içerdiği açıktır.⁵²⁴ Ebû Hanîfe'ye göre vekilin bey'i caiz değildir. Çünkü onun bey konusunda vekili değildir. Ancak *ne yaparsan yap serbestsin* derse bey'i geçerlidir.⁵²⁵ Eğer vekili bütün küçük ve büyük her şeyde vekil kılrsa, bu durumda muhafaza için vekildir. Yoksa kabz ve alışveriş için vekil demek değildir.⁵²⁶

Rehin

Rehin: Bir malı; kendisinden tamamen veya kısmen istifade edilmesi mümkün olan mâli bir hak mukâbilinde, o hak sahibinin veya bir başka şahsın elinde, rıza ile mahbûs ve mevkûf kılmak demektir.

Rehin veya merhûn: Hapsedilen mal, *irtihan*: Rehin alma, *mürtehin*: Rehni alan, *râhin*: Rehni veren ve *yed-i adl*: Güvenilir olan üçüncü kişi, demektir.

⁵²⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 59-60; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 126.

⁵²¹ Serahsî, *a.g.e.*, XIX, 86.

⁵²² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 59; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 126.

⁵²³ Serahsî, *a.g.e.*, XIX, 86.

⁵²⁴ Serahsî, *a.g.e.*, X, 19.

⁵²⁵ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 126.

⁵²⁶ Serahsî, *a.g.e.*, X, 19.

Merhûnun Adlin Yanında Helak Olması

Mürtehin, borcun kıymetine denk olan bir mal rehin alır ve râhinin izni ile onu yed-i adle teslim etse ve merhûn yedi adl yanında iken helak olsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre rehin, râhinin borcundan helak olup o, eskisi gibi borçlu kalmaya devam eder. Çünkü rehin, mürtehinin elinde iken helak olmamıştır. Ebû Hanîfe'ye göre ise bunlar (rehin ile borç) birbirine denk tutulur ve borç verilmiş kabul edilir.⁵²⁷

Merhun Adlde İken Râhinin Ölmesi

Rehin yedi adlde iken rehin veren borçlu olarak ölse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre rehin ortaklar arasında paylaşılır. Mürtehin ise borçluların mallarından hissesine düşeni alır. Ama rehin, mürtehinin elinde iken râhin ölse, hem İbn Ebî Leylâ'ya göre ve hem de Ebû Hanîfe'ye göre mürtehin rehni almaya diğerinden daha layıktır. Ebû Hanîfe'ye göre mürtehin rehni almaya diğer borçlulardan daha layıktır.⁵²⁸

Rehinde İstihkak

Râhin, mürtehine bir ev (dar) verip ve mürtehin de onu kabzettikten sonra râhin alınan evin bir bölümünde -üçüncü kişi- istihkakta bulunsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre istihkak dışında kalan bölüm rehin olarak devam eder. Ebû Hanîfe'ye göre rehin batıl olup caiz değildir. Çünkü hissesi belli olmayan bir rehni satışı caiz değildir.⁵²⁹

Rehni Adl Tarafından Satılması

Bir kimse rehni zamanı gelince satmak üzere yed-i adle bıraktıktan sonra râhin ölse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre yed-i adl rehni satamaz. Çünkü râhinin ölümüyle rehin batıl olup borçlular arasında taksim edilecek mal konumuna gelmiş olur. Onu satmaya

⁵²⁷İbn Abdilberr, *a.g.e.*, VI, 436.

⁵²⁸Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 53; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 123.

⁵²⁹Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 123.

görevli olan ancak râhinin maraz-ı mevtinde iken onu satabilir. Ebû Hanîfe'ye göre yedi adl rehni satabilir. Râhinin ölümü rehni iptal etmediği gibi beyi de iptal etmez.⁵³⁰

Rehnin Gelirleri

Mürtehin bir ev (dar) rehin alıp onu râhinin izniyle kiraya verse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre o (ev) olduğu gibi rehin olmaya devam eder. Gelirleri ise mürtehinin alacağı için mürtehine aittir.⁵³¹ İmam Mâlik, Şâfiî ve İbnü'l-Münzir de bu görüştedir.⁵³² Ebû Hanîfe'ye göre râhin mürtehine kullanma izni verdiği için rehin olmaktan çıkar ariyet konumuna girer.⁵³³ Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir.⁵³⁴

Kısmet/Taksim

Kısmet: Ortaklığa son vermek, birden fazla kimsenin bir maldaki karışık ve orantılı hisselerini birbirinden ayırt etmek demektir.⁵³⁵

Ortak Malın Taksim Zorunluluğu

Ebû Yûsuf: Küçük bir ev veya evden daire sayılamayacak kadar küçük bir hisse iki kişi arasında ortak olsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ev taksim edilmez.⁵³⁶ Çünkü ev taksim edildiği zaman evden faydalanma ihtimali ortadan kalkar. Ayrıca herkes evden kendi hissesi kadar istifade ettiğinden taksim edilme zorunluluğu yoktur.⁵³⁷ Ebû Hanîfe'ye göre, ortaklardan biri taksim edilmesini istese, -velev ki diğer ortağı istemese- ev taksim edilir. Çünkü küçük hisse sahibi olan ortak, büyük hisse sahibinden istifade etmektedir.⁵³⁸

Da'va ve Sulh

Da'va: İnsanın başkası üzerinde olan hakkını ispat etmek için kullandığı sözdür.⁵³⁹

⁵³⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 54 Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 123.

⁵³¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 269.

⁵³² İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 254.

⁵³³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 54 ;Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 124; XXI, 108.

⁵³⁴ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 254.

⁵³⁵ Hacı İsmail Efendî, *a.g.e.*, s. 406.

⁵³⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 107; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 47.

⁵³⁷ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 13

⁵³⁸ Serahsî, *a.g.e.*, XV, 13.

⁵³⁹ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 285.

Sulh: Hasımlar arasındaki çekişme ve anlaşmazlığı ortadan kaldıran bir akiddir.⁵⁴⁰

Müddeî: Hakkını talep eden kimse, davacı, *müddea aleyh*: Aleyhine dava açılan kimse, davalı, *müddeâ bih*: Da'va edilen şey, *musâlih*: Sulhu yapan, *musâlehun aleyh*: Üzerinde anlaşılan sulh bedeli, demektir.

İnkâr ile Sulh

Bir kimse bir eve (dar), borca veya buna benzer bir şeye davacı olur müddea aleyh de bunu inkar ettiği halde mûsalaha yaparlarsa bu durumda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre an inkarin (inkar ile sulh) caiz değildir.⁵⁴¹ İmam Şâfiî de bu görüştedir. Sükut ile sulh (an sükutin) ise hem İbn Ebî Leylâ'ya göre hem de Ebû Hanîfe'ye göre caizdir.⁵⁴²

Müddeînin talep ettiği (müddeâ bih) meydanda olmadığı halde bunun üzerine mûsalaha yaparlarsa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre talep edilen ortada olmadığından dolayı mûsalaha kabul edilmez. Ebû Hanîfe'ye göre sulh caizdir.⁵⁴³

Hakimin Huzurunda Değil de Başka Yerde İkrarda Bulunsa

İki kişi hakim huzurunda tartıştıktan sonra onlardan biri, bu tartışmadan sonra diğerinin ikrarda bulunduğu dair delil/şahit getirir ve diğeri de ikrarı inkar ederse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre, ancak kadı yanında ikrarda bulunanın ikrarı ve sulhu kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu caizdir.⁵⁴⁴

Bir Konuda İki Hakim Farklı Görüş Belirtse

İki kişi bir kadı/hakimin huzurunda sulh yaptıktan sonra diğerk hakime gidip birinci hakimin görüşüne muhalif bir hüküm alırlarsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre her iki hakimin hükmü de ikisi için caizdir. Hangisinin hükmünü isterlerse onunla amel ederler. Ebû Hanîfe'ye göre ikinci kadı/hakim birinci hakimin hükmünü iptal eder ve aralarında yeniden hükmetmiş sayılır.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 352.

⁵⁴¹ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 118; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 145; Semerkandî, *a.g.e.*, III, 249.

⁵⁴² Semerkandî, *a.g.e.*, III, 249; Kâsânî, *a.g.e.*, VI, 40.

⁵⁴³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 43.

⁵⁴⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 44; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 119; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 146.

Deyn/Borç

Karz: Borç verilebilen bir malı, sonradan misli iade olunması şartıyla (istek üzerine) başkasının istifadesine sunmaktır.⁵⁴⁶

İkraz: Borç verme, *mukriz*: Borç veren, *istikrâz*: Borç isteme, *akdin mahalli ise* borç verilen para, demektir.

Vedia: Bir şahsın, kendi malını muhafaza etmesi için başka birisine bırakmasından ibaret olan akiddir.⁵⁴⁷

Terikedeki Bilinmeyen Vedianın Durumu

Ebû Yûsuf: Bir kimse borçlu olduğu halde yanında bir de bilinmeyen bir emanet varsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre emanet sahibi emanetini tanırrsa verilir aksi takdirde hiçbir şey verilmez.⁵⁴⁸ Çünkü terikenin hepsi alacaklıların hakkıdır ve müstevda' emaneti bilirtmeden ölmüştür. Bu durumda emanet onun terikesinde borç olduğundan bilinmeyen mallar varsa o terike hükmünde olur.⁵⁴⁹ Ebû Hanîfe'ye göre adamın (ölenin) terikesi alacaklılar arasında ortaktır. Vedîa sahibi ise emanetini ortakların hissesine göre alır. Çünkü her ne kadar müstevdi' ölümünden önce bu emaneti zikretmese de bu onda bir alacak olarak kalır ve helak olur. Eğer çıkış yolu bulunmazsa bu, mal sahibinden gider. Aslı itibariyle emanet olan bütün mallar böyledir.⁵⁵⁰ Bir kimse borçlu iken ölür ve yanında başkasının emaneti, mudarabe ve bidâe gibi mallar olsa, bunların sahibi bilinirse sahipleri onları almaya alacaklılardan daha hak sahibidirler. Çünkü alacaklıların hakkı, hayatta iken olduğu gibi ölümünden sonra da başkalarının mallarına taalluk etmeyip sadece borçlunun malına taalluk eder. Fakat vedia, mudarabe ve bidâe sahipleri bilinmezse bunlar da diğer alacaklılar konumunda olur ve terike bütün alacaklılar arasında hisselerine göre taksim edilir.⁵⁵¹ Şa'bî, İbrahim en-Nehaî, Mâlik ve Şafiî de bu görüştedirler.⁵⁵²

⁵⁴⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 44; Şafiî, *a.g.e.*, VII, 120.

⁵⁴⁶ Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s.268.

⁵⁴⁷ Çeker, *a.g.e.*, s. 263.

⁵⁴⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 61-62; Şafiî, *a.g.e.*, VII, 127.

⁵⁴⁹ Serahsî, *a.g.e.*, XI, 129.

⁵⁵⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 61-62; Şafiî, *a.g.e.*, VII, 127.

⁵⁵¹ Serahsî, *a.g.e.*, XI, 129.

⁵⁵² İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 307.

Sihhatli ve Maraz-ı Mevt Halindeki Borçların Önceliği

Bir kimse ölüm hastalığında iken bir borcunun olduğunu ikrar eder ve bazı insanlar, ölen kişinin sıhhatli iken de borcunun olduğuna şahitlik ederlerse, terikesine bakılır. Eğer geriye bıraktığı mal, her iki borcuna yetiyorsa, ikisi de ödenir. Ama ikisine birden yetmiyorsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre insanın hastalığındaki ve sıhhatindeki borcu eşittir.⁵⁵³ Ebû Hanîfe'ye göre ise, önce sıhhatli iken bilinen borcu ödenir. Eğer terikeden artarsa hastalığında ikrar ettiği borçları hisselerine göre ödenir.⁵⁵⁴

İki Borcun Takası

İki kişinin birbirlerine benzer/eşit olan borçları olsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ancak karşılıklı rıza olursa takas kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu borçlar takas olur. Eğer alacaklılar/borçlar farklı ise hem İbn Ebî Leylâ hem de Ebû Hanîfe'ye göre takas kabul edilmez.⁵⁵⁵

Vârisin İkrarı

Varislerden biri terikeden alacağı kadar bir borç ikrarında bulunursa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre alacaklı, mukırrın mirasından hissesine düşen miktarı alır. Eğer mukırrın bir de kardeşi varsa o zaman borcun ½ si, eğer üç kardeş iseler 1/3 ü ödenir. Onlardan/varislerden birinin şahitliği mukırr konumundadır. Ebû Hanîfe'ye göre alacaklı alacağının hepsini ikrar eden varisin hissesinden alır. Çünkü borç ödenmediği takdirde ona miras verilmez. İbn Ebî Leylâ ve Ebu Hanîfe'ye göre eğer iki adil şahit olursa ikisinin şahadeti caiz olup mirasın hepsinden alacaklı olur. Ama adil değilse sadece o ikisinin hissesinden alınır.⁵⁵⁶

Şahitlerin İhtilafı

Bir kimse başkasından bin dirhem alacaklı olduğunu iddia edip buna iki şahit getirir ve şahitlerden biri bin diğeri iki bin dirhem olduğuna şahitlik ederlerse, bu durumda;

⁵⁵³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 62; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 127; Serahsî, *a.g.e.*, XVIII, 26.

⁵⁵⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 62; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 127; Serahsî, *a.g.e.*, XVIII, 26.

⁵⁵⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 63; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 128.

⁵⁵⁶ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, V, 602.

İbn Ebî Leylâ'ya göre bin dirheme hükmedilir. Çünkü iki binin içinde aynı zamanda bin de olduğundan bine hükmedilir. Ebû Hanîfe'ye göre şahitlikleri kabul edilmez. Çünkü şahitler ihtilaf etmişlerdir.⁵⁵⁷

Eğer onlardan biri bine diğeri bin beş yüz dirheme şahitlik yaparsa İbn Ebî Leylâ ile Ebû Hanîfe aynı görüşte olup bin dirheme hükmedilir. Çünkü ikisi de “bin” lafzı üzerinde ittifak edip, beş yüzde ihtilaf etmişlerdir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise az alana hükmedileceği görüşündedirler.⁵⁵⁸

Talakta İki Şahidin İhtilafı

Bir kimsenin karısını boşaması hususunda iki şahitten biri onun bir talakla boşadığına, diğeri iki talakla boşadığına şahitlik ederlerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikisi en az bir talakta ittifak ettikleri için bir talak gerçekleşir.⁵⁵⁹ Burada ittifak lafızda değil de manadadır. Şahitlerden biri “bir”e, diğeri de “iki”ye ya da “üç”e şahitlik yaparsa bir talak gerçekleşir. Çünkü az olan çok olanın içinde yer aldığında manen bir ittifak vardır. Bu sebeple bir talak gerçekleşir. Bu aynen iki şahitten birinin bine diğerinin iki bine şahitlik yapması gibidir.⁵⁶⁰ Ebû Yûsuf da bu görüştedir.⁵⁶¹ Ebû Hanîfe'ye göre ihtilaf ettiklerinden ikisinin de şahitlikleri batıl olup caiz değildir.⁵⁶²

Mirasta Şahitlerin İhtilafı

Şahitler, filanın öldüğünü ve bir evi (dar) falan ve falana miras bıraktığına şahitlik ederlerse,

Ebû Hanîfe'ye göre şahitler bu ikisinin dışında başka varislerin olmadığına şahadet ederlerse şahadetleri caizdir.

İbn Ebî Leylâ'ya göre şahitler “bu varisler dışında ölenin varislerinin olduğunu bilmiyoruz” diyecek olurlarsa bu sabit olmadığı müddetçe şahadetleri kabul edilmez. Şahitler bu varislerin dışında varisleri yoktur deyip başka biri varis olduğuna dair şahit/delil getirirse mirasta onlara ortak edilir.⁵⁶³

⁵⁵⁷ Semerkandî, *a.g.e.*, III, 363; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, VII, 436.

⁵⁵⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 65-66, Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 129; Serahsî, *a.g.e.*, VI, 148.

⁵⁵⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 166; Serahsî, VI, 148.

⁵⁶⁰ Serahsî, VI, 148.

⁵⁶¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 193; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 166.

⁵⁶² Serahsî, *a.g.e.*, VI, 148.

⁵⁶³ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, V, 455.

Eski Bir Suça Şahitlik

Şahitler eski/kadim bir zina ve hırsızlık suçuna şahadet ederlerse, İbn Ebî Leylâ'ya göre şahadetleri kabul edilir ve had uygulanır.⁵⁶⁴ İmam Mâlik, Evzâî, Süfyan es-Sevrî ve Ebû Sevr de bu görüştedir.⁵⁶⁵

Ebû Hanîfe'ye göre had kaldırılır. Mal konusunda ise borç ödenir. Zina suçuna gelince cima gerçekleştiğinden dolayı kadının mehr-i misli ödenir.⁵⁶⁶ Kendisine suç isnad edilene sorulur, eğer ikrar ederse *had* vurulur.⁵⁶⁷

Şahitlerin Özellikleri

İbn Ebî Leylâ'ya göre çocukların birbirlerine şahadeti caiz, Ebû Hanîfe'ye göre caiz değildir.⁵⁶⁸

Birbirlerine Şahadetleri Kabul Edilmeyenler

Eşlerin birbirine şahadeti konusunda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre, kocanın karısına şahitliği kabul edilir. Karının kocasına şahitliği kabul olunmaz. İbrahim en-Nehaî'nin de görüşü budur. Ebû Hanîfe'ye göre eşlerin birbirlerine şahitlikleri kabul olunmaz. İmam Mâlik de bu görüştedir.⁵⁶⁹

Sağlam Birinin Kör Olduktan Sonraki Şahadeti

Bir kimse gözleri sağlamken şahitlik yapar ve daha sonra gözlerini kaybederse bu durumda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre şahadeti caizdir. Ebû Yûsuf ve İmam Şâfiî de bu görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre bu şahadet caiz değildir.⁵⁷⁰

Başka Beldede Olan Köle İçin Şahidlik

Şahitler bir kadı/hakimin huzurunda, başka bir beldede olan bir kölenin vasıf ve özelliklerini zikredip, kadı da onların şahadetini kabul eder ve bir yazı yazıp köleyi isterse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kadı/hakime yazı geldiğinde önce kölenin boynuna bir mühür/işaret bırakılıp köleyi götürecektir olan adamdan bir vekil alınır. Köle iddia edilen

⁵⁶⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 67-68; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 130.

⁵⁶⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 70.

⁵⁶⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 67-68; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 130.

⁵⁶⁷ Suğdî, *a.g.e.* II, 635.

⁵⁶⁸ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 135 ; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 237-238.

⁵⁶⁹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 347.

⁵⁷⁰ Cessâs, *a.g.e.*, III, 336; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 390.

yere ulaştırıldığında hakim şahitleri çağırıp o kölenin müddeîye ait olduğuna şahitlik ederlerse bu doğrultuda hükmedilir. Ondan sonra köleyi kefil karşılığında alan (ikinci) kadıya yazılır ve kadı kefil serbest bırakır.

Ebû Hanîfe'ye göre bu *kitab*et kabul edilmez ve köle gönderilmez. Çünkü özellik ve vasıflar birbirine benzer. Eğer köle güzel bir cariye ve kendisiyle gönderileceği adam da güvenilmez biri ise bu durumda onların beraber gönderilmesi uygun değildir. Cariye getirilinceye kadar kendisinden istifade edilir.⁵⁷¹

Tezkiye Edilen Bir Şahidin Daha Sonra Şehadetinin İptali

Kufeli biri Mekke'de şahitlik yaptıktan sonra adil olduğuna şahadet edilir ve Mekke kadısı da başka bir şehirdeki kadıya onun adil olduğunu yazarsa/bildirirse ve orada da adil olduğuna hükmedildikten/tezkiyeden sonra buradaki hakim, Kufe kadısına bunun adil olduğunu bildirirse ama Kufe'lilerden bazıları da onun fasık olduğuna şahitlik ederlerse, İbn Ebî Leylâ'ya göre Kufeli şahitlerin şahadeti kabul edilir ve onun şahitliği iptal edilir. Ebû Hanîfe'ye göre Kufeli şahitlerin, onun fasık olduğuna şahadetleri kabul edilmez. Çünkü Kufe'den ayrılmış yıllar olmuş belki, bu arada tövbe etmiştir.⁵⁷²

Farklı Dinlerdeki Mirası

İki farklı dine mensupların mirası konusunda, İbn Ebî Leylâ'nın bir görüşüne göre, bir birinden zekat alamayan din mensupları: Hıristiyan, Yahudi ve Sabîler bir grup, Mecusiler, kitapsızlar bir grup ve Müslümanlar da bir grup olmak üzere⁵⁷³ üçe ayrılır. İbn Ebî Leylâ'nın diğer bir görüşüne göre ise Yahudi ve Hıristiyanlar gibi değişik dinlere mensup olan gayr-i müslimler birbirinden miras alamazlar. Hz. Peygamber (s.a.s.): “İki farklı millete mensup kimseler birbirine varis olamazlar”⁵⁷⁴, buyurmuştur. İmam Mâlik de ikinci görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre, gayr-ı müslimlerin hepsi birbirlerine varistir. Çünkü küfrün hepsi bir din/millettir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.): “Kafir müslümana, Müslüman da kafire mirasçı olamaz”⁵⁷⁵ buyurmuştur.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 72; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 132.

⁵⁷² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 72-73; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 133.

⁵⁷³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkamu ehli'z-zimme*, II- 830.

⁵⁷⁴ Ebû Davud, “*Feraiz*”, 10.

⁵⁷⁵ Buharî, “*Feraiz*”, 26.

⁵⁷⁶ İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 170-171; Kâsânî, VI, 281.

Başka Yerdeki Kölenin Getirilmesi İçin Kitabet

Bazı şahitler Kufe kadısının yanında bir kölenin vasıflarını söyleyerek bunun bir adama ait olduğuna şahadet ederlerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kölenin bulunduğu şehirdeki kadıya onların şahadetlerini yazarım. Kölenin bulunduğu şehirdeki hakim, kölenin yanında olduğu adam ile kitabeti getiren adamı bir araya getir. Köleyi yanında bulduran adamın delili varsa onundur. Aksi takdirde kölenin boynuna bir mühür/işaret bağlar, kitabeti getirenden de bir kefil alınarak köle gönderilir ve kölenin gönderildiği bölgedeki/şehirdeki kadıya da bunun cevabının gönderilmesi için yazı yazılır.

Kufe kadısı köle ile şahitleri bir araya getirir ki şahitler bizzat onun köleliğine şahadet etsinler. Şahitler şahitlik yaptıktan sonra köleyi getiren tekrar diğer şehre gönderilir. Kadı onu ve karşı tarafı bir araya getirip lehine hükmedip onun kefilini bırakır. Ebû Hanîfe'ye göre bunu diğer kadıya yazmam.⁵⁷⁷

Hükmün Uygulanmasından Sonra Şahitlerin Şahadetinden Vazgeçmesi

Şahadetleri neticesinde zâni recmedildikten sonra şahitlerden biri şahadetinden vazgeçerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre rücu eden şahid öldürülür. Eğer şahitlerin dördü de rücu ederlerse hepsi öldürülür onlara diyet uygulanmaz. Ebû Hanîfe'ye göre rücu eden şahide had vurulur ve ¼ diyet ödettirilir.⁵⁷⁸

Hacr

İbn Ebî Leylâ'ya göre, ölçüsüz masraf yapanların (sefihlerin) *talakı* ve *muhalaası* kabul edilmez. Ama ıtkı (köle azad etmesi) kabul edilir. İbn Ebî Leylâ bu iki görüşüyle cumhurdan ayrılmaktadır.⁵⁷⁹

İkrah

İkrah: İnsanı tabiatı gereği ya da şer'an hoşlanmadığı bir işi yapmaya ilzam etmek ve zorlamaktır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 74; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 134.

⁵⁷⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 71-72; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 132.

⁵⁷⁹ İbn Rûşd, *a.g.e.*, II, 212.

⁵⁸⁰ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 280.

Akitten Sonra Mükrehin İddiası

Sulh Yaptıktan Sonra Bunun Zorla Yaptırıldığını İddia Ederse

Bir kimse başkasıyla sulh yapar, mal satar veya bir borç ikrarında bulunduktan sonra müddeînin bunu kendisine zorla kabul ettirdiğine dair delil/şahit getirirse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre mükrehin delili kabul edilir.⁵⁸¹ Çünkü ikrah ister sultandan olsun ister halktan birisinden olsun akdi feshetme sebebidir.⁵⁸²

Ebû Hanîfe'ye göre mükrehin yaptığı bütün akitler geçerlidir. Onun (müddeînin), bunları zorla kabul ettiğine dair delili kabul edilmez.⁵⁸³ Çünkü ikrah ancak sultandan gelirse ikrah sayılır, tebaadan gelen sayılmaz.⁵⁸⁴ Ebû Yûsuf ise eğer ikrah mülci⁵⁸⁵ ise delili kabul edilir.⁵⁸⁶

Yemin

Bir kimse delil/şahid getirerek iddiada bulunursa, İbn Ebî Leylâ'ya göre şahitlerle beraber yemin ettirilir. Eğer şahitleri/delili yoksa yemin istenmez. Yemin müddeaya aleyh üzerine olur. Eğer müddeaya aleyh: “*Müddeî yemin etsin derse, yemin müddeîye çevrilmez.*” Ama eğer güvenilir değilse, müddeiden yemin edilmesi istenir.⁵⁸⁷

Ebû Hanîfe'ye göre şahitlerle beraber bir de yemin ettirilmez. Çünkü “*Delil ile ispat müddeîye yemin ise müddeaya aleyhadir.*”⁵⁸⁸ Rasulullah'ın (s.a.s.) müddeîye yaptırmadığını biz de yaptırmayız ve Rasulullah'ın (s.a.s.) yemini koyduğu yerden çıkarmayız.⁵⁸⁹ Mecellenin diğer bir maddesi “*Beyine hilâf-ı zâhiri ispat, yemin aslı ibkâ içindir*”⁵⁹⁰ bu sebeplerden dolayı şahit getirenden ayrıca yemin etmesi de istenmez.

⁵⁸¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 43-44; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 119; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 145.

⁵⁸² Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 146.

⁵⁸³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 43-44; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 119; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 145.

⁵⁸⁴ Serahsî, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁸⁵ *İkrah-ı mülci*: uzvu kat' veya bunlardan birine müddeî olacak, şiddetli darb (dövme, vurma gibi) ile yapılan ikrahtır. Bu ikrah, mükrehin rızasını izâle ve ihtiyarını ifsad eder. ancak, asıl ihtiyarı yine sabit bulunur.

⁵⁸⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁵⁸⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 78-79; İbn Kudâme, *a.g.e.*, X, 158.

⁵⁸⁸ İbn Ebî Avâne, *el-Müsned*, IV, 62; Mecelle, Md: 76.

⁵⁸⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 135.

⁵⁹⁰ Mecelle, Md: 10.

Münkire Değil de Müddeîye Yemin Ettirilmesi

Müddeî, müddeâ aleyhin davasında yemin etmesini istese ve kadı da müddeâ aleyhe yemin ettirdikten sonra müddeî davasının doğruluğuna delil getirirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre yemin edilip hüküm verildikten sonra müddeînin delili kabul edilmez. Ebû Hanîfe'ye göre delilleri kabul edilir. Delil: Hz. Ömer'in: "*Fâcirin yeminin kabul edilmesi, adil şahitlerin şهادetini kabul etmekten daha evladır*" dediği bize rivayet edilmiştir.⁵⁹¹

Gasb

Gasb: Başkasının mülkiyetinde bulunup kıymet ifade eden bir malı haksız olarak zorla almaya denir.⁵⁹²

Gâsıb: Gasbeden, *mahsûbun minh*: Malı gasbedilen, *magsûb* ise gasbedilen mal, demektir.

Mağsûbun Gelirleri

Gâsıb, bir cariyeyi gasbedip satar ve alan/müşteri de aldıktan sonra cariyeyi azad ederse bu durumda; İbn Ebî Leylâ'ya göre, müşterinin cariyeyi azad etmesi caizdir. Gâsıba ise cariyenin kıymetini magsubunminhe ödemesi gerekir.⁵⁹³

Çünkü bey'de bulunması gereken şartların hepsi burada bulunmaktadır. Ehliyetli olanlardan icab ve kabul sadır olduğundan ve mahal de akde uygun bulunduğundan akd mâlikin icazetine bağlı olarak inikad etmiştir. Azad etme işi gerçekleşince gâsıbın azad ettiği cariyeyi iadesi imkansız hale geldiğinden gâsıb cariyenin kıymetini öder. Çünkü cariyenin ıtkı onu telef anlamına gelir. Telef edilince de kıymetini tazmin gerekir.⁵⁹⁴

Ebû Hanîfe'ye göre bey'alışveriş ve ıtk caiz olmayıp batıldır. Çünkü gâsıb malik olmadığı bir şeyi sattığı gibi müşteri de malik olmadığı şeyi azad etmiştir.⁵⁹⁵ Burada gerçek anlamda bir mülkiyet gerçekleşmemiştir. Öyle ise malik olmayan biri

⁵⁹¹ İbn Mütflih, *a.g.e.*, X, 69.

⁵⁹² Mevsilî, *a.g.e.*, s. 405.

⁵⁹³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 11; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 102; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 129.

⁵⁹⁴ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 129.

⁵⁹⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 11; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 102; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 129; Serahsî, *a.g.e.*, XI, 62.

köleyi azad etme tasarrufunda bulunamaz. Azad etse dahi malikinin hakkı gözetileceğinden kölenin azadı, mâlikin iznine mevkûf olur.⁵⁹⁶

Şüf'a

Şüf'a: ön alım hakkı demektir.

Şefi': Şüf'a hakkına sahip olan kimse, *meşfu'*: Satılmış akar, *meşfüun bih* ise Şefi'a şüf'a hakkı sağlayan kendi mülkü, demektir.

Şüf'a Hakkının Olmadığı Yerler

Bir kadın bir evin hissesini mehir olarak kabul edip evlense bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre burada satış söz konusu olmadığından şüf'a cereyan etmez. Şüf'a muavazalı akitlerde geçerlidir. Nikah mutlak olarak muavazalı akit sayılmaz. Buradaki mehir hibe konumundadır. Hibede ise şüf'a söz konusu değildir.⁵⁹⁷ İmam Mâlik ve Şafiî de bu görüştedir.⁵⁹⁸

Şüf'ayı Talep Etme Zamanı

Bir kimse bir arazi veya bir ev (dar) alırsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre, şefi' satım akdini öğrendikten sonra üç güne kadar muhayyerdir. Dilerse meşfü'u alır dilerse vazgeçer.⁵⁹⁹ Süfyan es-Sevrî ile İmam Şafiî de bu görüştedirler. Çünkü muhayyerlik süresi üç gündür.⁶⁰⁰ Ebû Hanîfe'ye göre şefi', arazinin veya evin satıldığını duyduğu an şüf'ayı talep ederse (taleb-i müvâsebe) şüf'a hakkı sabit olur, aksi takdirde şüf'a hakkı düşer.⁶⁰¹

Meşfü'un Değişiminden Sonra Şefi'a Verilmesi

Bir kimse bahçeli bir ev (dar) alıp onda bir ev (bina) yapar veya ağaç diktikten sonra, şefi' gelip şüf'a hakkıyla bahçeli evi alırsa bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre şefi'in yapması gereken üç şey vardır: Ya şüf'a hakkından vazgeçer, ya eve yapılmış olan masrafları karşılayıp oraya sahip olur ya da bahçeli evi alıp eklemeye bulunandan, onları kaldırmasını isteyip onun masrafını karşılar. İmam Mâlik, Evzâî, Şa'bî ve Leys de bu görüştedirler.⁶⁰²

⁵⁹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 129.

⁵⁹⁷ Serahsî, *a.g.e.*, V, 78.

⁵⁹⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 182.

⁵⁹⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 36; Serahsî, *a.g.e.*, XIV, 116-117.

⁶⁰⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 187.

⁶⁰¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁰² İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 198.

Ebû Hanîfe'ye göre şefî' binayı yıkar ve evi (dar) şüf'a hakkı ile alır.⁶⁰³

Şüf'a Yoluyla Alınan Malın Masrafları

Bir kimse müşteriden şüf'a yoluyla bir ev (dar) alıp parasını öderse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre şefiin masrafları satıcıya aittir.⁶⁰⁴ Çünkü satıcının kabulü ile hak sabit olmuştur. İmam Şafî'ye göre şefiin masrafları müşteriye aittir. Müşterinin masrafları ise satıcıya aittir. Eğer meşfü'da bir ayıp görülürse şefî, masrafını müşteriden, müşteri ise satıcıdan alır. Şefî'ister malı müşteriden almış olsun isterse satıcıdan almış olsun fark etmez. Ebû Hanîfe'ye göre ise şefî', meşfüü kimden alırsa masraflar ona aittir. Osman el-Bettî de İbn Ebî Leylâ ile aynı görüştedir.⁶⁰⁵

Yetimin Şüf'a Hakkı

Şüf'a hakkı bir yetimin ise; İbn Ebî Leylâ'ya göre küçüğün şüf'a hakkı yoktur. Bu görüş İbrahim en-Nehaî'nin görüşüdür. Çocuğun meşfu'u alma gücü yoktur. Baliğ oluncaya kadar şüf'a hakkının devam etmesi ise, müşteri için büyük bir sıkıntıdır. Çünkü müşterinin, çocuk baliğ oluncaya kadar beklemesi çok zordur.⁶⁰⁶

Ebû Hanîfe'ye göre onun şüf'a hakkı vardır. Eğer vâsisi varsa meşfüü şüf'a ile alır. Eğer vâsisi yoksa müdrük oluncaya kadar şüf'a hakkı devam eder. Eğer vâsi öğrendikten sonra şefî' olmazsa, yetim müdrük olduğunda şüf'a hakkı olmaz. Babası hayatta olan erkek çocuğun durumu da böyledir.⁶⁰⁷ Evzâî, Mâlik ve Şafîi de bu görüştedirler.⁶⁰⁸

Şüf'a Hakkında Öncelik Sırası

İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'ye göre şüf'a hakkı, taksim edilmeyen maldaki ortağın hakkıdır. Daha sonra taksim edilen mal neticesinde yolları ortak olan ortağın hakkı son olarak da bitişik komşunun hakkıdır. Eğer iki komşunun akarları eşit şekilde bitişik olup ikisi birden şefî' olurlarsa onlar şüf'a hakkında ortaklırlar.⁶⁰⁹ Süfyan es-Sevrî ve İbn Şübrüme de bu görüştedir.⁶¹⁰

⁶⁰³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 36; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 115; Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 145.

⁶⁰⁴ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 215; Minhâcî, *a.g.e.*, I, 188.

⁶⁰⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 215.

⁶⁰⁶ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 195.

⁶⁰⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 37; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 115; Serahsî, *a.g.e.*, XIV, 94; İbn Müflih, *a.g.e.*, V, 212.

⁶⁰⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 195.

⁶⁰⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 37-38; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 115.

⁶¹⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, V, 178.

Ancak Ebû'l-Abbas (es-Seffâh), İbn Ebî Leylâ'ya, sadece taksim edilmemiş maldaki şüf'a uygulamasını emrettiğinden o da bununla amel etmiştir. Hicaz ehli de bu görüştedir. İbn Ebî Leylâ, İbn Abbas ve Hz. Ali'nin de bu görüşte olduklarının kendilerine ulaştığını ifade etmektedir.⁶¹¹

Nikah

Evlendikten Sonra Mehrin Tesbiti

Bir kadın mehir zikredilmeden evlenir ve zifaf/birleşme gerçekleşirse, o kadına mehr-i misil gerekir.

İbn Ebî Leylâ'ya göre dengi olan kadınlar, annesi ve teyzesidir.⁶¹² Bu sebeple mehirde dikkate alınacak olan anneye yakınlıktır.⁶¹³ Ebû Hanîfe'ye göre dengi olan kadınlar, kız kardeşler ve amca kızlarıdır.⁶¹⁴ Mehre örnek alınacak olan kadınların baba tarafından akraba olması şarttır.⁶¹⁵ Ebû Yûsuf da Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir

Mehirdeki İhtilaf

Zifafa girildikten sonra mehrin miktarı konusunda, kadın mehrin ikiyüz, erkek ise yüz dirhem⁶¹⁶ olduğunu iddia ederek ihtilaf etseler, İbn Ebî Leylâ'ya göre erkek yemin eder ve onun sözü geçerli olur. Çünkü "*müddeiye şahid/delil getirmek, davalıya ise yemin düşer.*"⁶¹⁷ Kadın mehrin fazlalığını iddia edip delili olmadığından, davalı olan erkeğin yemin etmesi gerekir. Şa'bî, Ebû Yûsuf, İbn Şübrüme ve Ebû Sevr de bu görüştedirler.⁶¹⁸ Ebû Hanîfe'ye göre kadın için mehr-i misil gerekir, ama kadın mehri misilden daha az bir miktar iddia etse iddia ettiği kadar verilir.⁶¹⁹ İbrahim en-Nehâi, Hammad b. Ebî Süleyman da bu görüştedirler.⁶²⁰

Gizli ve Açık Olmak Üzere İki Mehrin Söylenmesi Durumu

Bir kimse bir kadınla evlenirken önce şahitler tutarak gizli bir mehir belirlese daha sonra gösteriş/itibar için başka bir mehir ilan etse (muvâza'a),

⁶¹¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 38.

⁶¹² İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 189; Mûsâ, *Mu'tesaru'l-Muhtasar*, I, 292.

⁶¹³ Serahsî, *a.g.e.*, V, 64.

⁶¹⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 169; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 163.

⁶¹⁵ Serahsî, *a.g.e.*, V, 64.

⁶¹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, V, 65.

⁶¹⁷ İbn Ebî Avâne, *el-Müsned*, IV, 62; Mecelle, Md: 76.

⁶¹⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 179.

⁶¹⁹ Serahsî, *a.g.e.*, V, 65;

⁶²⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 179.

İbn Ebî Leylâ'ya göre gösteriş için ilan ettiği mehir geçerli, gizli tuttuğu (ilk mehir) ise batıldır. Süfyan es-Sevrî ve Ebû Ubeyd de bu görüştedir.⁶²¹ Ebû Hanîfe'ye göre geçerli mehir birinci (gizli) olan mehirdir. Gösteriş için olan ikinci mehir ise batıldır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶²²

Velilerin Kızlarını Evlendirmesi

Bir kimse küçük kızını kendi evinde büyüttüğü kardeşinin yetim oğluya (yeğeni) evlendirirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre çocuk müdrük olmadığı müddetçe bu caiz değildir. Ebû Yûsuf, önce Ebû Hanîfe'nin görüşünde iken sonra görüşünden rücû ederek: *Eğer veli evlendirse çocuk için muhayyerlik hakkı yoktur. Çünkü veli baba mesabesindedir, görüşünü savunmuştur.*⁶²³ Ebû Hanîfe'ye göre nikah caizdir. Çocuk ergenliğe ulaştığında muhayyerdur.⁶²⁴

Bir kimse baliğ olan kızını evlendirirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre, baliğa olan kızın babası, iznini almadan onu evlendirebilir. Saîd b. el-Müseyyeb, Ubeydullah b. Anberî, Câbir b. Zeyd, İbn Şübrüme, ve Şafiî de bu görüştedirler.⁶²⁵ Ebû Hanîfe'ye göre kızın izni şarttır.⁶²⁶ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): *“Yetim kız çocuğu ancak onun izni ile evlendirilebilir”*⁶²⁷ buyurmuştur. Evzâî, Süfyan es-Sevri ve Ebû Sevr de bu görüştedirler.⁶²⁸ İhtilaf sebepleri ise amel ettikleri hadislerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bülüğa Eren Kız Çocuğu Veya Bekareti Bozulmamış Dulun Evlendirilmesi

Baliğa kız ile duhul gerçekleşmemiş olan dulun evlendirilmesinde,

İbn Ebî Leylâ'ya göre babaları kızlarının rızasını almasına gerek yoktur. Çünkü baba zorlama yetkisine (velayet-i icbâr) sahiptir. İmam Şafiî ve Mâlik de bu görüştedirler. Ebû Hanîfe'ye göre babaların onların rızasını alması gerekir.⁶²⁹

⁶²¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 201.

⁶²² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 175-176; Şafiî, *a.g.e.*, VII, 164; Serahsî, *a.g.e.*, V, 87

⁶²³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 169-170; Şafiî, *a.g.e.*, VII, 163; Serahsî, *a.g.e.*, IV, 215.

⁶²⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 169-170; Şafiî, *a.g.e.*, VII, 163; Serahsî, *a.g.e.*, IV, 215.

⁶²⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 5.

⁶²⁶ Şafiî, *a.g.e.*, VII, 164-165; Serahsî, *a.g.e.*, V, 2.

⁶²⁷ Dârekutnî, *Sünen*, III, 231.

⁶²⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 6.

⁶²⁹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 240.

Velisiz Kıyılan Nikahın Hükümü

Bir kadın dengi olan birisi ile iki şahit huzurunda velisiz evlenirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu nikah caiz değildir. Şâfiîler, Mâlikiler ve Hanbeliler de bu görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre bu nikah caizdir.⁶³⁰ Hatta dengi olmasa dahi bu nikah caizdir. Ancak velisinin itiraz hakkı vardır.⁶³¹ Ebû Yûsuf: Böyle bir nikah mevkûftur. Hakime intikal eder ve denkliği kesinleşirse bu nikah geçerlidir.⁶³²

Evlenilmesi Haram Olanlar

Üvey kızın üvey babasına haram olması için, üvey babasının annesine şehvetle dokunması kafi midir? Yoksa onunla zifafa girmiş olması şart mıdır?

İbn Ebî Leylâ'ya göre bakmanın hiçbir hükmü yoktur. İmam Şafî'nin de görüşü budur. Ebû Hanîfe'ye göre kadının avret yerine/cinsel organına bakmakla haramlık meydana gelir. İmam Mâlik de bu görüştedir. İhtilaf sebepleri ise "*kendileriyle zifafa girdiğiniz*"⁶³³ şeklindeki ayetin farklı anlamalarıdır. Telezzüz anlayanlar bakmakla, cima anlayanlar da bu fiille haramlığın vaki olacağı görüşünü savunmaktadırlar.⁶³⁴

Mefkûd'un Karısının Evlenmesi

Bir kadının kocası belli bir zaman kaybolduktan sonra, kadına ölüm haberi gelse ve kadın da iddet bekledikten sora başka biriyle evlenip çocuk sahibi olsa ve birinci kocası tekrar döndüğünde, doğan çocuğun kime ait olduğu konusunda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre çocuk ikinci kocasına aittir. Burada ikinci koca zâni/zina eden değil kadının kocasıdır. Ebû Hanîfe'ye göre çocuk birinci kocaya aittir. Süfyan es-Sevrî, Mâlik, Ebû Yûsuf ve Şafî, İbn Ebî Leylâ ile aynı görüştedir.⁶³⁵

Dörtten Fazla Karısı Bulunan Bir Gayr-ı Müslim'in Müslüman Olduktan Sonra Hanımların Durumu

Kafir olan biri Müslüman olduğunda nikahı altında dörtten fazla kadın veya iki kız kardeş varsa,

⁶³⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 174; Şâfiî, *a.g.e.*, VII,164.

⁶³¹ Serahsî, *a.g.e.*; V, 10.

⁶³² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 174; Şâfiî, *a.g.e.*, VII,164.

⁶³³ Nisa (4), 23.

⁶³⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 170-171; Şâfiî, *a.g.e.*, VII,163; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 69.

⁶³⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 183-184; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 165; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 66.

İbn Ebî Leylâ'ya göre, önce hangileriyle evlenmişse hepsinden ayrılır. Ebû Hanîfe ve Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir. Çünkü Müslüman olan birinin dörtten sonraki evlilikleri geçerli değildir. Diğer üç mezhep imamına göre ise tercih kendisine aittir ve kadınlardan dört tanesini ve kızkardeşten de birini seçer.⁶³⁶

Talak

Hem çok geniş hem de çok ihtilafli olan talak konusunda bile İmam Azam Ebû Hanîfe ile çok az yerde ihtilaf etmiştir. Bir çok hükmünde İslâm alimlerinin ihtilaf ettiği talak konusunda iki büyük üstad yaklaşık olarak 24-25 hususta ihtilaf etmişlerdir.

Talak Lafızları

Yine bir kimse karısına talak manasını kesin bir şekilde ifade edecek olan “haliyyetün”, “berietün”, “bâinetün” veya “bettetün” gibi lafızlar söylerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre yukarıda zikredilen bütün hususlarda kocanın sözüne bakılmaksızın bütün hallerde üç talak gerçekleşir. Ebû Hanîfe'ye göre koca bu sözlerle neye niyet etmişse o gerçekleşir. Bire niyet etmişse bir, üçe niyet etmişse üç talak vaki olur. İkiye niyet etmişse bir bain talak olur. Talaka yemin etmemiş ise talak meydana gelmez ama yemin keffareti gerekir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶³⁷

Bir kimse karısına “*işin elindedir*” derse ve kadın da “*ben kendimi üç talakla boşadım*” derse:

İbn Ebî Leylâ'ya göre kocanın fikrine bakılmadan üç talak gerçekleşir.⁶³⁸ Çünkü koca talak hakkını karısına devretmiştir. Bu durumda sözüne bakılmaz.⁶³⁹ Evzâî ve Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir.⁶⁴⁰ Ebû Hanîfe'ye göre eğer koca (işin elindedir, dediği zaman) üç talakı kastetmişse üç, biri kastetmişse bir bain talak gerçekleşir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁴¹

⁶³⁶ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 86.

⁶³⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 186-190; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 166; Serahsî, VI, 70-71.

⁶³⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 190; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 227; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 309-310. Bu konuda kaynaklarda verilen bilgide çelişki bulunmaktadır. Bir kimse karısına: “*işin elindedir*” der ve kadında: “*kendimi üç talak ile boşadım*” derse, Ebû Yûsuf'un *İhtilâf* adlı kitabında, kocaya sorulmadan üç talak gerçekleşir, denilmekte iken İbn Kudâme'nin *el-Muğni*'sinde ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında ise bir ricî' talak vaki' olur, şeklinde geçmektedir.

⁶³⁹ Serahsî, *a.g.e.*, VI, 222.

⁶⁴⁰ Cessâs, *a.g.e.*, V, 227.

⁶⁴¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 190; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 166.

Mahcurun Talakı

Mahcur kimsenin malı üzerindeki tasarrufları geçerli olmamakla beraber nefsi üzerindeki tasarrufları geçerlidir. İmam Şafî, Ebû Sevr gibi bir çok alime göre mahcur kimsenin talakı geçerli kabul edilmektedir. İbn Ebî Leylâ'ya göre ise malında mahcur olduğu gibi kendisiyle ilgili tasarruflarda da hacr altında olup tasarrufları geçerli değildir. Çünkü kadın mehir karşılığında alındığından onun nikahı da mal konumunda olup talakı geçerli değildir.⁶⁴²

Muhayyerlik Hakkında: Bir kadın talak hususunda muhayyer/serbest bırakılırsa ve kadın da boşanmayı tercih ederse, İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer boşanmayı tercih ederse bir ricî talak olur, kocası ona dönebilir. Eğer kocasını tercih etse bir şey gerekmez. İbn Şübrüme, Sevrî, Şafî ve İbn Münzir de bu görüştedir.⁶⁴³ Ebû Hanîfe'ye göre bir bain talak gerçekleşir. Eğer kocasını tercih ederse (yani beraber kalmayı isterse) herhangi bir talak gerçekleşmez.⁶⁴⁴ Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.

Zifaktan Önceki Talak

Zifaf gerçekleşmeden koca karısına “*sen boşsun*”, “*sen boşsun*”, “*sen boşsun*” derse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer bir mecliste gerçekleşirse kadın üç talakla boş olur. Evzâi, Leys, Mâlik, Rabia ve Şafî'nin kadim görüşü de bu şekildedir.⁶⁴⁵ Ebû Hanîfe'ye göre birinci “*sen boşsun*” ile boş olur diğer iki talak ise kalır. Çünkü birincisinde “*sen boşsun*” denildiğinde zifaf gerçekleşmediğinden kadının iddet beklemesine de gerek yoktur. Böyle bir durumda kadın isterse başkasıyla evlenebilir. Öyle ise ikinci ve üçüncü talak nasıl gerçekleşir? Ebû Yûsuf,⁶⁴⁶ Süfyan es-Sevrî, Ebû Sevr ve Şafî de bu görüştedir.⁶⁴⁷

⁶⁴² İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 304.

⁶⁴³ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 314.

⁶⁴⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 191; Şafî, *a.g.e.*, VII, 166; Serahsî, VI, 212.

⁶⁴⁵ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 369.

⁶⁴⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 192-193; Şafî, *a.g.e.*, VII, 166.

⁶⁴⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 369.

Talak Hususunda Şahitlerin İhtilafı

Bir kimsenin karısını boşaması hususunda iki şahitten biri onu bir talakla boşadığına, diğeri iki talakla boşadığına şahitlik ederlerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikisi en az bir talakta ittifak ettikleri için bir talak gerçekleşir.⁶⁴⁸ Burada ittifak lafızda değil manadadır. İki şahitlerden biri bire, diğeri de ya ikiye ya da üçe şahitlik yaparsa bir talak gerçekleşir. Çünkü az olan çok olanın içinde yer aldığında manen bir ittifak vardır. Bu sebeple bir talak gerçekleşir. Bu aynen iki şahitten birinin bine diğerinin iki bine şahitlik yapması gibidir.⁶⁴⁹ Ebû Hanîfe'ye göre ihtilaf ettiklerinden ikisinin de şahitlikleri batıl olup caiz değildir. Ebû Yûsuf, İbn Ebî Leylâ ile aynı görüştedir.⁶⁵⁰

Zifaftan Sonra Üç Talak

Bir kimse zifaf gerçekleştikten sonra karısını üç talakla boşarsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre barınma hakkı olmakla birlikte nafaka hakkı yoktur.⁶⁵¹ Ebû Hanîfe'ye göre kadının iddeti bitinceye kadar nafaka ve süknâ/barınma hakkı vardır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁵²

Evlendiğim Bütün Kadınlar Boş Olsun, Sözünün Hükümü

Bir kimse “evleneceğim bütün kadınlar boş olsun”⁶⁵³ veya “evleneceğim bütün kadınlar bana annemin sırtı gibidir” diyerek zıharda bulunursa,⁶⁵⁴

İbn Ebî Leylâ'ya göre, zikredilen ifadeler mutlak olursa hükümsüzdür. Ama eğer “falan kadınla evlenirsem annemin sırtı gibi olsun” veya “falan kadınla evlenirsem boş olsun” gibi belli bir kadını söylese o zaman zihar veya talak gerçekleşir. Çünkü “bütün kadınlar” ifadesiyle zihar veya talak meydana gelirse, bu ifadeyi kullanan için evlenmede sıkıntı çıkar. Oysaki “Allah dinde size zorluk yaratmamıştır”⁶⁵⁵ ayetiyle insanlara kolaylık göstermiştir. Hasan b. Huyey de bu görüştedir.⁶⁵⁶

⁶⁴⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 193; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 166; Serahsî, VI, 148.

⁶⁴⁹ Serahsî, VI, 148.

⁶⁵⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 193; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 166.

⁶⁵¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 195-196; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VIII, 185.

⁶⁵² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 195-196; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 167.

⁶⁵³ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 168.

⁶⁵⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 153; İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 115.

⁶⁵⁵ Hac (22), 78.

⁶⁵⁶ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 153.

Ebû Hanîfe'ye göre ne zaman kiminle evlenirse o kadın kendisinden bir bain talakla boş olur. Ebû Yûsuf'ta bu görüştedir.⁶⁵⁷ Hasan b. Huyey ve Evzâî ise İbn Ebî Leylâ⁶⁵⁸ ile hem fikirdir.

Benim Sana İhtiyacım Kalmadı, Sözü'nün Hükümü

Bir kimse karısına “*benim sana ihtiyacım kalmadı*” derse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre üç talakla boş olur. Ebû Hanîfe'ye göre bununla talakı kastetse dahi bu talak ifade. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁵⁹

Gaibin Meşietine Bırakılan Talak

Bir kimse karısına, gaib olan birisinin ismini ya da ölü veya diri olduğu bilinmeyen birinin veyahut ölü olduğu bilinen birisinin ismini zikrederek “*o dilerse sen boşsun*” derse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre talak gerçekleşir. Ebû Hanîfe'ye göre talak gerçekleşmez. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁶⁰

Sana Kuma Getirsem Boş Ol, Sözü'nün Hükümü

Bir kimse karısına “*sana kuma getirsem sen bir talakla boşsun*” dedikten sonra evlenmeden önce karısını boşayıp boşaması baine dönüşse ve iddet bittikten sonra adam başka biriyle evlendikten sonra yemin ettiği karısıyla tekrar evlense,

İbn Ebî Leylâ'ya göre talak gerçekleşir. Ebû Hanîfe'ye göre talak gerçekleşmez. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁶¹

Allah'ın Meşieti (İnşallah/İstisna Kelimesi ile Boşama)

Bir kimse karısına “*şu eve girersen inşallah/Allah dilerse boşsun*” derse ve kadın da o eve girerse, İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'ye göre talak gerçekleşmez. Eğer adam: “*İnşallah sen boşsun*” deyip “*eve girersen*” lafzını söylemese,

İbn Ebî Leylâ'ya göre talak gerçekleşir. Ebû Hanîfe'ye göre talak gerçekleşmez (Bu ve birinci durum aynı hükümdedir). Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁶²

⁶⁵⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 202-203; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 168; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 153.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 115.

⁶⁵⁹ İbn Nüceym, *a.g.e.*, III, 328.

⁶⁶⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 208

⁶⁶¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 212.

⁶⁶² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 215; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 171.

Zihar

Zihar: Kişinin karısını kendisine haram kılmak isteyerek, “*sen benim için annemin sırtı gibisin*” demesidir.

Dört Aydan Az Zihar

Bir kimse karısına “*sen bana bir gün veya bir vakit anamın sırtı gibisin*” diyerek ziharda bulunsa,

İbn Ebî Leylâ’ya göre bu vakit geçerse dahi keffaret vermediği müddetçe koca *muzâhir* olur. Zihar keffareti vermedikçe karısına yaklaşamaz. Ebû Hanîfe’ye göre o ziharda bulunmuş olur ve bu vakit içinde zihar keffareti vermediği müddetçe karısına yaklaşamaz. Bu vakit çıktıktan sonra keffaret kendisinden sakıt olur ve keffaretsiz karısına yaklaşabilir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁶³

Îlâ

Îla: Bir kimsenin karısıyla belirli bir müddet zarfında cinsî münasebette bulunmamaya yemin etmesidir.⁶⁶⁴

Bütün Kadınlar Haramdır, Sözünün Hükmü

Bir kimse “*bütün kadınlar bana haramdır*” derse,

Ebû Hanîfe’ye göre geçerli olan kocanın sözüdür. Eğer bu sözüyle talakı kastetmemişse talak değil yemin olur ve keffaret gerekir. Şayet o sözüyle üç talakı kastetmişse üç talak, bir talakı kastetmişse bir talak vaki olur. Eğer sayı belirtmeksizin talaka niyet etmişse o zaman da bir bain talak gerçekleşmiş olur.

Dört Ay Süreyle Yaklaşmayacağına Yemin

Bir kimse karısına bir, iki veya üç ay yaklaşmayacağına yemin ederek îlada bulunsa,

İbn Ebî Leylâ’ya göre bir kimse dört aydan az veya çok bir vakit için yemin ederse, bu kimse mûli olur.⁶⁶⁵ İbrahim en-Nehaî, Katade, Hammad⁶⁶⁶ ve Zahiriler bu görüştedirler.⁶⁶⁷

⁶⁶³ İbnü’l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 186; San’ânî, *a.g.e.*, II, 222.

⁶⁶⁴ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 498.

⁶⁶⁵ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 144.

⁶⁶⁶ İbn Kudâme, *a.g.e.* VII, 415.

Ebû Hanîfe'ye göre ne ilâ ne de talak gerçekleşir. Çünkü yemini dört aydan daha azdır. Eğer dört aydan daha fazla karısına yaklaşmazsa ilâ, bir bain talak olur.⁶⁶⁸ Ebû Yûsuf da bu görüştedir.⁶⁶⁹ Zahiriler ise İbn Ebî Leylâ ile aynı görüştedir.⁶⁷⁰ İhtilaf sebepleri ise ayetin⁶⁷¹ mutlaklığından kaynaklanmaktadır.

Dört Ay Sana Yaklaşmayacağım, Sözünün Hükümü

Bir kimse karısına “*sana bu evde dört ay yaklaşmayacağım*” derse ve ona dört ay o evde veya başka evde yaklaşmazsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu ilâdır ve eğer dört ay yaklaşmazsa bu bain talaka dönüşür. Çünkü hanımına yaklaşmamaya yemin etmiştir. İbrahim en-Nehaî ve Evzâî de bu görüştedirler.⁶⁷² Ebû Hanîfe'ye göre bu ilâ değildir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁷³

Sarih Olmayan İfade ile Talak

Sen bana haramsın” diyen kimse konusunda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kendisiyle zifafa girilmiş olan kadın hakkında kesin boşamaya, yani üç talaka hamledilir. Kendisiyle zifafa girilmeyen kadın hakkında da kişinin niyetine bakılır. İmam Mâlik de bu görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise kişi bir talaka niyet etmişse kesin boşanma, talaka niyet etmemişse hiçbir şey lazım gelmez. İhtilaf sebepleri ise bu sözün yemin mi, yoksa kinaye mi? olduğu konusundaki anlayışlarıdır.⁶⁷⁴

Lîâmı Gerektiren Suç

Bir kimse karısının zina yaptığını idda edip, karısı da bunun aksine şahit getirir ve adam bunu inkar ederse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre hem *lian* uygulanır hem de kocaya *had* vurulur. Ebû Hanîfe'ye göre sadece *lian* uygulanır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁷⁵

⁶⁶⁷ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 144.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 202.

⁶⁶⁹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 144; İbn Nüceym, *a.g.e.*, IV, 66; Şevkânî, *Fethü'l-Kadir*, I, 232.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *a.g.e.*, IV, 197.

⁶⁷¹ Bakara (2), 226.

⁶⁷² İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 428.

⁶⁷³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 198; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 167.

⁶⁷⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 58.

⁶⁷⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 208; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 169.

Maraz-ı Mevt Halindeki Kişinin Nikahtaki Tasarrufu

Maraz-ı mevt (Ölüm hastalığı): Erkeği, evin dışında, kadını ise evin içinde iş görmekten men eden ve başladığı tarihten itibaren en az bir yıl içinde ölümle neticelenen hastalık demektir. Ölüm hastalığında olan kimselerin bazı tasarruflarına hacr konulur.

Bir kimse hasta olduğu halde karısını üç talakla boşarsa,

Hasta iken karısını boşayıp hastalığında ölen kimse konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre kadın evlenmedikçe ona vâristir. Ebû Hanîfe'ye göre iddet bittikten sonra ölse kocasının mirasını alamaz.⁶⁷⁶ İhtilaf sebepleri ise bazen kadının miras almasını engellemek için kocaların eşlerini boşadığı görülmektedir. *Sedd-i zerâi'* ile amel edip etmemedir.⁶⁷⁷ Ebû Yûsuf da Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁷⁸

Sıhhatli İken Karısını Üç Talakla Boşayıp İnkâr Etse

Bir kimse karısını sıhhatli iken üç talakla boşayıp ve daha sonra inkâr etse, kadın da onun kendisini boşadığını iddia ederse ve hakim de adamın boşamadığına dair adama yemin ettirdikten sonra adam ölürse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kadın mirasçı olur ancak adamın ölümünden sonra boşanmış olduğunu kabul ederse alamaz. Ebû Hanîfe'ye göre kadın miras alamaz. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁷⁹

Hulle Nikahı

Hulle nikahı: Üç talak ile boşanan kadını tekrar eski kocasına helâl kılmak için onu bir başkasıyla evlendirmektir.

Hulle nikahı şartlı olarak yapıldığında,

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu nikahla kadın eski kocasına helâl olmaz. Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir. Çünkü Peygamber (s.a.s.): “Allah üç talak ile boşanan kadını, eski kocasına helâl kılmak için nikahlayan kimse ile bu nikaha rıza gösteren kadının kocasına la'net eylesin”⁶⁸⁰ buyurmuştur. Buradaki yasak, yasaklanan şeyin fasid

⁶⁷⁶ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 170; İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 123; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 268.

⁶⁷⁷ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 123.

⁶⁷⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, III, 221.

⁶⁷⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 210.

⁶⁸⁰ Buhârî, “*Nikâh*”, 28; Müslim, “*Nikâh*”, 16.

olduğunu gösterir ve yasaklanan bir nikah da şer'î nikah kapsamına girmez. Ebû Hanîfe'ye göre niyetin etkisi yoktur. Bu nikah sahihtir ve bu nikahla kadın eski kocasına helal olur. Çünkü bu bir evlenmedir. Nasıl ki gasbedilen bir yerde namaz kılmanın yasaklanması, nasıl o yerde kılınan namazın fasid olduğunu göstermiyorsa, bu nikahın da yasaklanması bu nikahın fasid olduğunu göstermez. Nikah fasid olmayınca, şartın da fasid olmaması evleviyetle lazım gelir görüşündedir. İmam Şafî ve Davud ez-Zahirî de bu görüştedirler.⁶⁸¹

Hastalığından Dolayı Karısına Yaklaşmayıp Zifaftan Önce Boşayanın Durumu

Bir kimse karısına hayız veya hastalıktan dolayı yaklaşmayıp daha sonra zifaftan önce onu boşasa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre mehrin tamamı verilir. Ebû Hanîfe'ye göre kadına mehrin yarısı verilir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁸²

Halvet-i Sahiha Mehri Gerektirir mi?

Bir kadına mehrin gerekliliği konusunda, İki eş yalnız kaldıklarında mehrin tamamının kadına düşmesi için erkeğin onunla cinsi ilişkiye girmesi mi, yoksa onunla ilişkiye girmeden sadece bir araya gelmeleriyle mi gerekir?

İbn Ebî Leylâ'ya göre hiçbir şart koşulmaksızın ikisinin bir araya gelmeleriyle/halvetleriyle kadın mehrin tamamını almaya hak kazanır. Atâ ve Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir.⁶⁸³ Ebû Hanîfe'ye göre ise erkeğin oruçlu, ihramlı, hasta veya kadının iddetli olmaması şartıyla mehrin tamamını alır. İhtilaf sebepleri ise sahabenin uygulamaları ile ayetlerin çelişmesidir.⁶⁸⁴

Nafaka

Kocasının Yanında Olmayan Kadının Nafakası

İbn Ebî Leylâ'ya göre ancak kadının gelecekteki nafakası kocaya yüklenir.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 128.

⁶⁸² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 212; Şafî, *a.g.e.*, VII, 170.

⁶⁸³ İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 192.

⁶⁸⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, III, 58; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VII, 192.

⁶⁸⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 62-63; Şafî, *a.g.e.*, VII, 127.

İddet Devam Ederken Kadının Nafakası

İbn Ebî Leylâ'ya göre barınma hakkı olmakla beraber nafaka hakkı yoktur.⁶⁸⁶ Ebû Hanîfe'ye göre kadının iddeti bitinceye kadar nafaka ve sükna/barınma hakkı vardır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁶⁸⁷

Süt Annelik Kaç Emme ile Sabit Olur?

İbn Ebî Leylâ'ya göre süt anneliğin gerçekleşmesi için çocuğun en az üç defa emmesi gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre bir defa emme ile süt annelik sabit olur.⁶⁸⁸ İhtilaf sebepleri ayetlerdeki umum ifade eden lafızların hadislerle⁶⁸⁹ çelişmesidir.

Sadaka ve Hibe

Hibe: Bir şeyin karşılıksız olarak bağışlanmasıdır.⁶⁹⁰

Vâhib: Hibe eden şahıs, *mevhûb*: Hibe edilen şey, *mevhûbun leh* ise Kendisine hibe edilen şahıs, demektir.

Kocasına Hibe Etmeye Zorlandığını İddia Eden Kadının Durumu

Bir kadın kocasına hibede bulursa, sadaka verse veya mehrinden vazgeçse daha sonra, kadın: “*Kocam beni buna zorladı*” der ve buna delil/şahit getirirse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre kadının delili kabul edilir ve yaptıkları iptal edilir. Ebû Hanîfe'ye göre onun delili kabul edilmez ve kadının yapmış olduğu hibe, sadaka ve mehirden vazgeçme kabul edilir.⁶⁹¹

Bir Kimsenin Baliğ Oğluna Hibesi Kabz Sayılır mı?

Bir kimse kendi evinde (iyalinde) bulunan büyük oğluna bir cariye hibe ederse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer oğlan babasının evinde (iyalinde) olup müdrük ise kabzetmesine gerek kalmadan bu hibe caizdir. Kocanın da karısına hibesi böyledir. Ebû Hanîfe'ye göre ancak kabz ile hibe gerçekleşir.⁶⁹²

⁶⁸⁶ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 195-196.

⁶⁸⁷ el-İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 296.

⁶⁸⁸ Gazzâlî, *a.g.e.*, VI, 183.

⁶⁸⁹ Müslim, “*Radâ*” 17.

⁶⁹⁰ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 395.

⁶⁹¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 45; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 120; IV, 55.

⁶⁹² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 46; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 120; Serahsî, *a.g.e.*, XII, 61.

Hibede Kabz

Vâhib taksim edilebilen bir malı veya evi taksim etmeden iki kişiye hibe eder ve onlarda mevhûbu kabz ederlerse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre böyle bir hibe caizdir. Ama eğer bir mal iki kişi tarafından bir kişiye hibe edilip mevhûbun leh kabzederse bu hem İbn Ebî Leyla hem de Ebû Hanîfe'ye göre caizdir.⁶⁹³ Ebû Hanîfe'ye göre bu hibe, kabzdan önce mevhûbun lehin her birisine verilecek hisse taksim edilmediği müddetçe kabul edilmez.⁶⁹⁴ Çünkü hibede aslolan kabz etmektir.⁶⁹⁵

Ortak Malın Hibesi

İbn Ebî Leylâ'ya göre iki kişi arasında ev ortak ise onlardan biri hissesini diğerine hibe etse, hibe hususunda bu, onun için kabz sayılır. Bu bilinen bir şeydir ve caizdir.⁶⁹⁶

Bir kimse başkasına bir hibede bulunduktan sonra, mevhûbun leh ev veya araziye kabz ederek mevhûbdan bir kısmını vâhibe ivaz olarak verir, vâhib de bunu kabzettiği zaman ise;

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu alışveriş hükmündedir. Şefî' ivazın kıymetini vererek şüf'a hakkına sahip olur (meşfûu alır). Ebû Hanîfe'ye göre ise bu caizdir. Bunda şüf'a hakkı olmaz. Bu alışveriş gibi değildir.

İvazdan sonra hibeden rücu etmek ise, hem İbn Ebî Leylâ'ya ve hem de Ebû Hanîfe'ye göre, caiz değildir.⁶⁹⁷

Kitabet

Kitabet: Kölenin efendisinden bir bedel karşılığında hürriyetini satın almasını ifade eden akdin adıdır.⁶⁹⁸

Mükâtebe: Hürriyetini satın alan (erkek) köle, *mükâtebe:* Hürriyetini satın alan cariye, *mükâtib* ise efendi, demektir.

⁶⁹³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 46; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 121.

⁶⁹⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁹⁵ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, V, 690.

⁶⁹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr* I, 186. Şâfiî, *a.g.e.*, 121.

⁶⁹⁷ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 48; Şâfiî, *a.g.e.*, 121.

⁶⁹⁸ Çeker, *a.g.e.*, s. 261.

Ortağının Haberi Olmadan Kölesiyle Kitabet Akdi Yapmanın Hükümü

Ortağının izni olmadan, müşterek bulunan kölesi ile kitabet akdini yapmanın durumu,

İbn Ebî Leylâ'ya göre köle ile sadece kendi hissesi üzerine kitabet akdi yapılabilir. Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Eğer azad eden zengin olursa, ortağının hissesi de onun hesabından azaltmış olur. Ebû Hanîfe'ye göre ancak ortağının izni ile mükatebe yapılabilir. Ortağından izin alarak köle ile kitabet akdini yapan kimse, köleden kitabet bedelini aldıça ortağına hissesi oranında verir. Ortağına verdiğini ise köleden ister. Halbuki bu usule uygun değildir.⁶⁹⁹

Vedîa

Vedîa: Bir şahsın, kendi malını muhafaza etmesi için başka birisine bırakmasından ibaret olan akiddir.⁷⁰⁰

Mûda' veya *vedi'*: Malın muhafazasını üzerine alan, *mûdi'* veya *müstevda'*: Mal sahibi, demektir.

Mûdi' ile Mûda'ın İhtilafları

Bir kimse başkasından vedîa/emanet alır ve müstevdâ': "*Sen bunu falana vermeme emrettin, ben de ona verdim*" der, mudi'ise: "*Bunu sana emretmedim, yalan söylüyorsun*" derse;

İbn Ebî Leylâ'ya göre yeminle beraber müstevda'in sözüne itibar edilir. Yemin ederse, sorumlu tutulmaz ama yeminden nükûl (kaçınırsa) ederse sorumludur. Ebû Hanîfe'ye göre mudi'in sözüne itibar edilip, müstevda' sorumlu tutulur.⁷⁰¹

Vedîanın Muhafazası

Müstevda' bir vedîayı alıp iyalinde (aile efradından) olmayan başka birine teslim ederse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre ona tazmin/sorumluluk gerekmez Çünkü insan nasıl malını muhafaza etmesi gerekiyorsa öyle de vedîayı muhafaza edebilir ve insan malını

⁶⁹⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 95-96; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 141; Serahsî, *a.g.e.*, VIII, 35; İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 198.

⁷⁰⁰ Çeker, *a.g.e.*, s. 263.

⁷⁰¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 50-51; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 122; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 308.

muhafaza için başkasına verir.⁷⁰² Ebû Hanîfe'ye göre birinci müstevda' zâmindir. Çünkü o telef etmiştir.⁷⁰³

Bir kimse öldüğünde üzerinde belli bir borç ve yanında belli olmayan/meçhul bir vedia varsa;

İbn Ebî Leylâ'ya göre terikesi alacaklılar arasında hisselerine göre paylaşılır. Vedia sahibine ise bir şey verilmez.⁷⁰⁴ Ebû Hanîfe'ye göre müstevda öldüğünde vedia da borç olur. Bunun için o da alacaklılar arasına girer. Ebû Hanîfe'ye vedia dahil bütün terikesi mudi' ve alacaklılar arasında hisselerine göre taksim edilir.⁷⁰⁵

İare

Ariyet: Bir malın aynı, malikine ait olmak şartıyla menfaatını karşılıksız olarak bir süreliğine bir başka şahsa temlik etmektir.

Muir: Ariyet veren, mal sahibi, *müsteir:* Ariyet malı alan, *müstear:* Ariyet mal, *istiare:* ariyet mal alma, demektir.

Müstearın Şartsız Olarak Müsteire Verilmesi

Ebû Yûsuf: Bir kimse başkasına bir araziyi sınırlandırmaksızın iare olarak verse ve müstear da orada bir bina yaptıktan sonra muir, müsteiri oradan çıkarmak isterse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre muir, binanın kıymetini müsteire verip ona sahip olur. Şureyh'in de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. Her iki taraftan da zararı defetmek vaciptir.⁷⁰⁶ Ebû Hanîfe'ye göre ise, müsteir çıkarılır ve ona: "*Binasım sök*" denilir.⁷⁰⁷

Eğer bir vakit belirlenip bu vakitten önce çıkarılmış ise hem İbn Ebî Leylâ'ya hem de Ebû Hanîfe'ye göre, müstevdi' kıymetini tazmin eder.⁷⁰⁸

Vasiyet

Vasiyet: Bir kimsenin yokluğunda veya ölümünden sonra bir işin kendi maslahatına uygun bir şekilde yapılmasını bir başkasından istemesidir.⁷⁰⁹

⁷⁰² İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 301.

⁷⁰³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 52; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 122.

⁷⁰⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, 52; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 122; Serahsî, *a.g.e.*, XI, 129.

⁷⁰⁵ Serahsî, *a.g.e.*, XI, 129.

⁷⁰⁶ Serahsî, *a.g.e.*, XI, 141.

⁷⁰⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 104.

⁷⁰⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 104; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 145.

⁷⁰⁹ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 768.

Birden Fazla Mûsa Leh Varsa

Ebû Yûsuf, birisine vasiyet edildikten sonra, o da başkasına vasiyet edip ölürse;

İbn Ebî Leylâ'ya göre, son olarak kendisine vasiyet edilen kişi, sadece kendisine vasiyet edenin vasîsidir. Ancak birincinin de vasiyetini belirtirse her ikisinin vasîsi olur. Ebû Hanîfe'ye göre son vasî her ikisinin birden vasîsidir. İbrahim'in en-Nehaî'nin de bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir.

Ebû Yûsuf: Ancak ikinci vasî, üçüncüsüne seni bütün her şeyde vasî tayin ediyorum ya da başkasının vasî tayin edebileceğini zikrederse caiz olur.⁷¹⁰

Yetimin Malında Vasîsinin Tasarrufu

Yetimlerin vasîsi olan kimse onların mallarıyla ticaret yapar veya mudarabe olarak verirse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre vasînin yaptığı ticaret yetimlerin aleyhine olsa caiz olmayıp onların zararını tazmin eder.⁷¹¹ Ebû Hanîfe'ye göre onların lehine ve aleyhine caizdir. İbrahim en-Nehaî'nin böyle yaptığı bize ulaşmıştır.⁷¹² Çünkü mûsî onu kendi yerine mal tasarrufunda görevlendirmiştir. O, bu malı kullanabilir ama başkasına vekalet vererek malı başkasının tasarrufuna veremez.⁷¹³

Vasî yetimlerin mallarından zekat verdiği takdirde;

İbn Ebî Leylâ'ya göre eğer vasî yetimlerin mallarından zekat verirse zâmindir.⁷¹⁴ Çünkü ayette: “*Onlar hakkında bir islah, daha hayırlıdır*”⁷¹⁵ buyurulmuştur. Bu yetimlerin mallarının zekat veya sadaka diye yenilmesini önlemek içindir. Böylece onların mallarında zekat olduğu da anlaşılmaktadır. İmam Şâfiî⁷¹⁶ İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştelere.⁷¹⁷

Ebû Hanîfe'ye göre yetim, baliğ olmadığı müddetçe ona zekat yoktur. Çünkü namaz ona farz değildir.⁷¹⁸ İbn Mes'ûd'dan (ra) velî yetimin malını hesap eder yetim baliğ olduğunda ona bildirir sözünden onun üzerine zekatın gerekliliğine işaretir.⁷¹⁹

⁷¹⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 90-91 Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 140.

⁷¹¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 91-92; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 140.

⁷¹² Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 173.

⁷¹³ Serahsî, *a.g.e.*, XXVIII, 28.

⁷¹⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, III, 9; Nevevî, *a.g.e.*, V, 296.

⁷¹⁵ Bakara (2), 220.

⁷¹⁶ Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 140; Serahsî, *a.g.e.*, II, 162.

⁷¹⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, III, 9.

⁷¹⁸ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 91-92; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 140; Serahsî, *a.g.e.*, II, 162.

Menfaatlerin Miras Bırakılması

Menfaatlerin miras bırakılması konusunda,

İbn Ebî Leylâ'ya göre menfaatin vasiyeti caiz değildir. Çünkü vasiyet edenin ölümü ile malın mülkiyeti varislerine geçer. Başkasının mülkiyetinde olan bir malın menfaati ise, bir kimseye verilmez. İbn Şübrüme ve zahirilerin bir gurubu da bu görüştedirler. Cumhura göre ise menfaatlerin vasiyeti caizdir. Çünkü malın menfaati, malın kendisi gibidir.⁷²⁰ Bu yüzden nasıl mal miras bırakılıyorsa, menfaatler de miras bırakılabilir.⁷²¹

Malının Üçte Birinden Fazlasının Vasiyeti

Bir kimse malının 1/3'ünden fazlasını, başkasına vasiyet eder ve büyük varisler o hayatta iken buna cevaz verip ölümünden sonra reddetseler,

İbn Ebî Leylâ'ya göre bu verdikleri cevaz (icazet) geçerlidir Rücu edemezler. Ama, eğer onun ölümünden sonra icazet verseler, daha sonra vasiyet uygulanmadan önce rücu etmek isteseler, bu durumda hem İbn Ebî Leylâ'ya hem de Ebû Hanîfe'ye göre rücu etmeleri caizdir.⁷²²

Bir kimse birisine malının 1/3 nü ve başka birisine de malının hepsini vasiyet etse bu durumda;

İbn Ebî Leylâ'ya göre malın 1/3 ü ikisi arasında dörde taksim edilip 1/4 ü birisine 3/4 si ise, kendisine malın hepsi vasiyet edilene verilir.⁷²³ Ebû Hanîfe'ye göre malın 1/3 ü, her ikisi arasında yarı yarıya taksim edilerek, her birisine 1/2 verilir.⁷²⁴

Mevâris/Terike

Ebû Yûsuf: Biri ölür baba bir erkek kardeşini, annesini ve dedesini geride bıraksa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre kardeşe 1/2 , dedeye 1/2 verilir. Delil: "Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd b. Sabit böyle yapmışlardır."⁷²⁵ Ebû Hanîfe'ye göre malın hepsi dedenindir. Çünkü dede baba hükmündedir.

⁷¹⁹ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 4.

⁷²⁰ İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 150.

⁷²¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 150.

⁷²² Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 370-371.

⁷²³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 83; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 137.

⁷²⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 82 ; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 136.

⁷²⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 83-84; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 137.

Delil: “*Dede, baba olmadığı zaman baba konumundadır.*”⁷²⁶

Kelale

İbn Ebî Leylâ, ana baba bir kardeşleri, ana bir kardeşlere ortak kılmaz ve ana baba bir kardeşlere bir şey vermezdi. Çünkü ana baba bir kardeşler asabedirler. Asabeye ise, ancak pay sahiplerinden arta kalan miktar düşmektedir. Şayet pay sahipleri terikenin tamamını alırlarsa asabeye bir şey düşmez. Yani ana baba bir kardeşler asabe olup eğer pay sahiplerinden bir şey artarsa onlara kalır, bir şey artmadığı zaman ise, mahrum kalırlar. Ebû Hanîfe, Ahmed, Ebû Sevr ve Davud da bu görüştedir.⁷²⁷

Bir Kadının Şahitliğiyle Çocuk Mirasçı Olur mu?

Bir kimse geriye hamile olduğunu ikrar etmediği bir kadın bırakır ve adamın ölümünden sonra kadın bir çocuk ve bu çocuğun doğumuna şahit olarak bir de kadın getirirse;

İbn Ebî Leylâ'ya göre nesebi sabit kılınır ve tek bir kadının şahadeti ile o (çocuk) varis kılınır. Ebû Hanîfe'ye göre tek bir kadının şahadeti nesebin ispatı için doğuma delil değildir. Ona göre iki erkeğin şahadeti ya da bir erkek iki kadının şahadeti gereklidir.⁷²⁸ Ebû Hanîfe'ye göre şahitlik kabul edilmez, nesebi sabit kılınmaz ve bir kadının şahadeti ile mirasçı da olmaz.⁷²⁹

Bir kişinin mülkünde iken bir cariye iki çocuk doğursa ve o adam ölmeden önce çocuklardan birisinin kendi oğlu olduğunu ikrar edip ama hangisi olduğunu açıklamasa, İbn Ebî Leylâ'ya göre ikisinin nesebi sabit olur, ikisi bir oğlun mirasını alır ve onlardan her birisi kıymetlerinin yarısı için çalışırlar. Anneleri de böyledir.⁷³⁰ Ebû Hanîfe'ye göre hiçbirisinin nesebi sabit olmaz. Onlardan her birisinin yarısı azad olur ve köleler diğer yarılarının kıymetini ödemek için çalışırlar. Anneleri de bu durumdadır.

Muvâlât Anlaşması Olanlar Arasında Veraset

Bir kimse bir müslümanın vasıtasıyla Müslüman olup onunla müvâlât anlaşması yapar ve hiç mirasçısı olmadığı halde ölürse,

Ebû Hanîfe'ye göre mirası anlaşma yaptığı kimsenindir. İbn Mesud'un da bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. İbn Ebî Leylâ'ya göre mirasçı olamaz. Delili ise Hz.

⁷²⁶ Muhammed, *el-Hücce*, IV, 205.

⁷²⁷ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 259.

⁷²⁸ Serahsî, *a.g.e.*, XXX, 154.

⁷²⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 85 Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 138.

⁷³⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 85-86; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 138.

Ömer'den, bir Müslüman vasıtasıyla İslâma girip mal bırakarak ölen kimse hakkında, o malın muvâlât sahibi olana ait olduğu ama malı almaktan kaçınırsa, beytü'l-mala verileceği⁷³¹ rivayet edilmişti. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁷³²

III-UKÛBÂT

A-HADLER

Had: Hanefilere göre Allah'ın hakkı olarak belirlenmiş cezalardır. Diğer mezhepler ise, Şâri'ce belirlenmiş cezaları had olarak kabul ederler.

1-Zina

Bekar olana had uygulandığı zaman yüz celde vurulur. İbn Ebî Leylâ'ya göre zina yapana celde ve fitne çıkardığı memleketin dışına sürülür. Çünkü celde ayetle sabit, sürgün ise sahih hadislerle sabittir. Süfyan es-Sevrî ve İmam Şafî de bu görüştedirler.⁷³³ Ebû Hanîfe'ye göre bekar olan sürgün edilir.⁷³⁴

Bir kimse karısına kazif/zina ifirasında bulunsa ve daha önce karısının haram bir ilişkisi olmuşsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre kocaya had uygulanır. Ebû Hanîfe'ye göre kocaya ne had ne de lian uygulanmaz. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.⁷³⁵

İki Müşrik Zina Suçu İşlediği Zaman Hangisine Recm Uygulanır?

İki müşrik zina yaparsa,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikisine de recm uygulanır. Ebû Hanîfe'ye göre onlardan birine recm uygulanır.⁷³⁶

Hadlerin Mescidde Uygulanması

Had konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre mescitlerde uygulanır.⁷³⁷ Ebû Hanîfe'ye göre had mescitlerde uygulanmaz.⁷³⁸ İkrime, Şa'bî, Mâlik ve Şafî de bu görüştedirler.⁷³⁹

Bir kimse annesinin cariyesi ile cimaya girdikten sonra: “*Onun bana helal olduğunu zannetmişim*” derse,

⁷³¹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, VI, 295.

⁷³² Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 86-90 Şafî, *a.g.e.*, VII, 139.

⁷³³ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 45.

⁷³⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 218-220; Şafî, *a.g.e.*, VII, 171.

⁷³⁵ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 204-205; Şafî, *a.g.e.*, VII, 168.

⁷³⁶ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, IX, 85.

⁷³⁷ Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, V, 104; İbn Kudâme, IX, 143.

⁷³⁸ San'ânî, *a.g.e.*, II, 342.

⁷³⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 143.

İbn Ebî Leylâ'ya göre biri annesinin cariyesiyle cimaya girmişse ona dört sefer "o cariyeyle cimada bulundun mu?" diye sorulur. Hepsinde "evet" derse ona celde vurulması emredilir. Ebû Hanîfe'ye göre ondan had düşürülür. Eğer bunu bir mecliste dört sefer ikrar etse ona had uygulanmaz ama mehir gerekir.⁷⁴⁰

Mahkemede veya Mahkeme Dışında Zina Yapanın Zina Yaptığını İkrar Etmesi

Bir kimse kâdînin/hakimin huzurunda olmaksızın dört defa zina yaptığını ikrar ederse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre delil/şahit varsa had uygulanır. Ebû Hanîfe'ye göre buna zina suçundan dolayı had uygulanmaz.⁷⁴¹

Zinada İkrar Adedi

Bir kimse kâdî/hakim huzurunda bir mekanda dört defa zina suçunu ikrar ederse, İbn Ebî Leylâ'ya göre, kişi zina yaptığı dair dört kez aralıklı olarak ikrar etmediği müddetçe ceza lazım gelmez. Delil şudur: Maiz (ra) Rasulullah'a geldi ve zina yaptığını ikrar etti. Rasulullah (s.a.s.) onu geri gönderdi. Sonra ikinci sefer geldi ve ikrar etti. Rasulullah (s.a.s.) onu geri çevirdi. Üçüncü defa gelip ikrar etti. Rasulullah (s.a.s.) onu tekrar çevirdi. Dördüncü sefer geldi ve ikrar etti. Rasulullah kavmine: *Bunun aklından şüphe ediyor musunuz?* diye sordu? Hayır dediler. Rasulullah (s.a.s.) recmedilmesini emretti.⁷⁴² Ebû Hanife, Ebû Yûsuf, Muhammed, Ahmed ve İshak da bu görüştedirler.⁷⁴³

Recmde Taşlanmaması Gereken Yerler

Recm konusunda, İbn Ebî Leylâ'ya göre baş taşlanır. Ebû Hanîfe'ye göre recm uygulanırken baş taşlanmaz. Çünkü baş duyu organlarındandır.⁷⁴⁴

Recm Esnasında Recmedilenin Suçundan Vazgeçmesi

Recm konusunda, recmedilen suçundan vazgeçerse,

⁷⁴⁰ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 223-226; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 171; Serahsî, *a.g.e.*, IX, 96.

⁷⁴¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 71; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 132.

⁷⁴² Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, I, 157; Müslim, "Hudud", 29; İbn Ebî Avâne, *el-Müsned*, IV, 134; Dârimî, *el-Müsned*, II, 233.

⁷⁴³ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 328.

⁷⁴⁴ Serahsî, *a.g.e.*, IX, 72.

İbn Ebî Leylâ'ya göre ondan had düşürülmez. Allah'ın halis hakkı olan bütün hadlerde aynı görüştedir.⁷⁴⁵ İbn Ebî Leylâ'ya göre Allah'ın hakkı kulların hakkından önceliklidir.⁷⁴⁶

Eski Bir Zinaya Şahadet

Şahitler eski/kadim bir zina ve hırsızlık suçuna şahadet ederlerse, İbn Ebî Leylâ'ya göre şahadetleri kabul edilir ve had uygulanır. Ebû Hanîfe'ye göre had kaldırılır. Mal konusunda ise borç ödenir. Zina suçuna gelince cima gerçekleştiğinden dolayı kadının mehr-i misli ödenir.⁷⁴⁷

2-Kazif

Kazf: Zina isnadında bulunmaktır.⁷⁴⁸

Kadınlara Haddin Uygulanma Şekli

İbn Ebî Leylâ'ya göre erkeklerde olduğu gibi kadınlara da ayakta iken had vurulur.⁷⁴⁹ Çünkü mülaane ayakta yapıldığından bu da ona kıyas edilir. Ebû Yûsuf da bu görüştedir. Ebû Hanîfe'ye göre kadının avreti açılacağından ayakta had uygulanmaz. Diğer üç mezhep imamı da bu görüştedirler.⁷⁵⁰

Kinayeli Kazf

İbn Ebî Leylâ'ya göre, başkasına kinaye yolu ile kazfte şer'i ceza gerekmez. Çünkü hakiki manasına kullanılmayan kelimedden hangi mananın murad olunduğu kesinlikle bilinmez. Şer'i cezalar ise, suçun kesin olmadığı durumlarda uygulanmaz. Ebû Hanîfe, Şafîi ve Süfyân es-Sevrî de bu görüştedirler. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre bu kimseye tazir, hakim in uygun gördüğü ceza verilir.⁷⁵¹

3-Sirkat

Sirkat/Hırsızlık: Nisab miktarında veya kıymeti ona denk olan, başkasının mülkündeki korunmuş bir malın, akıl ve baliğ olan birisi tarafından, kendisinin o malda bir mülkiyet şüphesi dahi bulunmadan gizlilik üzere alınmasıdır.⁷⁵²

⁷⁴⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IX, 94; Merğînânî, *a.g.e.*, II, 96.

⁷⁴⁶ Berekâtî, *Kavâidu'l-Fıkh*, I, 41.

⁷⁴⁷ Ebû Yûsuf, *İhtilaf*, s. 67-68; Şafîi, *a.g.e.*, VII, 130.

⁷⁴⁸ Mevsilî, *a.g.e.*, s. 619.

⁷⁴⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 102.

⁷⁵⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 143; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 163.

⁷⁵¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 330.

⁷⁵² Mevsilî, *a.g.e.*, s. 628.

Bir Sefer Veya Daha Fazla Hırsızlığını İtiraf Edenin Durumu

Ebû Yûsuf: Bir defa dahi olsa bir kimse hırsızlığını ikrar etse ve çaldığı da 10 dirhem veya fazlası ise,

İbn Ebî Leylâ'ya göre iki defa ikrar etmediği müddetçe onun eli kesilmez.⁷⁵³ Ebû Hanîfe'ye göre onun eli kesilir. Eğer eli kesilmezse çaldığına borçlu kılınır (borçta el kesme yoktur). İbn Ebî Leylâ daha sonra Ebû Hanîfe'nin görüşüne rücu etmiştir.⁷⁵⁴

Hırsız, suçunu bir defa ikrar etse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre iki defa ikrar etmediği müddetçe eli kesilmez. Ebû Hanîfe'ye göre, kesilir.⁷⁵⁵

Bir kimse hırsızlığını iki ve zina yaptığını da dört defa ikrar eder ve daha sonra bunlardan vazgeçerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre hem zina ve hem de hırsızlıktan rücu etmesi kabul edilmez ve ona had uygulanır. Çünkü Maiz kaçtığı halde, bırakılmayıp öldürülmüştür.

Ebû Hanîfe'ye göre hırsızlık ve zinadan dolayı had düşer ve hırsızlığı tazmin ettirilir.⁷⁵⁶

Malı Çalınan Gaib ise Had Uygulanır mı?

Mesrukûn minh (Kendisinden çalınan) gaib ise,

İbn Ebî Leylâ'ya göre mesrûkun minh gaib olsa da hırsız iki defa ikrar ederse eli kesilir.⁷⁵⁷ Çünkü bu had konusu zina gibi Allah'ın (cc) hakkı olduğundan uygulanır.⁷⁵⁸ Ebû Hanîfe'ye göre hırsızın eli kesilmez.⁷⁵⁹ Hırsızlık fiilinin ortaya çıkması mesrûkun minhin orada hazır olmasıyla sabit olur. Eğer orada hazır olmadan el kesme cezası uygulanırsa, hırsızın o malı, meşrû yoldan elde etme ihtimali olduğundan şüphe ile hükmedilmiş olur.⁷⁶⁰

⁷⁵³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, IV, 78; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 354.

⁷⁵⁴ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 119.

⁷⁵⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IX, 182; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 354.

⁷⁵⁶ İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 279; İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 63.

⁷⁵⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 152-153; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 159; Serahsî, *a.g.e.*, IX, 142.

⁷⁵⁸ Serahsî, *a.g.e.*, IX, 94.

⁷⁵⁹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 159-160; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 159.

⁷⁶⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IX, 142.

Mesrûkun minh gaib olduğu halde iki kişi birinin hırsızlık yaptığına şahitlik yaparlarsa, İbn Ebî Leylâ'ya göre şahadetleri kabul edilir ve elleri kesilir.

Ebû Hanîfe'ye göre mesrûkun minh gaib ise şahitlerin şahitliği kabul edilmez.⁷⁶¹ Ama şahitlere çalınan şeyin keyfiyeti ve mahiyeti sorulur, şahitler bunları bilir ve nisâb miktarına da ulaşırsa o zaman mesrûkun minh hazır ise had uygulanır yoksa uygulanmaz.⁷⁶² Çünkü Mesrûkun minh benden çalınmadı derse onun eli kesilmez.⁷⁶³

Elin Kesilmesi için Nisab Miktarı

Çalınan mal beş dirheme eşit ise,

İbn Ebî Leylâ'ya göre, beş dirheme kadar el kesilir. Beşin altında olursa kesilmez. Ebû Hanîfe'ye göre bu hırsızlıkta el kesilmez. Delil ise; Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan: “*el ancak on dirhemde kesilir*” rivayetidir. İhtilaf sebepleri varid olan hadislerdir.⁷⁶⁴

Nebbâşın Eli Kesilir mi?

İbn Ebî Leylâ ile Ebû Hanîfe, nebbâş (kefen soyucu) hakkında eli kesilmez hükmünde ittifak etmişlerdir.⁷⁶⁵

Recm ve Celdenin Birden Uygulanması

Recm ve celde hakkında,

İbn Ebî Leylâ'ya göre evli olan hem recm edilir hem de ona celde vurulur.

Ebû Hanîfe'ye göre evli olana celde değil de recm uygulanır.⁷⁶⁶

B-TA'ZİR

Ta'zir cezası hakkında, İbn Ebî Leylâ'ya göre dayak sayısı, yetmiş dokuzu geçmeyip⁷⁶⁷ yetmiş beş olmalıdır.⁷⁶⁸ Ebû Yûsuf da bu görüştedir.⁷⁶⁹ Ebû Hanîfe'ye göre ise dayak sayısı şer'i had cezalarındaki miktara ulaştırılmayıp onlardan eksik olur.⁷⁷⁰

⁷⁶¹ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 156; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 159.

⁷⁶² Serahsî, *a.g.e.*, IX, 142.

⁷⁶³ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 156; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 159.

⁷⁶⁴ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 153-155; Şâfiî, *a.g.e.*, VII, 159; Serahsî, *a.g.e.*, IX, 137; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-Fıkhîyye*, I, 236.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 353.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VI, 6-7.

⁷⁶⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 148; Mûsâ, *a.g.e.*, II, 135.

⁷⁶⁸ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, 76; Mûsâ, *a.g.e.*, II, 135.

⁷⁶⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 148.

C-KISAS

Köleye Karşı Hür Öldürülür mü?

Kıyas konusunda, İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hanîfe'ye göre köleye karşı hür öldürülür.⁷⁷¹ Çünkü ayet: "... cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır)"⁷⁷² âmm'dır. İmâm Mâlik, Şafîî ve Evzâî de bu görüştedirler.⁷⁷³

Bir kişiyi, iki kişiden biri tutup diğeri öldürse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre ikisi de öldürülür. Çünkü ikisi bu konuda müşterek hareket etmişlerdir. Biri tutmasaydı diğeri öldüremeyecekti. Bu sebeple ikisi de öldürülür. Ebû Hanîfe'ye göre öldüren öldürülür, tutan da hapsedilir.⁷⁷⁴

Süfyân b. Uyeyne, tokatta kıyasın olmayacağını İbn Leylâ ve İbn Şübrüme den nakletmiştir.⁷⁷⁵

Kıyas Uygulama Esnasında Telef

Yaralanan kimse iyileştikten sonra, kendisinden kıyas alınması sonunda ölmesi halinde İbn Ebî Leylâ, Ebû Hanîfe ve Süfyan es-Sevri aynı görüşte olup, yaralananın akilesine diyet gerekir. Çünkü bu hataen işlenen öldürmedir. Hataen öldürmelere de diyet gerekir.⁷⁷⁶

D-DİYET

Şahadetleri neticesinde zâni recmedildikten sonra şahitlerden biri şahadetinden vazgeçerse,

İbn Ebî Leylâ'ya göre rücu eden şahid öldürülür. Eğer şahitlerin dördü de rücu ederlerse hepsi öldürülür, onlara diyet uygulanmaz. Ebû Hanîfe'ye göre rücu eden şahide had vurulur ve ¼ diyet ödettirilir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IX, 148.

⁷⁷¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 167; Suğdî, *a.g.e.*, II, 662; İbn Rüşd, *a.g.e.*, IV, 327; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 210; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 175; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 246.

⁷⁷² Maide (5), 45.

⁷⁷³ Suğdî, *a.g.e.*, II, 662.

⁷⁷⁴ San'ânî, *a.g.e.*, II, 281.

⁷⁷⁵ Vekî', *a.g.e.*, III, 128.

⁷⁷⁶ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 306.

⁷⁷⁷ Ebû Yûsuf, *a.g.e.*, s. 71-72; Şafîî, *a.g.e.*, VII, 132.

**IV- KÜTÜB-İ TİS'A'DA RİVAYET ETTİĞİ HADİSLERİN DAĞILIM
TABLOSU**

Ahmed B. Hanbel'in (ö. 241/855) "Müsned"indeki Rivayetleri

Hocası	Cilt	Sayfa
Sabit b. Melsem el-Bennâfî (ö.121/739)	,,,	183
“ “	IV	310
“ “	IV	347 İki rivayet
Hakem b. Uteybe el-Kindî (ö.113/731) ⁷⁷⁸	I	120, 234, 250, 256, 314, 326, 356
Davud b. Ali b. Abdillâh b. Abbas (ö. 113/731)	I	241
Sadaka b. Yesar el-Cezerî (ö. 132/750)	II	129 İki rivayet
Amir b. Şürahbil (Şu'be)	IV	248
Abdurrahman b. Sevrân Ebû Kays (ö.120/738)	I	440
Abdurrahman b. Abdillâh el-İsbehanî	I	111
Abdulkerim b. Muharik (ö.126/744)	I	105 üç rivayet
Abdullah b. Ebî Necih Yesar (ö. 131/749)	I	159
Atâ b. Ebî Rabah (ö.114/733)	I	211 İki rivayet
“ “	I	308 İki rivayet
“ “	II	283, 308, 391
“ “	II	442 İki rivayet
“ “	II	377
“ “	IV	133, 224
Atiyye b. Sa'd b. Cünâde (ö. 111/729)	III	32 iki rivayet

⁷⁷⁸ Ayrıca bkz: İbn Asakîr, *Tarihu Medineti Dimesşk*, XLII, 106, 107; LXIII,235; LXX,100, 101.

“ “	III	31, 45, 73, 75, 93, 97, 98
Amr b Mürre b. Abdillāh (ö. 118/736)	I	99
“ “	III	83
İsa b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ ⁷⁷⁹	I	120 İki rivayet
“ “	I	122
“ “	V	422
“ “	IV	311 İki rivayet
“ “	IV	347
“ “	V	163, 419, 423
Kasım b. Abdirrahman b. Abdillāh(ö.120/738)	I	466
Muhammed b. Müslim (ö. 126/744)	III	300, 357, 390, 391
Maksem b. Bücere Mevlâ Abdillāh (ö.101/720)	I	234, 250, 256, 314
Minhal b. Amr ⁷⁸⁰	I	99, 133
Musa b. Talha b. Abdillāh et-Teymf (ö.103/722)	V	150
Nafî Mevlâ İbn Ömer (ö. 117/735)	II	86 İki rivayet
“ “	II	126
“ “	III	73
“ “	V	96
Mechul (racül)	VI	21 İki rivayet

⁷⁷⁹ İbn Asakîr, *a.g.e.*, XLII,313; LXIV,13.

⁷⁸⁰ İbn Asakîr, *a.g.e.*, LXI,105, 106, 237,

Darimî'nin (ö. 255/868) "Sünen"indeki rivayetleri

Hakem b. Uteybe (ö.113/731)	Feraiz	31
Seleme b. Küheyl (ö.121/739)	Kitabu'l- vudu' ve's-salat	40
Amir b. Şürahbil (Şu'be)	Feraiz	3, 24, 37
Atâ b. Ebî Rabah (ö.114/733)	Kitabu'l- vudu' ve's-salat	112 (iki rivayet)
İsa b. Abdirrahman	el-İsti'zân	29
Kasım b. Abdirrahman (ö. 120/738)	Buyu'	16
Muhammed b. Müslim b. Tederrüs (ö.126/744)	Kitabu'l- vudu ve's-salat	115, 117
Maskem b. Bucere (ö. 101/720)	Taharet	112

İbn Mace'nin (ö. 273/886) "Sünen"indeki rivayetleri

Sabit b. Melsem (ö.121/739)	İkametu's- salat	179
Hakem b. Uteybe	Mukaddime	5 (iki rivayet)
Hakem b. Uteybe	et-Tahare ve sünnetuha	91
Hakem b. Uteybe	el-Ahkam	14
Hakem b. Uteybe	el-Feraiz	7
Hakem b. Uteybe	el-Menasik	84, 98
Humeyde b. Şemerdel	Nikah	40
Seleme b. Küheyl	et-Tahare ve sünnetuha	91
Seleme b. Küheyl	İkametu's- salave sünnetuha	14
Abdulkerim b. Muharik (ö.126)	Menasik	98

Atâ b. Ebî Rabah	Savm	45
Atâ b. Ebî Rabah	Menasik	46
Atiyye b. Sa'd b. Cünade (ö.111)	Edeb	54
Atiyye b. Sa'd b. Cünade	Ta'biru'r-ru'ya	2
Atiyye b. Sa'd b. Cünade	Zühd	6, 8, 21, 38
İsa b. Abdurrahman	Edeb	20
Kasım b. Abdurrahman	Ticaret	19, 37
Muhammed b. Abdurrahman Zürare (ö.124)	et-Tahare ve Sünnetuha	58, 59
Muhammed b. Abdurrahman Zürare (ö.124)	Libas	22
Maskem b. Bucere	Menasik	84, 98
Nâfi b. Mevlâ İbn Ömer	Cihad	24

Ebû Davud'un (ö. 275/888) "Sünen"indeki rivayetleri

Sabit b. Elsem	Salat	153
Sabit b. Elsem	Edeb	174
Humeyde b. Şemerdel	Talak	25
Amir b. Şürahbil (Şu'be)	Salat	201
Atâ b. Ebî Rabah	Menasik	29
Atiyye b. Sa'd b. Cünade	Zekat	24
İsa b. Abdurrahman	Salat	119
Kasım b. Abdurrahman	Buyu'	74
Hakem b. Uteybe	Salat	119

Tirmizi'nin(ö. 279/892) "Sünen"indeki rivayetleri

Sabit b. Elsem	El-Ahkam ve'l-fevaid	2
Hakem b. Uteybe	El-Cihad an Rasulillah	35
“ “	El-İlm an Rasulillah	9

Davud b. Ali	Ed-Deavat an Rasulillah	2
Seleme b. Küheyl	“ “	2
Amir b. Şürahbil	Salat	269
“ “	Ed-Deavat an Rasulillah	104
Atâ b. Ebî Rabah	El-Hacc an Rasulillah	79
“ “	El-Cenaiz an Rasulillah	25
“ “	Fedailu'l-cihad an Rasulillah	6
Atiyye b. Saîd b. Cünade	El-Cum'a an Rasulillah	393
	(iki rivayet)	
“ “	El-Birr ve's-salat	35
“ “	Tefsiru'l-Kuran an Rasulillah	7
“ “	El-Menakib an Rasulillah	14
Amr b. Mürre	Taharet	111
“ “	Salat	142
İsa b. Abdirrahman b. Leylâ	et-Tıbb an Rasulillah	24
“ “	el-Edeb an Rasulillah	3
“ “	Fedailu'l-Kur'ân	3
Muhammed b. Müslim b. Tederrüs	El-Feraiz	16
Maskem b. Bucere	El-Cihac an Rasulillah	16
Minhal b. Amr	Tefsiru'l-Kur'ân an Rasulillah	90
Nâfi Mevla İbn Ömer	El-Cihad an Rasulillah	393
	(iki rivayet)	
“ “	Es-Savn an Rasulillah	23

Nesâî'nin (ö. 303/915) "Sünen"indeki rivayetleri

Aclah b. Abdillâh b. Hucciyye (ö.145/762)	Ziyet	16
İsmâil b. Ümeyye b. Amr b. Saîd (ö.144/761)	Kitabu's- sarik	6
Hakem b. Utbe	Siyam	84(iki rivayet)
Atâ b. Ebî Rabah Elsem	Siyam	19(iki rivayet)
Musa b. Talha b. Abdillâh (ö.103/722)	Siyam	(iki rivayet)
Musa b. Talha b. Abdillâh	es-Sayd ve'z-zebh	25

SONUÇ

İslâm Hukukunun teşrii, teşekkül ve hatta tekamül safhası diyebileceğimiz sadr-ı evvel döneminin İslâm kültürü açısından ne kadar önemli olduğu apaçıktır.

Biz de çalışmamızda, bu dönemin dikkati çeken tabiûn fakihlerinden olan ve devrinin alimlerinin “*Dünyanın en büyük fakîhi*”, “*Fıkıhta Ebû Hanîfe'nin dengi*”, “*Fakîhlerimiz İbn Ebî Leylâ ve İbn Şübrüme'dir*” dedikleri İbn Ebî Leylâ'yı araştırdık.

İbn Ebî Leylâ'nın yaşadığı dönem, İslâm Hukukunun teşekkül dönemdir. Kendisi ise hem muhaddis hem fakîh olup o dönemin “*ehl-i re'y*” ekolünün etkili simalarından birisidir.

O, siyasi çalkantıların merkezi olan Kûfe de otuz yılı aşkın bir süre kadılık yapmış, yaşadığı dönem boyunca Emevilerden dokuz, Abbasilerden ise iki halifenin iktidarına şahit olmuştur. İbn Ebî Leylâ'nın fetvalarında haktan sapmadığı, sürekli doğruyu/hakkı söylediği görülmektedir. Ancak, bazı dönemlerde otoritenin de üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak, ilk dönemlerde şüf'a hakkının sırayla, önce hisseleri taksim edilmemiş ortağa, daha sonra hisseleri taksim edilmiş ama yolları ortak olan kimseye ve son olarak da bitişik komşuya ait olduğuna hükmederken –ki Ebû Hanîfe de bu görüştedir- Halîfe Ebü'l-Abbas ona sadece bitişik komşu için şüf'a hakkının sabit olması gerektiğini bildirmesinden sonra, İbn Ebî Leylâ da ona göre hükmetmiştir.

Zaman zaman Ebû Hanîfe ile farklı görüşleri ve aralarında geçen tartışmalar sebebiyle Ebû Hanîfe'nin fetva vermesi yasaklanmıştır.

İbn Ebî Leylâ fetvalarında Kur'ân ve Sünnetin yanında kıyas, örf, seddü'z-zerâi' delillerini de kullanmıştır.

İbn Ebî Leylâ'nın verdiği fetvalar neticesinde şu külli kaidelerin çıktığı görülmektedir:

1-Bir şeye sahip olan, onu başkasına da havale edebilir. Vediayı kendisi koruyabildiği gibi güvendiği kimselerin de (iyalindeki kimselerin olması şart değil) koruyabileceği hükmü.

2-Muamelat konusunda, akdin bir kısmındaki fesh, akdin hepsini fesheder. Selemin bir kısmından vazgeçmek, akdin hepsini feshetmek gibidir.

3-Allah'ın hakkı (hukukullah), kulların hakkına tekaddüm eder. Had uygulamasında suçlu ikrarından rücu etse de hadd uygulanır.

4-Az cehalet akde zarar vermez. Bir evin bilinmeyen hisseleri iki veya üç kişi arasındaki bir akde konu olursa bu caizdir. Ama ortaklar artarsa caiz değildir. Çünkü ortakların çokluğu cehaletin çokluğuna, cehaletin çokluğu ise tartışmaya götürür. Ama ortakların azlığı cehaletin azlığı demek olduğundan akde zarar gelmez.

Dikkatleri çeken bir diğer konu ise, ayetlerden çıkarılan bir fetvanın daha sonraki fetvalarına da zincirleme olarak etkisidir. Örnek olarak abdestte mazmaza ve istinşakın farz olduğunu kabul etmesi neticesinde, ramazan orucunu tutan kimsenin abdest esnasında boğazına su kaçtığına diğer mezhepler kaza yapılması gerektiğini savunurlarken İbn Ebî Leylâ kazanın gerekmediğine fetva vermiştir. Çünkü abdestte mazmaza ve istinşak farzdır. Suyun boğaza kaçmasından sakınmak ise imkansızdır.

Yaşadığı dönem, mezheplerin doğduğu dönem olması sebebiyle, pratikte yaşamayan bir mezhep ona nisbet edilse de, hem fikhî görüşlerinin hala isabetli olduğunu ve hem de bazı görüşlerinin dört mezhepten biriyle örtüştüğünü gördük.

Her ne kadar bazı hususlarda diğer imamlarla ihtilaf halinde olsa da bu ihtilafların, dönemin ya siyasi sebeplerinden ya da metot farklılıklarından olabileceği kanaatine vardık. Bu tabiidir. Çünkü İslâmın menbaı olan asr-ı saadet döneminde bile ihtilafların çıktığını görüyoruz. Ayrıca Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in de bir çok hususta İmam A'zam'la ihtilaf ettiği malumdur.

Özet olarak İmam A'zam'la ihtilaf ettiği duyulduğunda menâkıb kültürünün de etkisiyle pek sıcak bakılmayan İbn Ebî Leylâ'nın İslâm kültürüne çok büyük katkıları olduğu bir gerçektir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'anî (ö.211/826), *el-Musannef*, Beyrut 1390-1392/1970-1972, I-XI.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, Kahire 1313/1895, I-VI.

Alevânî, Cabir, *İslâm'da İhtilâf Usûlü* (trc. Abdulhalim Ural), İstanbul 1991.

Aydınlı, Abdullah, "*İbn Ebî Leylâ, Abdurrahman*" DİA, c. XIX, İstanbul 1999, s. 435-436.

Azîmâbâdî, Şemsü'l-Hak Ebu't-Tayyib Muhammed b. Emîr Ali ed-Diyânüvî (ö. 1329/1911), *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415/1994, I-X.

Bağdâdî, Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kasım (ö. 897/1491), *et-Tâc ve'l-iklîl*, Beyrut 1398, I-VI.

Baroje, Sahip, "*İslâm Hukuku'nda Ehl-i Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı*", İslâmî Araştırmalar, Ebû Hanîfe Özel Sayısı, XV, Ankara 2002, s.149-163.

Batalyûsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Seyyid (ö. 521/1127), *el-İnsâf fi't-tenbîhi ale'l-meânî ve'l-eshabi'l-letî evcebeti'l-ihtilâf*, Beyrut 1403/1983.

Berekâtî, Muhammed A'mîm el-İhsan, *Kavâidü'l-fikh*, 1407/1986.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Ali b. Mûsa (ö.458/1065), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Mekke, 1414/1994, I-X.

Bilmen, Ömer Nasuhî (ö. 1971) *Hukuk-ı İslâmiye ve Istıhat-ı Fikhîyye Kamusu*, İstanbul, ts. (Fatih Enes Dağıtım), I-VIII.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/869), *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1401/1981, I-VIII.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1995.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *el-Füsûl fi'l-usûl*, Beyrut 1405/1985, I-III

_____, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut 1405/1985, I-V.

_____, *Muhtasarü ihtilâfi'l-ulemâ*, Beyrut 1917, I-V.

Çeker, Orhan, *İslam Hukukunda Akidler*, Konya 1999.

Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen (ö. 385/995), *es-Sünen*, Beyrut 1386/1966, I-IV.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdîrrahman b. Fadl b. Behram (ö. 255/868), *es-Sünen*, İstanbul, ts. (Çağrı Yayınları), I-II.

Desûkî, Muhammed b. Ahmed Arafe (ö. 1230/1815), *Hâşiye ale's-şerhi'l-Kebîr alâ muhtasari'l-İmâmi'l-Halîl*, Beyrut, ts. (Daru'l-Fikr), I-IV.

Dımeşkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdîrrahman el-Osmanî eş-Şafî, *Rahmetü'l-ümme fi ihtilâfi'l-eimme*, Beyrut 1414/1994.

Döndüren, Hamdi "Re'y ve Taraftarları", Şamil İslâm Ansiklopedisi, c. V, İstanbul, 249-250.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as Sicistânî (ö. 275/888), *es-Sünen*, İstanbul, ts. (Çağrı Yayınları).

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed (430/1040), *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Riyad 1415/1994.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî (ö. 182/798), *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve 'bni Ebî Leylâ* (nşr. Ebûlvefâ el-Efgânî), Haydarâbâd, 1357/1938.

_____, *Kitabu'l-âsâr*, Beyrut 1335/1916.

Ebû Zehre, Muhammed (ö. 1974), *Ebû Hanîfe* (trc. Osman Keskiöğlü), Ankara 1999.

Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkam'ın Değişmesi*" İstanbul 1990.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Vasît fi'l-mezheb*, Kahire 1417, I-VII.

Güler, Mehmet Nuri, "Ebû Hanîfe'nin Hukuk Anlayışının Batılı (Avrupa) Hukuk Ekolleri Arasındaki Yeri" İslâmî Araştırmalar, "Ebû Hanîfe" özel sayısı, XV, Ankara 2002, s. 91-130.

Hacı İsmail Efendî, *Haşiyetü Mültekâ*, İstanbul 1316/1989.

İbn Abdîberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh (ö. 463/ 1070), *et-Temhîd li ibn Abdi'l-Berr*, Mağrib 1387, I-XXII.

İbn Âbidin, Muhammed Emin (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*, Beyrut, ts. (Daru'l-Fikr), I-VIII.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. Hasen b. Hibetillah b. Abdillâh b. Şafii (ö. 571/1175), *Tarihu Medineti Dimeşk*, Beyrut 1415/1995, I-LXX.

İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed (ö. 741/1340), *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, yy., ts.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdillâh b. Muhammed (ö.235/850), *el-Kitabu'l-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Beyrut 1409/1989, I-VII.

İbn Emîri'l-Hâc, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman (ö. 879/1475), *Kitabu't-Takrîr ve't-tahbîr*, Beyrut 1996, I-III.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1326, I-XII.

İbn Hallikân, İbn Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Bekr (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnai'z-zamân*, Beyrut, ts. (Dâru Sadr), I-VIII.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Muhammed b. Ali b. Saîd el-Endelüsî (ö. 456/1063), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Kahire 1404/1984, I-VIII.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *İ'lâmü'l-muvakk'în an Rabbi'l-âlemîn*, Beyrut 1407/1987, I-IV.

_____, *et-Turuku'l-hukmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, Kahire ts. (Matbaatü'l-Medeni).

_____, *Ahkâm-u ehli'z-zimme*, Beyrut 1418/1997, I-III.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî (ö. 774-1372), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azîm*, Beyrut 1401/1981, I-IV.

_____, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1411/1990, I-XIV.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdillâh b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Muğni fi fikhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Beyrut 1405/1985, I-X.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (ö. 273/886), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981, I-II.

İbn Müflih, İshâk Burhanüddîn b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 884/1479), *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, Beyrut 1980.

İbn Nüceym, Zeynuddîn, *el-Bahu'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut, 1413/1993.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (ö. 595/1198) , *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut 1420/1999, I-IV.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd (ö. 230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut, ts. (Dâru Sadr), I-VIII.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Hümmam, Muhammed b. Abdulvahid (ö. 861/1457), *Şerhu Fethi'l-kadîr*, Beyrut, ts. (Daru'l-Fikr), I-VII.

İbnü'l-İmâd, Şihâbüddin Ebî'l-Felâh (ö. 1081/1670), *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Beyrut 1408/1988, I-X.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbü'rî (ö. 318/930), *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilâf*, İskenderiye 1302.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö.385/995), *el-Fihrist fi ahbâri'l-ulemâi'l-musannifin mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâi kütübihim*, Beyrut 1988.

K.V. Zettersteen, "Kûfe" İA, c.VI, İstanbul 1967, s. 964-967.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara, ts. (DİB yay.).

_____ ,*İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul 1999.

Kâsânî, Ebu Bekr Alauddin b. Mes'ûd (ö.587/1191), *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Beyrut 1407/1987.

Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657), *Kesfü'z-zünûn an esami'l-kütüb ve'l-fünûn*, Bağdad, ts. (Menşurât Mektebeti'l Müsennâ).

Kerderî, Ahmed el-Mekkî (ö. 568/1198), *Menakibu Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, I-II.

Keskioğlu, Osman, *Fıkah Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara, ts. (DİB yay.).

_____ , *Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Ankara 1993.

Kılıçer, Esad, *İslâm Fıkında Re'y Taraftarları*, Ankara 1961.

_____ , "Ehl-i Rey", DİA, c. X, İstanbul 1994, s. 520-524.

- Köse, Saffet, “*İbn Ebî Leylâ*”, DİA, c. XIX, İstanbul 1999, s. 436-437.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Kahire 1372/1953, I-XX.
- Markîzî, Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Muhtasarı Kitabi’l-Vitr*, Ürdün 1413.
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, Beyrut, ts. (Daru’s-Sadr), I- VI.
- Mennau’l-Kattan, *Mebahisu fi ulumi’l-Kur’an*, Beyrut, ts., 1411/1990.
- Mergînânî, Ebu’l-Huseyn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidayeti’l-Mübtedi*, Beyrut ts., I-IV.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud (ö. 683/1284), *el-İhtiyar*, İstanbul ts. (Pamuk Yayınları).
- Minhâcî, Muhammed b. Ahmed el-Asyûfî, *Cevâhiru’l-ukûd ve muînü’l-kudât ve’l-muvakkî’in ve’ş-şühûd*, Beyrut 1417/1996, I-II.
- Muhammed Ra’fet v.dğr., *el-Fıkhu’l-mukaran* Kuveyt 1409/1989.
- Mûsâ, Ebu’l-Mehâsin Muhammed Yusuf, *Mu’tasarı’l-Muhtasar mine’l-müşkili’l-âsâr*, Kahire ts., I-II.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu’ayb (ö.303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Mecmu’*, Beyrut 1417/1996, I-IX.
- Nisâbûrî, Muhammed b. İshak b. Huzeyme Ebû Bekr es-Sülemî (ö. 311/ 923), *Sahihu’bnu Huzeyme*, Beyrut 1390/1970, I-IV.
- Öğüt, Salim, “*Ebû Yûsuf*”, DİA, c. X, İstanbul 1994, s. 260-265.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990.
- Özen, Şükrü, “*İhtilaf*”, DİA, c. XXI, İstanbul 2000, s. 565-568.
- Pekcan, Ali, “*İmam Ebû Hanîfe’nin Fikhî Metodolojisi*”, İslâmî Araştırmalar, “Ebû Hanîfe” özel sayısı, c. XV, Ankara 2002, s. 131-142.
- San’ânî, el-Emîr Muhammed b. İsmâîl (ö. 1186/1772), *Sübülü’s-selâm şerhu Büluğî’l-merâm min edilleti’l-ahkâm*, Beyrut 1397/1960, I-IV.
- Semerkandî, Alauddîn (ö. 539/1144), *Tuhfetu’l-fukahâ*, Beyrut 1405/1984.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsut*, İstanbul 1403/1982-1983, I-XXX.

Suğdî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed (ö. 461/ 1068) , *el-Fetâvâ*, Beyrut 1404/1983, I-II.

Şa‘ban, Zekiyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kafi Dönmez), Ankara 1999.

Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris (ö. 204/819), *Cimâ‘u‘l-ilm*, Beyrut 1405/1985.

_____, *el-Ümm*, Beyrut 1410/1990, I-VI.

_____, *İhtilâfü‘l-hadîs*, Mısır 1396/1976.

_____, *er-Risâle*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü‘l-İlmiyye).

Şâsî, Muhammed b. Ahmed (ö. 507/1113), *Hilyetü‘l-ulemâ*, Beyrut 1400/1980, I- III.

Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fi usûli‘ş-şerîa*, Beyrut, ts. (Daru‘l-Ma‘rife), I-IV.

Şerefuddin, Abdulazim, *Tarihu‘t-teşrî‘l-İslâmi*, Bingazi, 1409/1989.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Neylü‘l-evtâr min ehâdîsi seyyidi‘l-ahyâr şerhu Münteka‘l-ahbâr*, Beyrut 1973, I-IX.

_____, *Fethu‘l-kadîr el-cami‘ beyne fenni‘r-rivâyeti ve‘d-dirâyeti min ilmi‘t-tefsir*, yy., 1393/1983, I-VII.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen (ö. 189/805), *Mebsût*, Beyrut, ts. (İdaretü‘l-Kur‘ân ve Ulumu‘l-İslamiyye), I-V.

_____, *el-Hücce*, Beyrut 1403, I- IV.

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Fîruzâbâdî (ö.476/1804), *Tabakâtu‘l-fukahâ*, Beyrut, ts. (Dâru‘l-Fikr), I-V.

_____, *el-Muhezzeb fi fikhî‘l-İmam eş-Şafîî*, Beyrut, ts. (Daru‘l-Fikr).

Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme (ö. 321/933), *Şerhu Meâni‘l-âsâr*, Beyrut 1399/1978.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevr (ö. 279/ 892), *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1401/1981.

Ukaylî, Ebû Ca'fer b. Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad (ö.322/934), *Kitabu'd-duafai'l-kebîr* (thk. Emin Kal'acı), Beyrut 1404/1984, I-IV.

Uzunpostalıcı, Mustafa, “*Ebû Hanîfe*”, DİA, c. X, İstanbul 1994, s. 131-138.

_____, “*Ebû Hanîfe ve Nassları Değerlendirmesi*”, İslâmi Araştırmalar (Ebû Hanîfe Özel Sayısı), c. XV, Ankara 2002, s.19-50.

Vekî', Muhammed b. Halef (ö. 306/918), *Ahbâru'l-kudât*, Beyrut ts., I-III.

Yıldız, Hakkı Dursun, “*Abbasiler*”, DİA, c. I, İstanbul 1988, s. 31-56.

Yiğit, İsmail, “*Emeviler*”, DİA, c. XI, İstanbul 1995, s. 87-108.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm vefeyatü'l-meşahîri ve'l-a'lâm*, 141-160 tarihleri arası, Beyrut 1408/1988, I-XXI.

_____, *Siyeru a'lami'n-nübelâ'* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1401-1405/1981-1985, I-XXIV.

_____, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut, ts. (Daru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I-IV.

Zerkânî, Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf (ö. 1122/1710), *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*, Beyrut 1411/1990, I-IV.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li dirâseti's-şerîati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1423/2002.